



ПРИЧА

Часопис за причу и приче о причама
Београд, март-јуни 2015., година IX,
број 30-31

Прича,

први и једини часопис за причу и приче о причама
Београд, март – јун 2015, година IX,
број 30-31

Издавач

Књижевно друштво „Свети Сава“
Београд, улица Гандијева 167–177

За Издавача

Живко Николић

Главни уредник

Слободан Стојадиновић

Одговорни уредник

Славољуб Марковић

Заступник Приче

Др Малиша Станојевић

Дизајн

Драган Цоха

Часопис **Прича** излази четири пута годишње

Тираж – 300

Штампа „Горапрес“ – Београд

Корице:

академски сликар Перо Рајковић (1958, Београд)

Наслована:

Сунчана сѝрана, уље на платну 125x100 cm, 1994. год

Полеђина:

Сцена из раја у оквиру треха, уље на платну 125x100 cm,
1977. год

П П П П П П П Р Р Р Р Р Р Р И И Ч Ч
П П Р Р И И И Ч Ч А А А
П П Р Р Р Р Р Р Р И И И Ч Ч Ч Ч Ч Ч А А А
П П Р И И И Ч А А А А
П П Р И И И Ч А А А А А А А А
П П Р И И Ч А А А А А А А А

ПРИЧА

Часопис за причу и приче о причама

Српска прича XX века
(Девета свеска)

Београд, март-јун 2015,
година IX, број 30-31

Штампање овог броја помогло је
Министарство културе Србије

Садржај

Лазар Комарчић, <i>Шах–Мај</i>	7
Илија Бакић, <i>Сџравишно и џривијално</i>	12
Драгутин Ј. Илијћ, <i>У мајли</i>	15
Драгутин Ј. Илијћ, „ <i>Талија куми!</i> “	26
Драгутин Ј. Илијћ, <i>Деда–Миџар</i>	42
Станиша Војиновић, <i>Новеле Драѓуџина Ј. Илијћа</i>	56
Милутин Ускоковић, <i>Била једном...</i>	59
Милутин Ускоковић, <i>У свом елементу</i>	63
Милутин Ускоковић, <i>На неизнајној стази</i>	65
Милутин Ускоковић, <i>У џрашима</i>	69
Милутин Ускоковић, <i>Зимња елеџа</i>	74
Милутин Ускоковић, <i>На очевом џробу</i>	75
Милутин Ускоковић, <i>Пролећње шећње</i>	76
Милутин Ускоковић, <i>Кроз мрак</i>	79
Милутин Ускоковић, <i>Зими</i>	81
Милутин Ускоковић, <i>У марџу</i>	82
Милутин Ускоковић, <i>Јесења џесма</i>	83
Милутин Ускоковић, <i>Кад руже цвећају</i>	85
Милутин Ускоковић, <i>Пред болницом</i>	95
Милутин Ускоковић, <i>Под арњевима</i>	100
Јелена Ковачевић, <i>Песник робова и беде</i>	113
Душан Срезејевић, <i>На једном сунцу</i>	118
Душан Срезејевић, <i>Овај свети</i>	125
Душан Срезејевић, <i>Рана џрошлости 134</i>	134
Душан Срезејевић, <i>Врбица 142</i>	142
Станиша Војиновић, <i>Песник као џријоведач 149</i>	149
Гвидо Тартаља, <i>Госпођица за удају</i>	152
Гвидо Тартаља, <i>Соба на мансарди</i>	161
Гвидо Тартаља, <i>Ојседнуџи авион</i>	165
Гвидо Тартаља, <i>Смрџ кайеџана Сеједина</i>	171
Гвидо Тартаља, <i>Последња сцена бурлеска</i>	178

Ненад Ивановић, <i>Урбано и онострано</i> <i>у прози Гвида Таршаље</i>	182
Бранко Ћопић, <i>/Одавно се ујесенило.../</i>	186
Славица Гароња Радованац, <i>Поеџика меланхолије</i> <i>и сневања сунчаног живота</i>	227
О писцима	239

Лазар Комарчић

ШАХ–МАТ

Те било на Бадњи дан. Снег је вејао, како Бог хоће. Божић нам је долазио на белом коњу. Сви смо се искупили код Перише. Ту је Заре Марић, ту Станојица Мартић, ту Томо Врбавчев, ту Реља Крунић. Само нам нема Веље Ђенадића. Он је тешко болан. Има три недеље како је у болници... Седимо и ћеретамо. Договарамо се, како ћемо, што боље, провести божићне празнике.

Док ће Заре Марић рећи:

– Вала, идите куда знате, али ја више не идем оном Ђор–Зуки... Што се он прокалпио, то нема више. Ама, кафа му не ваља, пиво му не ваља, вино му не ваља... За кујну не треба ни говорити. То више није ни добра – ашчиница, а то ли „хотел“.

– Е, јес, одиста, постао мурдар–ефендија! Јесте ли видели, какав му је само онај вајни билијар?... Као да су на њему дорђолске буреџије бурек месиле, прихвати Реља Крунић.

– Море, је ли њега оставио и наш Веља, онда, слободно, може спуштати ћепенке, примети Томо Врбавчев.

Периша је само слушао, шта ми говоримо. Извалио се у своју љуљашицу, па се љуљушка и одбија густе котурове дима; али кад Томо помену Вељу, он се одједном окрете, па упита:

– Збиља, људи, је ли ко био скоро код Веље?... Је ли му, штогод, штогод лакше?... Сиромах! Божић, а он у болници!...

– Био сам ја, одговори Реља Крунић. Боље му је. Већ је мало почео да устаје и да хода по соби. Седне код прозора, па непрестано гледа у башту. А кад сам му испри-

чао, како смо се провели сад о св. Николи код Станојице, њему се, чисто, очи засветлише. – И онда ми рече:

„Ала, болан, Реља, кад би ме, нешто, онај мој доктор хтео пустити сад о Божићу, да изађем у варош! Не би, чини ми се, марио, да се после здрав вратим, па да му овде одлежим, ако хоће, још три недеље... Иди, говори му, болан! Он је добар. Послушаће те“. То рече, па се затури и зажмури. Под котлацом му је дамар јако био. Уморио се. Кажем му, кад је мало дошао к себи, да се не напреже, и да много не говори.

Он ме само погледа, па се осмехну. Осмех је тај био тужан.

– Е, да не говорим!... Море, хоћу да говорим, докле год могу да мичем –језиком и вилицама... Ћутаћу доста – кад у хладни гроб легнем... Море, Реља, ти још не знаш.... Јеси ли кадгод дуго боловао? Ако ниси, онда не знаш, како је човеку драг живот, како му је мио овај лепо свет!

После би одлучено, да се узме једна бутела балуце од „Грчке Краљице“; да се спреми што лако за мезе и понуду и да се узме која кутија цигарета – право турског дувана. Мене и Рељу одредише, да му то однесемо, да га од све дружине поздравимо, и да изјавимо жељу, да нову годину проведемо сви скупа, па макар то било и код Ћор–Зуке, угоститеља код „Петла“.

Тако смо и урадили.

Бељи је много боље. Кад смо дошли у болницу, а он се већ спремио да изађе у варош. Хоће момче да проведе Божић у друштву, па макар дочекао нову годину у гробу. Његов је доктор одвећ искусан лекар; али он има и једну махну, која му све квари... Човек кроз и кроз добра и милостива срца. Није у стању да се одупре каприсима својих пацијената... На пољу мећава, а он допустио Вељи, да се обуче и изађе у варош. Али га је Веља, како нам ка-

заше, цигански и био салетео. Доказивао је, да се нигда у веку није боље осећао. И, колико се опомиње, снежно време увек му добро чини. Међутим, и ја и Реља цептили смо од зиме. Она пуста вејавица, па онај хладни северац, пробијали су до костију.

– Кака те варош снашла, да од Бога нађеш! – викнем му ја. – Знаш ли, болан, да смо једва живи дошли давде. Вејавица очи да избије, а овај оштри мађарац није да брије, већ, лепо, крв у жилама леди. Седи ту, на чувај то мало здравља, лудаче један!...

И он одиста седе.

– Ево, донели смо ти Божић! – окрете Реља и спусти корпу на сто.

Али у тај мах, учини ми се, као да чух неко кркљање, налик на ропац у самртника. Ослушнем. Нема ништа. Погледам – свуд по соби. Пуно кревета. Али све лаки болесници. На једном лежи један. Претурио ногу преко ноге, па чита некакву књигу. На столу стоји читава гомила других књига... Од чега ли овај болује? – помислим. Онај што је до њега, устао па седи. Покрио се преко крила, оборио главу, па нешто мисли, – сигурно, да сутра освиће Божић. Спроћу ових, за једним малим сточићем, седе двојица, па играју шаха. Један се од њих замислио. Упр’о очи у фигуре, па и не трепће. И по некад му дође, те се као боље намести. Шта му је то, не знам. Онај се други само смејуљи. Још један „цуг“, на је мат... Одмах до ових леже двојица – сваки на свом кревету. Окренули се један другом,

па нешто шапћу. Мало, мало, па се напрегну од смеха, али гласа не пуштају. А тамо, чак у углу собе, седе двојица за својим сточићем, па бацају попа. Један баца, а други погађа; а друга тројица стала, па сеире... Један опет сео пред једно огледалце, насапунио се, узео бријачицу па се брије. Неће да дочека благ дан необријан.

У том се зачу опет оно кркљање. Сад сам баш лепо чуо.

Ја погледам у Вељу.

Он ме је разумео.

– Сиромах, рече он, ово је трећи дан, како се мучи. Ни живи, ни умире. И он погледа у онај крај, где они попа бацају. Ту, до њих, тек сад опазих, неки шпански зид. То беше нека врста преграде, налик на ону од плеха, што њом заклањамо вреле пећи, да нас њихна јара не мори.

Ја пођем.

– Куда ћеш? – упита ме Веља. Немој ићи. Немаш шта видети. То је мртвац – још несахрањен.

И ја опет одох.

Тај приказ нигда заборавити нећу. – На самртној постељи лежи – ко? Мртвац није; јер још није издахнуо, али то не беше ни човек, већ његова сенка. Све је укочено. Грудни кош одскочио, као да је оплетен од прућа. По каткад се полако уздигне, па спусти. И онда се јави оно крклање... Очи му велике, отворене, гледају у таван. Не трепћу. Црте на лицу укочене, слеђене, али оне беху одсекак тешких мука. Уста отворена, усне изерене, а преко њих се навукла некака модро–зелена опна. У устима се нешто црни, као да је гаром превучено. То је био врх од језика.

На сточићу, више главе самртника, гори једно кандилце. И оно беше на самрти. Почело да прска... Поред кревета клечи једна госпа, сва у црини. И њени погледи беху упрти горе. Молила се Богу – да овог мученика опрости ових тешких самртних мука и – да га прими.

У том оно кандилце прсну... Варнице његова жишка севнуше на све стране, и – оно се угаси. Али у тај исти мах и грудни кош оног јадника још се више уздиже, па – стаде... Очи се самртникове чисто избечише... И то беху потоње варнице једнога живота, и то беше потоњи откуцај једнога срца... Она госпа у црини устаде – као каква сенка с онога света – полако – да оног мученика не про-

буди. Око усана њених лепршао се један осмех: али се лепо видело, да је тај осмех проткан тугом, а обојен сетом из неких далеких успомена. Она још једном погледа к небу, и њена уста тихо прошапташе:

„Смирио се!... Боже, подај његовој мученичкој души небеско насеље!...“

И у тај мах нешто лупну.

„Шах–мат!“ заори се по соби. Ја се окренем. И она двојица беху свршила своју партију шаха. Онај, што је изгубио, стоји снужен – као да је краљевину изгубио, а онај што је добио, весео – као да је царевину добио!...

Илија Бакић

СТРАВИЧНО И ТРИВИЈАЛНО

Поводом приче „Шах-мат“ Лазара Комарчића

Причу „Шах-мат“ Лазар Комарчић (1839-1909) је уврстио у збирку једноставно названу „Приповетке“ објављењу 1894. године. На само пар страница он, као већ прекаљени прозаиста, успева да исприча причу, дакле „постави“ ситуацију и доведе је до катарзичног климакса. Читалац најпре упознаје неколицину бекрија, љубитеља доброг јела, пића и кафанске забаве који планирају како да проведу божићне празнике. Уз духовите примедбе на непоштеће дотад омиљеног кафеџије у разговору се помиње да један од другова лежи у болници тешко болестан. Иако разговор лута око припрема за славље, успут се дознаје да је болесника посетио један од другова, да се болест поправила те да је болесник, жељан нормалног живота, вароши и дружења, вољан да од доктора тражи да га за Божић пусти кући. После домишљатог прекида (са два реда цртица) сцена се окончава одлуком да двојица другова, један је приповедач, оду болеснику у посету и однесу му понуде: вино, нешто „лако за мезе“, цигарете од „*йравої шурскої дувана*“.

Друга сцена дешава се у болници. Посетиоци су по вјавици и оштром ветру „*мађарицу*“ стигли у болницу, до друга кога је доктор већ пустио да изађе. Болесник хоће „*да йроведе Божић у друшћиву, ња макар дочекао нову йогину у їробу*.“ Пријатељи га стану одговарати од изласка и чини се да им то успева кад приповедач зачује „*неко кр-кљање, налик на роџац у смрћника*“. Погледавши по болесничкој соби он запажа појединости: неко лежи, неко

чита „некакву књигу. На столу стоји чишава томила друтих књига... Од чега овај болује?“, трећи је замишљен („сићурно, да сућра освиће Божић“). Двојица за столом играју шах. Друга двојица се сашаптавају па се „најрећну од смеха, али тласа не ћушћају.“ У углу собе нови двојац игра карте, окружен посматрачима. Коначно, један болесник се брија („Неће да дочека блаћ дан необријан“). Речју, иако су сви они у болници, лаки су болесници па је и призор миран, готово обичан.

Кркљање се понови и тада болесни друг објасни посетиоцима да, иза преграде, лежи болесник који се већ три дана мучи и „ни живи, ни умире.“ Приповедач, нечим потакнут/изазван, пође да га погледа иако га друг одвраћа: „Немаш шћа видећи. То је мрћвац – још несахрањен.“

Трећа сцена одвија се иза паравана. На самртној постељи лежи „- ко? Мрћвац није; још није издахнуо али шћо не беше ни човек, већ његова сенка.“ Следи сугестиван опис несрећника: грудни кош као оплетен од прућа, велике, отворене очи, црте лица укочене, отворена уста, модро-зелена опна на уснама, црни језик... И кандило крај узглавља болесника је на самрти. Крај кревета клечи „ћосћа у црнини“. У трену кад кандло прсне и угаси се, угаси се и болесников живот. Госпа устаје и шапуће: „Смирри се!... Боже, ћодај његовој мученој души небеско насеље!...“

Тешка ситуација са јаким емотивним набојем какав изазива чињеница нечије блиске смрти бива прекинута лупом и славодобитним узвиком „Шах-маћ!“.

Комарчић закључује „Онај, шћо је изћудио, стоји снужден – као да је краљевину изћудио, а онај шћо је добио, весео – као да је царевину добио!...“

*

Писац пажљиво дозира тензије у причи. Од опуштеног, разбарушеног почетка са лаком конверзацијом и понеком игром речи те одлуком о посети и даровима, тензи-

ја закратко порасте кад другови убеђују болесника да не излази на зиму да би поново спласнула кад приповедач разгледа болничку собу. Нови расте тензије почиње погледом на самртника и његовим умирањем да би кратки пад, какво-такво смирење донеле речи утехе. Потом следи нагло, брутално разбијање свих обзира слављем добитника у партији шаха, тик иза преграде „*налик на ону од њиха, што њом заклањамо вреле њећи, да нас њихна јара не мори*“. Ни играче не мучи никаква јара блиске (туђе) смрти.

Комарчић не инсистира на било каквом потцртавању или објашњавању апсурда тренутка, апсурда постојања и нестајања живота док, истовремено, други трају и троше се на сасвим тривијалним работама – мада су спрам чињенице смрти готово све активности живих минорне. С финим осећањем мере писац се задовољава констатацијама радости победника и губитка пораженог који су пре свега – (још) живи док је крај њих неко људско биће управо нестало. Сведеност приповедачевог/пишчевог гласа/коментара, без директне афектације или свакако сувишне патетике залог су пуне убедљивости читаве приче.

Финалним обртом, који инсистира на спознаји страве и ужаса, ова прича се открива и као дело које је тематски али и по начину грађења заплета и наглим расплетом (у стилу „панч лајна“) блиско хорору који ће се као модерни жанр искристалисати тек коју деценију касније, филтрирањем управо оваквих атмосфера и њиховим потенцирањем и појачавањем. Отуда би се „Шах-мат“ могла сматрати „протохорор“ причом иновативног аутора који ће пар година касније, 1902. године, објавити и први српски научно фантастични роман „Једна угашена звезда“.

Драгутин Ј. Илијћ

У МАГЛИ

Било је необично хладно. Прави Јануар!

Рано сам устао, како бих могао присуствовати откивању осуђеника, који је још тога јутра бити погубљен. Хоћу да не изгубим ни један покрет човека, коме је последњи час куцнуо.

По замрзломе снегу, који под ногама шкрипи, танким и цикавим гласом, као да јауче што га газимо, полегла је густа магла, да се на три корака у наоколо ништа не види. Покривене сивом маглом, као густим облацима, куће ти се чине, да су неке тамне, огромне масе, којима не разазнајеш облика, већ само осећаш, да је то тврда гомила и ништа више. Средином улица час по тек зачујеш јасну звонцад, звуку прапораца и тупи, готово нечујни баџ коњских копита по замрзломе снегу. Погледаш тамо, магла! Не видиш ништа, тек само осетиш како као стрела промаче крај тебе нешто тамно, па звецкајући у маглу утоне. А мраз штипа, мислиш да ти чупка с лица сваки влатић маље. Тек по кад кад падне ти пред ноге по која тичица, што је, бежећи од мраза, долетела на олук кровова па се ту и смрзла. Баш згодно време! помислих у себи. – Живот несретника, који је умотан маглом, свршиће се у магли!

Пред главном полицијом, у којој је осуђеник издржавао последње часове свога живота, разасуло се овде онде гомилице људи, који у овом магленом хаосу изгледају као ваздушасте сени, што се тамо амо мичу. Промакох између њих и уђох у полуосветљени ходник, где се по ужурбаности жандарма осећао скори полазак.

– Таман си дошао на време! – рече ми дежурни члан. – Хајдемо!

- Је ли откован?
- Још није. Сад ћемо га тек пробудити!
- А зна ли, да ће га данас стрељати?
- Не зна! Он се још нада милости.

Чудни ме осећаји распињаху, силазећи низ степенице у сутеренски ходник, где беху, као у касарнама, соба до собе, са врло малим, квадратним прозорчићима над заклучаним и окованим вратима.

Кроз ове прозорчиће улази осуђеницима ваздух и оно мало светлости, што се кроз прљаве прозорчиће ходника пробије. Паде ми на ум крвава сцена, коју је осуђеник извршио и ради чега сада губи главу.

Звао се Стеван Кладарић; стар тридесет и две године, омален, сув али здрав; смеђе косе, водњастих очију и ретких риђих брчића, што испод танког дугуљастог носа, по мало, у напред стрше. Волео је неку жену, коју је хтео за се венчати, мамио јој новац, па кад му више није хтела дати, он је на спавању закоље. Обичан, али на жалост и чест догађај! За време суђења сазнало се, да је он и у Аустро–Угарској извршио убиство, на неколико година раније, над једним војником. А то све утицало је, да се над њим смртна пресуда изрече.

Силазећи тако за чланом, осећао сам лаку дрхтавицу. и да ме не беше срамота, радо бих се одрекао тога задовољства, да присуствујем буђењу човека, који мирно спава, надајући се помиловању, па ће му се тек ненадно рећи ! „Устај, време је!“

У подземном ходнику затекосмо неколико оружаних жандарма, који из отворених апсана извођаху оне, што беху на робију осуђени, те да их у тврђаву спроведу. Тешко гвожђе звонило је с њихових ногу, па се са тупим одјеком губило у дубине узаног и предугог ходника. Робијашци се смејаху, потежући окованим ногама у раскорак, да стигну један другога. Пролазећи поред ћелије на смрт осуђенога, један од њих рече. смејући се: „Пхи! Ала ће се тај провести!“

Осим члана и мене било је пред осуђениковом хелијом још пет до шест грађана и толико, пушкама наоружаних, жандарма. Са таванице ходника виси прљава лампа а (бледи пламичак чкиљи кроз почађело стакло слабачком светлошћу, једва осветљујући групицу жандарма, који, наслоњени на дуге пушке, полусањиви, изгледаху тако хладни и безчувствени, као да неће баш они, тим истим пушкама, на које се тако немарно наслањају, за који час касути смрт у груди осуђенику.

– Је ли дошао ковач ? – запита члан.

– Ево га! – рече апсанција показав руком млада и једра човека са набреклим мишицама и тешким чекићем у руци. Он је слазио низа степенице нама.

– Откључај!

Апсанција, повисок и добро развијен жандармски наредник, који је, за своје службе, тек педесет и више њих отпустио на онај свет, човек са доста пријатним лицем, пљоштим носем и живим али препредено благим, црним очима, зазвезка гомилом кључева и отвори.

У маленој а узаној хелији, којој таваницу можеш руком дохватити, пружа се с краја на крај простран, растов кревет те заузима половину собице. Застрвен је асуром, на којој осуђеник Стеван мирно спава. Био је покривен кратким капутићем преко прсију, рука му на грудима, а у њој је расклопљена књижица шалјивих прича под натписом : „*Враћолије*“. Лице као мрамор мирно ни дисање се не чује.

Апсанција га дрмну благо:

– Стеване, Стеване!

– Шта? Како? – запита Стеван, тргнувши се иза сна, па за тим брзо се диже и седе, гледајући разрогаченим очима у нас тројицу.

– Устани, већ је време!

– За што? – пита он и забленуто погледа те у једног те у другога.

– Што питаш. кад и сам знаш? Устани!

– Ама куда ћемо?

– Да те откују.

Стеван се полагао диже и усправи. Укоченим, чисто слеђеним погледом гледао нас је неколико тренутака, а Бог зна да ли је што видео. За тим дубоко уздахну, као кад се освешћује. Он је потпуно разумео куда ће. Полагано је навлачио капутић и гледајући оним истим погледом, те у нас те у врхове бајонета, који у полутами из ходника светлуцаху, уздахну још једном, па онда, мирно, као за се, развлачећи рече:

– Хеј, мајку му, па зар баш тако да буде!

– Е, шта ћеш, кад не може друкчије и ми бисмо се радовали с тобом! – рече апсанција.

– А милост? Зар није дошла?

– Ето, није! Хајде, брате, силази. што мора бити мора!

Осуђеник крочи да пође, окови јекнуше и он застаде. Због тешког гвожђа није могао саћи с кревета, те га апсанција узне у наручје, као мало дете, и полако спусти доле.

Придржаван мицао је полако у ходник, а гвожђе је тупо јечало, па се, одмах, без одјека, у малој апсани гушило. У ходнику се наслони леђима на зид, да одахне, погледајући несвесним погледом преко гомилице људи и оружаних жандарма, у дубину ходника.

– Дакле, то ли значе они жути дукати, што сам их ноћас сањао! – промуца осуђеник. – Све жути, па их бројим, па као бегам преко неких високих планина, па не могу да измакнем. А оно ето шта је!

Све ово говорио је више механично, без свести, да би чуо свој глас и да забуну разбије.

– Е, сад седи, Стеване, да те откују!

Осуђеник још оклева.

– Ама, седи! – рече апсанција. – Већ је време да се полази.

– Па како то, мајку му? – рече Стеван. Ја имам овде оца и брата; за што им нисте јавили да дођу, да ме на послед-

њем часу виде и да им поручим сандук и крст! Зар без сандука да трунем?

Апсанција га подухвати испод мишке; он покуша да се одупре, али га овај лако спусти на цигле. Метнуше му ногу на малени наковањ, ковач замахну чекићем и поче силно ударати у шип, што стеже гвоздену карику око осуђеникове цволике.

– Пази, пребићеш ми кост! – јекну осуђеник, придржавајући се обема рукама за бутину, да се не потреса.

– Но бој се! – рече ковач и поче избијати гвоздени клинац.

Докле му је ковач скидао окове, апсанција му намаче замку за врат, па му је за леђима око мишица обави, оставивши подужи крај, да се може водити. Ово ненадно намицање замке око врата као да га изненади, он прену рукама конопцу, који доста комотно око грла стајаше и погледа нас преплашено. А споља, из оне густе магле, чуло се комешање и неразговорна граја искупљене светине, која поче бивати већ нестрпљива са дуга чекања.

– Како је на пољу? – упита члан једног жандарма.

– Магла, господине! Ни прста не видиш.

– Је ли спремно све?

– Све!

Отковани осуђеник устаде. Ослобођен тешког терета, који је дуго носио, чисто није умео да ходи. Неколико је пута посрнуо, докле се не навикоше ноге на изненадну лакоћу.

Између два реда жандарма, који држаху пушке положено, пео се осуђеник уза степенице, придржаван одостраг конопцем; за њим смо ишли ја и члан, који ће га до гроба пратити. Излазећи из топлог ходника на слободан ваздух, он се ненадно трже. Густа магла и мраз запахнуше га.

– Магла! – рече окренув се косо нама и изађе.

У авлији му помогоше да се попне у отворене кочије, а покрај њега седе и апсанција. Према њима заузеше се-

диште два жандарма с пушкама. Шест коњаника, такође с пушкама, наслоњеним кундаком на десно колено опколише осуђеничка кола. За овим колима била су наша, у којима је већ седео свештеник. И ми седосмо.

– Полази! – нареди члан.

Кочијаш ошину коње и кола излетеше на улицу. Светина се ускомеша и јаче заграја, кад нас угледа. Оно, што у ходнику јасно гледах и распознавах, одједном изгуби свој облик. Густа, непровидна магла покри нас тако, да су ми кола са осуђеником изгледала као нека огромна и неразговетна сенка. Из кола је стршила силуэта осуђеника и апсанције, који му, огрташе преко леђа, онај мали капутутић. Наоружани коњаници, који јакаху око кола, са оним њиховим пушкама, изгледаху тако огромни и тајанствени, као сени нетелесних духова. У тавно–сивој магли чини ти се све два пут дуже и веће. За колима и око нас таласа се хиљада сени људских обличја. Гледајући све ово, кроз густу копрену сиве магле, мислиш да је то све само сан или машта, која се нејасно комеша и талози у твојим замислима. Не можеш да верујеш очима, да ове огромне сени, што се око тебе таласају пролећу, застају и блену у кола нису ваздушасте духови, које запљускују вали магле, него живи људи од мяса и костију. И да сав овај магловити спровод није пратио жагор људи и љути мраз, који нам замрзаваше и влагу очију, још би се у то и уверио. Али овако мраз ме опомену на хладну јаву и ја зароних ушима дубље у оперважену кабаницу.

Спровод, који је услед густе магле спорије ишао, на један пут заста.

– Шта је? – запита члан.

– Осуђеник тражи ракије. Хоћемо ли му дати?

– Подајте му!

Механција, пред чијом крчмом застадосмо, изнесе пола литра ракије. Сени се склепташе око осуђеникових кола, гледајући како овај на искап пије. Испражњену флашу врати апсанцији механцији и поче намештати капут, који

осуђенику спадаше. Осуђеник, попивши ракију, осврте се нама и махну руком, као да нам нешто одобрава. Спровод се поново крете. Уз пут се прикупљала све већа маса тако, да се најзад, у густој магли, као море таласаху ове тамне сени људског обличја.

Боже мој, колико ли их имаде овде, међу овима, који ће овако истом смрћу завршити!

Осуђеник је живо разговарао о нечему са људским сенима, што се око кола витлаху. Нешто су се смејали. Од једном осуђеникова сенка загрли апсанцију и у колима започе грљење и љубљење.

– Певај! Што ћутиш? – викну Стеван апсанцији.

– Хајде, певај ти, ја ћу ти помагати!

И у томе часу две се сени загрлише. Осуђеник и апсанција запеваше гласно:

Бре девојче, мала момо,
Хоћеш ли ми љуба бити?

Али ово не беху звуци слободна срца. Све ово више ми је личило на отимање очајника од нечега незнана и страховита, што га је дохватило па га вуче себи. Он осећа да га то вуче у бездан. Он види и амбис како је разјапио ужасну челуст, из које бије мрак, отима се, окреће главу, хоће да заборави где је, хоће да не зна шта је с њиме. Виче да заглуши савест, а она га час куцне, као да му вели: „Сад ће, сад!“ То га до лудила буни; глас му се пресеца, он поново загрли апсанцију и поче га силно љубити. Кола јуре у напред. Апсанција му једнако намешта капут који услед јаког труцкања спада.

– Чувај га, да не озебе!“ – викну један из гомиле, који се гласно насмеја и јаче заграја, трчећи за колима, која су већ касала на чистини, пут Карабурме? Хладноћа, на отвореноме пољу, биваше све силнија, тако, да се пара из уста ледила по брковима, бради и оперваженим бундама. Дишеш а чини ти се да удишеш безброј иглица, оштрих као жаоке, које те боцкају, штипају и пецкају по целоме телу као хиљадама варница. А магла се у облацима тала-

са и ваља пред нама, а с њоме и густе гомиле огромних сени.

После половине сахата указа се и Карабурма са небројеним, узвишеним брдашцима и удољницама плићим и дубљим. На узвишици, према Дунаву, већ је очекивао ископани гроб своју жртву. Кола стадоше. Жандарми и апсанција искочише из њих. Сенка осуђеникова устаде и не силазећи још окрете се путу, од куда стигосмо, па забленуто у маглу гледаше. Тим путем и милост долази

– Хајде, скочи! – довикну му апсанција.

Осуђенику несвесно прелете осмејак преко усана, али не силази, већ једнако гледа у маглу.

– Ама шта гледаш? Силази већ!

– Ево, ево! – рече он, гледајући једнако тамо, стави десну ногу на лотре, али још не силази.

Апсанција га дохвати под колена и готово силом скиде доле.

– Хајдемо сада! – рече му, прихвативши руком крај конопца, што беше око врата осуђеникова. Жандарми се збише у гомилицу око њих и спровод се крете с њима низ доста стрму путањицу, брдском косом, у долину Карабурме. Гомилице људских сени већ су се расуле по брдашцима, околу гроба, и тамо се таласаху, заједно са облацима магле, што је из Дунава густо куљала.

На неколико места осуђеник застаде а на једноме склизну и паде. Дигосе га и он пође напред. Ево нас пред ископаном раком. Ту се, на узвишеној чистини поред гроба, заустависмо. На извесном растојању од нас тискала се у наоколо маса светине да боље види. Осуђеник заиска цигару, коју му дадоше, а писар полиције расклопи акта процеса са пресудом и пред народом читаше цели спор. Осуђеник је окренуо лице и очи од гроба па је слушао и испод ока погледао на ону страну, од куда милост долази. Читање се доврши; свештеник намаче епитрахил и с крстом у руци приђе осуђенику. Сцена у магли беше дирљива.

– Буди присебан, сине, па се, као Хришћанин, помоли са мном заједно. Оном, који све види и зна, а који милостиво опрашта. Пред тога вечитог и милостивог судију ти ћеш за који час стати!

– Хоћу! Хоћу! – говорио је осуђеник једнако, па не знајући ни сам шта ради, непрестано је љубио крст и руку попову.

Свештеник му рече, да приклони главу, и сада започе опроштајна молитва. Све је било тихо и мирно, само се чуо глас свештеника, који усрдно мољаше Неумитнога, да се смиљује заблуделоме сину, који на земљи своју награду прима, и да му опрости, као што му и смртна браћа праштају. А сиви облаци магле колутају се и ваљају у густим гомилама, покривајући ову слику, те и то личаше, као да се сенка за сенку моли нечему што се не види, не зна, али на последњем часу, из дна душе, осећа.

Завршивши молитву, свештеник пружи поново крст, а осуђеник грозничаво докопа руку свештеникову и крст и поче их обоје засипати пољупцима, тако да се свештеник једва ослободио руке осуђеникове, која га чврсто држаше.

– Ја сам свршио! Предајем вам га приправна! – рече свештеник и измаче.

– Хоћу још једну цигару! – проговори осуђеник,

– Какву цигару? Нема више! – рече строгим гласом официр жандармски.

– Не одбијајте последњу вољу! Подајте му! – рече свештеник.

Ја запалих своју и дадох му је. Он повуче неколико димова и покуша да седне.

– Доста је већ, баци цигару, јер нема кад да чекамо више! – заповедаше официр.

– Ама чекај још мало! Што журите тако?

Он баци пола испушену цигару и пође; очевидно устежући се. Код гроба, из кога извириваше пободен колац, застави се, погледајући наново тамо, од куда милост долази.

– Силази доле! – рече му апсанција.
– Сад! Сад! – одговори он, али одмаче од ивице гроба и рашири ногама, да се одупре апсанцији, који хтеде не-надно да га у гроб гурне.
– Чекај, не гурај! Сам ћу, сам!
– Шта ћеш сам, кад се ето одупиреш?
– Ама сад ћу, пусти ме!
– Пусти, нек сиђе сам! – рече члан. – Ето наслони ногу на колац па сиђи.

Он стави леву ногу на колац, а десну раскорачи далеко од гроба, да га не би отиснули и са неким полунесвесним осмејком и пажњом погледаше на Београд.

– Та шта ваздан оклеваш? – подвикну апсанција, подухвати га с леђа и гурну у гроб а руком брзо дохвати конопац, који се некако омота око коца те осуђеник са исколаченим и ужасним погледом висише у гробу. Отпетљаше конопац и он спаде доле За њиме ускочи у гроб и апсанција, веза га за колац испод мишица, тако, да му руке осташе слободне.

– Ко има мараму – чу се из гроба глас апсанције.

Неко му убаци једну шамију.

Апсанција приђе да му је веже око очију и сада у гробу започе очајно комешање. Осуђеник се бранио и одупирао да му се очи не везују, а апсанција га савлађиваше и доказиваше, како је боље за њега да не гледа у пушке. Најзад малаксао осуђеник попусти, али чим му веза очи, он смаче завој.

Апсанција похита да искочи из гроба, али га осуђеник викну.

– Шта ћеш – пита апсанција.

– Да се опростимо!

Апсанција, који је већ у пола изашао из гроба, спусти се поново; осуђеник га чврсто загрли и из дубине гроба почеше одјекивати њихови пољупци.

– Е, сад пусти, време је!

– Чекај, чекај, молим те! Није још!

Па га опет загрли и продужи љубити.

– Ама пуштај ме!

Али очајник не пушта, он љуби једнако, љуби и грли, да само продужи још који часак живота.

Најпосле апсанција се истрже из загрљаја и, везав му на ново очи, пође. Осуђеник пружи још једном руке да га заустави, али овај дохвати се за ивице гроба и снажно искочи.

Осуђеник је у гробу сам. Рукама је дохватио завој с очију па га врло мало срзоа, таман да му обрве и мало очију испод завоја провирује. Шест жандарма с пушкама стадоше наспрам њега и наперише у гроб, очекујући знак. Осуђеник се пови мало напред, као кад би хтео да се сагне те да га бачени камен прелети, подиже обе шаке покрај ушију, као кад би хтео да скине завој, па је тако плашљиво испод завоја гледао у наперене пушчане цеви.

– Пали!

Осуђеник ненадно склопи очи шакама; из пушака плану, и он се скљока низ колац повијених колена и полу viseћи. Апсанција поново скочи у гроб, одреши конопац и осуђеник паде потрбушке, на тле. Светина заграја и слеже око гроба, над којим већ свештеник гласно говораше самртничку молитву, а из гроба се извијаше пушчани дим, под којим још једном задрхта тело убице на самрти а из кога се подиже апсанција, купећи у котур крвави конопац убијенога.

Тек после пола сахата дизала се полагано магла у висине, откривајући слободним очима онај дивни доглед Београда, Земуна, Фрушке Горе, Панчева, вршачких планина и једну нову хумку, у којој лежи још свежа трупина кажњеног убице, чији се магловити живот у магли доврши.

(1892)

Драгутин Ј. Илијћ

„ТАЛИТА КУМИ!“¹⁾

Громко се разлежу гласови по јеврејским зборницама у Палестини. Појавио се човек из Галилеје, који чуда твори. Узбуњени свештеници и левити спремају се, да једном за свагда стану на пут Назарећанину, чија проповедања заљуљаше стубове јерусалимског храма. Народ се ускомешао. Глас о чудима, што их је до овога дана починио, летео је од уста до уста, муњевитом брзином, па се, као море, прели преко Самарије и поче запљускивати о зидове Давидова храма у Јерусалиму. Народ је у Назарећанину гледао пророка исцелитеља, свештеници и левити човека који је дошао међу Израиљћане, да обори законе праотаца, да поруши храмове и створи неред у изабрано-ме народу.

„Он хули на веру праотаца!“ узвикиваху у зборници јерусалимској.

– Он исцељује! – чу се неки глас, и зборница се узруја.

– Ко је тај што рече да исцељује? Нека изађе на средину! – Нека нам то још једном каже и потврди!

Свештеници и остали тумачи талмуда, који седеше на својим клупама у зборници, устали су с места и испитујућим погледима траже у гомили светине онога, који им рече онако. Маса народа поче се расклапати и пропусти између себе човека, који ступаше напред. Сви погледе управише на њега, кад ступи на чистину, између гомиле и Ане првосвештеника.

– Ако се не варамо, ти си Јаир, старешина зборнице гадарске?

– Ја сам! – одговори човек, што изађе на средину. Њему је могло бити око шездесет година. Још не сасвим сед, овај старац подсећао је изразом лица и достојанственим, али не и наметљивим држањам, на старе патријархалне поглавице, који стајаху на челу великих породица и владаху самостално, пространим и бујним пашњацима, по којима пасијаху неизбројна стада њихова. Дубока збиља и дух, који је више размишљао но што је говорио, вејао је у његовим очима и уливао у посматрача безусловну поверљивост. Јаир, старешина гадарске зборнице, био је уважен не само у Гадари, него и у самој јерусалимској зборници. А то и беше узрок те међу свештеницима и левитима место узрујаности овлада дубока тишина. С великом напетости сви су очекивали да чују, шта ће Јаир рећи, и како је баш он, један између најпоузданијих стубова Давидова храма, могао исказати ону реч.

Јаир узе реч и стаде причати како је познао Назарећанина у зборници, у Кафернауму. Пред силном светином, што се слегла тамо, проповедао је он о братској љубави, о праштању, спасењу душе и васкрсењу. У зборници је било много Садудеја, који одбацују васкрсење, а међу њима и један са усахлом руком. Садудеји се препираху и доказиваху да нема васкрсења. Назарећанин је седео у храму и мирно слушао разговоре њихове. А када они исказаше све што знадоше навести, он уста и рече: „Неверници! Погледајте онога са усахлом руком! Није ли она мртва? Ето вам кажем, оживећу је Духом Светим, ако верује.“ – „Верујем, рави! – узвикну овај Садудеј. Тада приступи неколицина фарисеја, који се међу светином налажаху, па му рекоше: „Рави! Знаш ли да је данас суботњи дан, а теби је познато да онај руши законе Јехове, који у тај дан ма какав посао започне?“ Тада видех овога младића како изведе Садудеја на среду, и силним гласом узвикну: „Ваља ли у суботу зло чинити, или добро? Душу одржати или убити? Ако вам се у суботу дом запали, хоћете ли чекати други дан да га гасите, или ћете га одмах уга-

сити?“ – А када му нико не одговори, он их погледа тужно, а затим се обрати болноме Садукеју и јаким гласом запита: „Верујеш ли?“ – „Верујем, Рави!“ – одговори му овај. Тада Назарећанин рече: „Ти, који верујеш, пружи усахлу руку и буди исцељен!“ – И чујте ме, оци! Чуј ме, о првосвештениче Ано! Овако, као што вас видим, видех како Садукеј опружи руку, како увеле жиле набрекоше струјом свеже крви, и како болесник весело креташе руку на све стране! И то је, оци, оно што сам ја својим очима видео, а ваше је сада да нам протумачите, откуда му ова моћ да исцељује и ко је он?

Докле је Јаир говорио, у дворани је владала мртва тишина. Првосвештеник Ана подигао се у пола са свога престола и с необичном пажњом посматрао старца, као да би желео да прозре у најтамнији кутић његове душе. Јаир је до краја издржао овај готово прождирући поглед, и без икакве раздражености, мирно и полако, испричао догађај.

– Ти велиш да си својим очима видео, Јаире?

– То ћу и над гробовима својих отаца потврдити.

Првосвештеник се спусти на столицу и дубоко се замисли. У зборници се ћутало и чекало. Најзад он погледа испод очију у Јаира и после кратког размишљања запита га:

– И ти верујеш?

– Шта? – рече Јаир.

– Да исцељује?

– То сам својим очима видео.

– И да је пророк?

– То не знам.

– И да је ту моћ од Јехове добио?

– Ни то не знам! – одговори Јаир. Он је од колена Давидова, али од веома нискога рода. Син назаретскога дрводеље. Ако Јехова усхте себи пророка, неће га тражити у тако нискоме роду. Па ипак, о Ано, првосвештениче, у гадарској зборници све је пољуљано. Назарећанин прича своју нау-

ку, која се противи законима, и твори чудеса у гадарској околини, око Генезаретскога Језера. Њега чују, виде и купе се око њега. Како да протумаче свештеници ову моћ? Како да разувере народ у оно, што својим очима гледа?

Првосвештеник уста и објави да је јерусалимска зборница и с других страна добила сазнање, да Назарећанин има неку моћ, али, на основу светих књига, зборница је већ објаснила, да та моћ не долази од Јехове. Јехова је учинио савез са Изабраним Народом, дао му писане законе, којих се мора придржавати у свему, а ко војује противу тих закона тај је противу Јехове. Назарећанин је противу закона, он је противу Јехове; а отпадник од Јехове постаје другар и савезник Велзевула. „И ето“, заврши он, „сада и сами можете видети, да ову моћ прима он из руке самога Велзевула, који улази у Изабрани Народ, да га са стазе Јеховине заведе на криву стазу.“

Скупштина је, климањем глава и другим знацима одобравања, пратила говор првосвештеников, а када овај доврши, наста силан жагор одобравања. Кад се жагор утиша, Ана узвикну:

– А ти, Јаире, старешино зборнице гадарске, верујеш ли и ти да је тако?

– Примам ваше разлоге, јер су основани на светим књигама, и владаћу се по њима! – одговори Јаир и седе међу остале свештенике и тумаче, који му учинише места.

*

Врло нерасположен и узрујан, седео је Јаир на својој камили, која је, на повратку из Јерусалима, грабила долином јорданском. Старешине свију зборница у Галилеји и Батанеји – Галадитасу добиле су једно упутство, да пажљиво мотре на сваки покрет Назарећанина, да у његовим проповедима и раду пронађу све што би се косило са законима Мојсијевим, те тако да га оптуже код ћесарева намесника. Као добар познавалац светих књига, Јаир је

опажао да наука Назарејчева не иде у ток с Мојсејевом. Он никако не мога схватити братску једнакост између Јевреја и Римљана, Персијанаца, Араба и Скита. Њему чудновато звоњаху оне речи, да се љубав Јехове подједнако растире на све, и да човек, ако жели да се удостоји царства небескога, не само да мора угушити у себи страсти освете, него чак и тачно одмерену правду: „Око за око, зуб за зуб!“ – Назарећанин хоће да је већи од пророка; он одбацује правду – он прича милосрђе. И још више! Он не само да прашта ономе који му ископа око, него му и друго нуди.

Као сви Јевреји тако и Јаир није могао да разуме друкчије овакво проповедање, него као крајњу претераност. Замишљао је прво себе, а одмах затим и свој народ у положају овакве науке. Дође му на ум господарски Рим, који је потлачио Изабрани Народ, и његова патриотска мржња запламте још силније. Њему пуче пред очима, учини му се да је прозрео у крајњу сврху Назарејца:

– Римљанин! – зашкрипа зубима и плаховито се удари песницом по колену. – Оваква наука од Израилџа Израилју само Риму користи. Успеју ли да нас одвоје од закона и вере праотаца, онда смо сасвим пропали. Као развејани прах, под дахом ветрова, расуће се Израил на све стране, и неће бити више пророка, који ће развејану праšину наново прикупити, да од ње начини гору Господњу.

Камила је журила пуним корацима. Градићи: Гадди, Бетаран, Јекмаан и Сокот, чије зидове запљускују таласи Јордана, губили су се за њим. Наскоро угледа и дубоки Поток Јаковљев, где се улива у Јордан. Десно, у даљини, дижу се камене арабијске планине, што растављају Арабију од Палестине, а пред њим пукла песковита равана, прошарана, ту и тамо, зеленим местанцима, као оазама у песковитој пустињи. Подневно сунце жегло је и расипало пламену кишу светлости на све стране, којој не одолеваше ни шатор на камили, под којим Јаир сеђаше. Узбуђење и нерасположење, које га мучаше, докле замршеним ми-

слима не створи извесан поредак, сада га пређе, а место тога наступи поново оно мирно достојанство и одлучна збиља његове мудрачке нарави.

Досадашње мисли почеше мало по мало уступати места другима, које не имаху међусобних веза ни у чему. Што се више ближио родноме месту, све му је више поми-сао кружила над равним кровом двоспратнога дома, који се из мора зелених палми, бадема и других шумовитих во-ћака беласкао. Под тим кровом, у свежини тога зеленила, очекује њега његова малена Ада, анђелак, кога је Јехова послао дому његову, да му у позној јесени живота унесе свежи дах пролећа, који нам обнавља давно ишчезло де-тињство, одстрањује поглед од расклопљене ивице гроба, па нас повраћа у доба златних снова прве младости. По-мисао на Аду разнежи душу Јаирову и он се започе губи-ти у небројене свакидашње ситнице, што му се у близини овога детета обнављаху. Те ситнице, преко којих би дух млада човека прешао и не примећујући их, а које у старач-кој души остављају дубоке трагове, које се светле и загре-вају зимску студен старости, испуњаваху му душу до вр-шка. Он и сада види онај жбунић ситних смокава, а под њим своју малену Аду, како се забунила и чисто зајапури-ла око озбиљна посла. Разастрла крпицу бела платна, по-ређала палмово лишће, на које је натрпала пуно ситница и играчака. У њезиној близини седи он, на каменој клупи, и задубљен у расклопљену књигу мучи се да светлошћу свога ума прозре у нејасне тамнине *Торине* мудрости.

„Тата, тата! – виче детенце – ходи брзо, ходи брзо!“ – Он чује овај свежи гласић, али зароњен у мрачне дубине и не помишља на њу. Али одједном, као веверица, доска-кута она и поче га дрмусати за широки рукав хитона. – Тата, остави то, тата! – Мала тиранка није се смирила, до-кле не поремети сав поредак мисли, што их зборнички мудрац проучава, докле га, малим, пуначким ручицама, не извуче из тамних дубина у којима се изгубио. Он оста-вља књигу на страну, и, вучен за рукав, озбиљни мудрац

зборнице, слепо иде за маленим дететом, које га води у своју „кућицу“, ту му наређује да с њом седне у траву. – Ви’ш, ово је наша кућа, а ово колачи, а ово млеко, а ја сам као бајаги мајка, а ти си моје дете. – Сад јој недостаје само мачкица, која је опет „друго дете“, и она озбиљно наређује „првome детету“ да причува „кућу“ и да не одмиче од ње, и да не покраде с млека кајмак. – Но, но! – прети му она пуначким прстићем, па, онда, као брижна „мајка“, трчи по оно друго „дете“. И стари се мудрац поред мале „мајчице“ и мачета сасвим подетињи; игра по њезину упутству, ради како му она нареди, ваља се с њом по зеленој трави, пева јој тихо, и – заборавља да осим овога света под жбунићем има још неки, други, пун борбе и брига. У тим играма заборави на све, на озбиљне мисли, на свој положај, своје године, на све, само не на то, да је он „дете“ мале мајкице. И то тако траје докле им не поквари друштво непослушно маче, које, чим уграби прилику, севне и загребе на врх ограда, па са узвијеним репићем и изгрбљеним леђима гледа у малу „мајку“, која га псује, прети, плачући га зове натраг, и најзад, сва уплакана и уморна, опусти главицу у крило свога послушнога „сина“, и тако, као окупана, заспи.

Тој маленој „мајчици“, што својим ручицама тако често помрси и покида испреплетане нити његове философије, сад је већ дванаеста година. Сад она није више мала „мајка“, али је весела ћерчица, која тако мило ћерета. Па то детенце, тај анђелак, што му га Јехова поклони, да га у старим данима освежи и подмлади, као младица што је из усахлога грма избила, зар тај анђелак да се одбије од вере својих отаца, да презре законе Јеховине, да се изравни с Римљанком, Скиткињом или Персијанком? – Није ли тај човек дошао у Израил, да породицу и кућу разори?

И силна срђба разли се по мудрачеву лицу. У овоме часу зажелео је да се сукоби с Назарејцем, да му довикне: „Римљанине!“ и да једним дахом разори сву науку, коју он, проповеда и којом народ заводи. – У овоме часу му-

драц је уступао испред Јеврејина, који у своме патријалноме гневу не имађаше никаквих других жеља, него да што скорије угледа на Голготи разапета рушиоца израиљске вере.

Руменило сунца, које се већ гасило за галилејским горама, позлаћивало је равне кровове гадарских домова, када камила укаса у тесне градске улице. Нестрпељиво журио је Јаир своју камилу, жељан да што пре помилује своју Адицу, коју већ недељу дана није видео. Кад угледа кућу, чисто му лакну. Али га ипак силно изненади једна појава. Издалека је опазио како му у кућу улазе и излазе некакве жене и по који старац. Он брзо стиже пред кућу, скиде се с камиле и пре него га поздравише добродошлицом запита за Аду.

– Нека нам се Јехова смилује! – одговори смерно слуга. – Над твојим домом надвија се искушење; Ада је већ трећи дан тешко болесна.

Да је нешто из ведре неба пукао гром и пред ноге старчеве пао, не би га толико поразило као овај глас. Као помахнитао ухвати се за главу и полети уза стубе.

– Ада! Ада! – јекну Јаир и као укопан стаде на прагу болесничке одаје.

– Тихо! Спава! – прошапута му жена и махну на њ руком да уђе.

Кроз тешке завесе, које беху навучене на прозоре, просијавали су румени зраци сунца које је залазило и као светла барица таласаху се по застртоме сагу ниже ногу болесничких. – У куту је била постеља, с које се чуло тешко дисање његове Адице.

– Адо! Сине! – „Мајчице“ моја мала! шапуће Јаир и наднесе се над детињу постељу.

Жена бризну у плач, и гледајући у дете поче тихо нарицати. – А када се мало утиша, исприча оцу да се дете истога дана, кад је он отишао, разболело, а већ је други дан како је у незнан пало. Старац положи руку на чело детиње. Оно је горело. Лекари употребише сву вештину да

га спасу, али је ватруштина била снажнија од њихова гашења. Она је сагорела сва, и они најзад рекоше да је још једини Јехова кадар, да је у живот поврати.

– Ада! – зајеца Јаир и наднесе се над занетим дететом.
– Адице! Пробуди се – погледај тату свога!

Крупне сузе скотрљаше се низ његово лице и седу браду, па капаху на дете.

– Јехова! Јехова! – викну очајно и диже руке у вис. Зашто посипаш моју главу пепелом? Зар је мало анђела пред престолом твојим, те ми и овога узимаш?

Дете се у томе часу промешкољи, дубоко уздахну и поче отварати очи. Родитељи притајаше дах и наднеше се над постељу детињу.

– Ада! Ада! – зовнуше је родитељи.

– Тата, јеси ли дошао?

– Јесам, сине! – рече отац, претрнуо у радости и страху. – Како ти је?

– Ох, сва горим... ватра!

– Сад ће минути – прошапута старац, умочи руке у оцат и њиме овлажи врело чело болесничино.

Дете укочи поглед у оца и дуго га гледаше, па онда погледа у кутић собе, где последња румен утрнулих зракова затрепта. Поглед јој се, као залеђен, заустави на томе месту. Отац и мајка са стравом погледаше тамо, а она слабим гласом прошапута:

– Зар баш морам?

– Шта, чедо?

– Да вас оставим! – одговори Ада тихо. Старцу се затресе брада и он угушиваше сузе, које као бујица на очи налетаху.

– Ено, – рече Ада и маши очима куту. – Ја га видим – већ је ту. Ено, тамо у куту, зове ме. Видим му бела крила и небесни хитон... То је он...

Као поражен сруши се старац на столицу, зарони главу у шаке и болно уздахну. Азрајел је разастро крила над његовим кровом, а та му помисао свест одузе.

– А он ме може спасти – рече дете. – Само кад би дошао, кад би хтео доћи.

– Ко? – запита отац грцајући у сузама.

– Вид, ла сам га малочас... у сну...

– Кога, Адице?

– Назарећанина! – одговори дете и поново се занесе.

Старац сав претрну и погледа у жену.

– Како рече? Назарећанина?

– Ох! – јекну старица. – Само кад би је спасао!

– Ама она бунца! Зар Назарејца, који хули наше светиње, који обара законе и руши храмове Израилја?

Жена дубоко уздахну, погледа га бојажљиво и исприча му како је њихова Адица то име поменула у своме заносу два три пута.

Јаир се замисли. Дође му на ум оно што је у Кафернауму видео и чуо. Шум из јерусалимске зборнице заглаши га наново. „Он руши законе, он је противу Јехове!“ узвикну сада. „Сотона му је дао моћ да исцељује, па зар анђела Јеховина да предам у руке сотони?“ Тако је шапутао Јаир и нијао седу главу, коју беше у шаке заронио. – У његовој души започе силна борба. Отац се ухватио у коштац с мудрацем јеврејским, и почеше се хрвати. Али шта? – одјекну му други глас, који му тек овде, над постељом умирућег детета, севну кроз главу. Ако је он у истини пророк? Та није ли Израил и остале своје пророке прогонио? Шта се догоди са Илијом, Језекијом, Исаијем и другима? Није ли Израил и за остале своје пророке казао, да је у њима Велзевул? – А ако је он у истини зао дух, онда откуда му та моћ да прогони зле духове? – Зашто баш да човек не љуби и свога непријатеља? Ето, кад би ми извидео дете, зар бих га могао мрзети, па ма он био и сам Римљанин? –

Стотине оваквих мисли летеле су, укрштале се, севале и нестајало је их у дубини његова мозга; али стотину других, противних мисли устајаху да се одупру, да му напомену завет јерусалимске зборнице. Ваљало је да се реши,

па или да своје једино дете, своју малу „мајкицу“, преда у руке смрти, или да у души призна, да онај који исцељује чини то само помоћу доброга духа. Помисао да ће погизити решење зборнице не даде му да учини што му срце налагаше. Дође му као да ће му бити много лакше, ако се удаљи из собе болесна детета, ако побегне у врт и тамо, међу густим жбуновима кипариса, сачека глас о смрти детињој. Он скочи, полете вратима, али на прагу стаде као укопан. Још једаред се осврте детињој постељи, па кад угледа своју старицу, како је заронила лице у детињу постељу и горко јеца, свест му се окрете.

– Камилу! – викну служи и као махнит слете низа стенице.

*

Благи сумрачак, по коме се још преливало заходно руменило, осуо се поморанцастом бојом, која се неосетно гасила и трнула у висинама запарнога неба. Дворого месечево лице помаљало се међу перастим облацима, као бела силуета, па је постепено све јасније бивало, докле се најзад ишчезло сумрачно руменило не прели у њега, те одједном огрезе у ватреној светлости, наднесе се изнад камених, арабијских гора, обасја сетном светлошћу околину и тамне шуме, које се на галилејској страни, као разбацане гомиле мрака, помаљаху.

Јаир и његов слуга пратилац измицали су на својим камилама журно пут Ефраима. Узрујана душа желела је, да се у слободном пространству оталожи, да рашчисти са замршеним мислима, које га узастоупце пратише. Неишчезла сумња о извору моћи Назарејчеве није га ни на овоме путу остављала, али колебање мудраца дохватиле су гвоздене руке очинске љубави, па га неумољено вукоше тамо, у Хинос, где оптужени Назарећанин, под ведрим небом, проповеда чудну науку братскога зближења, науку праштања и покајања.

Свежи поветарац лепршао је око његових витица, те

разблаживаше ону сувишну ватру, у којој очајно срце пламћаше, а по широком, бескрајном небу осули се милиони небројених звездица, као племе Аврамово у Палестини. Међу овим милионима била је једна најкрупнија, баш тамо, пред њим, над Ефраимом, па се сијала као укрштени трокут Соломонова печата. Необичну светлост ове звезде посматрао је он с камиле, несвестан, затупљен унакрсним мислима и теретом бола, што се на слабачку душу као планина навалио. – Утрнуо од страха и изнурености, он је личио на човека, кога је хрвач оборио, притиснуо свом снагом, па га гњави, а он више није у стању ни да се одупре ударцима ни да јауче.

Тамо, у даљини, забеласка, као танка, пруга, речица Хијеромакс. За њом је Хиос. Само ако похитају, они ће већ после поноћи угледати колибе народа што се слегао на генезаретске обале, да чује проповеди Назарећанина. Али ако га не нађе тамо? Ако је отишао у Астарот или Адраху, или и даље? Ако га не нађе пре него што се она најлепша и најсветлија звезда међу звездама на небу угаси?

Ова помисао ледну га у срце, и он осети како га захвати силан мраз. Ону најсветлију звездицу сранио је са својом Адицом. Он се силно стресе на страшну помисао и ободу камилу, која је већ прошла кроз Ефраим и касала друмом, што води у Гамалу.

На путу, којим је он јахао, има неколико усамљених палми, под којима је извор живе воде. Ту је морао сјашити, да напоји камилу, а и сам да се напије. Он окрете тамо. На извору је било већ неколицина људи с камилама, које се око извора одмараху. Када им се приближи, познаде своје земљаке из Гадаре. Силазећи с камиле поздрави их и запита одакле долазе. Они му рекоше да су били у Хиносу, да виде Назарећанина. При помену овога имена Јаир сав устрепта.

– Па, је ли још тамо? – запита их плашљиво.

– Није – одговори један од путника – али ако пођете још мало напред можете га и срести у Гамали, куда је са ученицима пошао.

Необична радост заталаса душу старчеву. Спасење је, дакле, за половину пута ближе него што је мислио. Он поче жудно разбирати о њему. Сви ови тврдили су да је то необичан човек, у коме је Јеховин дух, јер – рекоше – чини само добра дела. „Шта ћеш нам рећи, равни, на ово?“ – рече један и поче му причати како је баш прошлога дана исцелио некакву жену из Камона. Већ неколико година боловаше од нечиста духа, који је пенио из ње, коју никакви видари не могоше извидати, па је у последње дане већ толико ослабила, да се једва мицала. Кад се Назарећанин већ примачао обалама Хијеромакса, народ га дочека и поче се тискати око њега, само да чују речи његове. Одједном се он заустави и запита гласно: „Ко се то дотаче моје одеће?“, а када му нико не одговори, он наново запита. „Ко ће то знати?“ – одговорише му ученици. – „Народ се око тебе гомила и дотиче те се“. „Истина је“, – одговори Назарећанин; али моје се одеће дотакао болесник, јер осетих како изађе из мене сила“. – Како изговори ово, а она жена, што га се дотаче, припаде му ногама и узвикну: „Господи, опрости слушкињи твојој; ја се дотакох одеће твоје, да се спасем, и ево усахну пена и не одилази од мене више“. – А он јој рече тада: „Кћери! Вера твоја поможе ти; иди с миром и буди здрава од болести твоје“.

Јаир није само слушао, он је готово гутао сваку речницу, а када се камиле напојише, поздрави људе, уседе и одјури пут Гамале. „Пророк је!“ – узвикну он, – „пророк, као и Илија, јер ко твори чуда на добро људима, тога је Бог послао. Ох, само да све доцкан не буде!“

*

Прича на извору развејала му је сваку сумњу. То што су прости људи видели улило му је више вере у божански дух Назарећанина, него ли оно, што је у Кафернауму сам

својим очима видео. Нада и чежња, да га што скорије угледа, не само да му умањише силину бола, него га донекле и умекшаше. До мало час је као очајник летео за нечим, што још није разазнавао, а сад је поуздано веровао.

Око њега ширила се раван обасјана месечином, а под њом је полегао друм, који је тамо, на своме порубу, заједно с равницом, таласасто силазио у долину, пуну зеленила и густих жбунова, што се с обе стране друма, као жива ограда, дизаху. Међу њима се жутео зрели урмин плод из тамнога зеленила, а неколико бадемових дрва повило је гране, под врежама дивље вињаге, што се са земље узвила, и дивљих ружа, које међу бадемовим лишћем помаљаху своје крупне, румене и беле цветове. Кад је доспео на друмски слаз, одакле се ова долина види, узвикну од изненадне радости. Пред њим се указа гомила народа, како је поседала око друма. Под цветним шатором бадемова дрвета седео је један човек сам. „Он је!“ – узвикну Јаир и пожуре камилу. Човек, што под дрветом седи, још је у пуној снази младости. – Први утисак, који на посматрачу оставља, показује нежна човека, на чијем се лицу огледају трази дубоке сете и неизмерне блакости, која, и кад вас прекорева, ипак вам опрашта. Али ко би једаред само загледао у његове очи, тај се осећао сав озарен нечим, што се не би могло протумачити ни љубављу, ни добротом, ни тугом, ни узвишеношћу, ни небесним праштањем. У једноме истоме часу све ове врлине осети човек у самоме себи, па не разазнаје да ли их види у очима овога човека или се оне, услед његова погледа, у самоме њему таласају.

Баш кад је Јаир мало подаље од овога места слазио са своје камиле, уста Назарећанин са свога места. Његови ученици и народ дигосе се такођер, спремни за даљи поллак. Кад виде Јаира, како му журно приступа, застаде мало да га сачека. Јаиру су све више поклецавала колена, што се више ближио. Страх и нада, који га неизменце држаху, тресоше му цело тело, и кад ступи пред Исуса, па-

де на колена, обгрли га, и јецајући положи своју седу брладу уз колена учитељева. Исус га погледа нежно, положи обе руке на седу главу старчеву, и гласом, који се као животворни балзам разли по души Јаировој, проговори му:

– Благо теби, Јаире; данас си прогледао!

– Учитељу, – ридаше старац, тресући се од бола, – моја мала Ада, анђео старости моје, лежи на самрти. – Тако ти имена Јехове, дођи и метни руке на њу да ми оздрави.

– Хајд’мо! – одговори му Исус и благо прихвати старца, те му поможе да устане.

Као препорођен, свеж и лак, ишао је стари Јаир уз спаситеља, кога су опколили ученици и множина народа што га праћаше.

Сетно месечево лице залазило је за гором Тавор, а звезде се почеше једна по једна гасити, у првоне освиту зоре, што се на истоку помаљала, када Назарећанин с Јаиром и ученицима ступи у Гадару. Идући поред Исуса, Јаир се у себи молио Јехови, да му сачува Адицу у животу, докле јој Назарећанин не приступи да је исцели. Успорени ход учитељев, услед тишме народа, која се кроз улице таласала и са свију страна придлазила, онеспокоји Јаира. Он не мога сачекати, него похита напред. Чинило му се да ће се дете још за који час задржати у животу, ако он буде уза њ. Али још није ни корачио до вратница врта, зачу из куће силну запеваку, која оглашаваше мртваца. Жене нарицаље, расплетених коса и откривених глава, улажаху у дом, из кога се извијао плач укућана. Пред уласком угледа бачених неколико кипарисових гранчица, које означаваху тугу у дому. Јаир претрну: „Све је доцкан!“ севну му кроз главу, ноге му се подкошише и он се сруши на земљу. Неколико жена притрча да га прихвате, почеше га прскати хладном водом, да га освесте. – Полагано је долазио Јаир себи, а када отвори очи, виде Назарећанина како га посматра тужним погледом.

– Устани, Јаире – рече му Исус благим гласом.

– Не труди се, учитељу, кћи ми је умрла! – зајеца старац, раздера одећу и посу главу прашином.

– Не бој се! Веруј! – одговори Исус и пође самртничкој одаји. За њим уђоше Петар, Јаков и Јован, брат Јаковљев.

На прагу собе заста мало и погледа на гомилу тужбалица, које, плачем и нарицањем, заглашаваху и само небо. На оној истој постељи лежало је охладнело тело девојчице. Кад мати угледа Назарејца, зацени се плачем, полете му и обгрливши његова колена јаукну:

– Рави! Сад је доцкан!

– Што сте узавреле те плачете? – одговори Исус. – Девојка није умрла, него спава.

Тужбалице се уклонише испред њега. Исус приступи постељи умрле, седе покрај ње, узе њезину руку у своје, па је неко време држаше тако, шапћући тихо молитву исцељења, затим је помилова по лицу, као мати кад хоће да пробуди дете, које је дуго спавало, и гласно узвикну:

– Талита куми!

Отац и мати зауставише дах свој и с напрегнутим страхом и надом чисто затрепташе код овога узвика.

По мраморноме лицу Адину поче се осипати лако руменило, трепавице јој неприметно затрепташе – и ова расклопи крупне очи своје.

Отац и мати вриснуше од ненадне радости и падоше пред ноге исцелитеља.

– Рави! – проговори девојче – то си ти – и загрли га детињским загрљајем.

– Ја сам, кћери моја! – одговори јој нежно Христос, целива је, предаде је здраву сретним родитељима и кроз гомиле народа, што се на вратима тискаше, оде, ишчезе, као благи поветарац који нам је крај узаврела чела лепршао, окрепио нас, па га нестало.

(1896)

1) „Талита куми“ – на халдејском језику значи: „Девојко устани“.

Драгутин Ј. Илијћ

ДЕДА-МИТАР

Стара, добра времена - па ипак не тако далека, да нам по што шта није онако у успомени од тога блаженога доба, кад си на сваком кораку могао срести но једнога човека, и кад је пријатељ пријатељу чинио и такве услуге о којима садање поколење и не сања! Данас је то већ велика реткост; има пуно људи, али човека тешко ћете наћи, па баш да га и фењером тражите!

А деда Митар био је човек на свој калуп. Умро је пре тридесет и неколико година и спуштен у палилулско гробље, између своје четири покојне жене а ниже ногу Фудул-Стаменке, своје добре пријатељице, ради које је једаред чак и своју четврту покојницу истукао.

На онај свет однео је деда Митар цубе од плавога шајка, постављено лисичином; а на овоме остала му, као грозд пуна, бакалница и син Младен, који га је опремио на тако далек пут, пристојно и као што то доликује уваженоме трговцу и честитом грађанину наше вароши.

Што је највише у очи пало на овој пратњи, то је био један човек, који се прогура кроз народ, баш када су најближи око раке почели шакама бацати земљу на деда Митров сандук. Био је то ћир-Станко, туфегџија. Човек око шездесет година, али тако повијена стаса, да

је изгледало као да му је мало час испао маријаши па га сад по земљи тражи.

И није се једаред десило, да по који сељак наиђе на ћир-Стаика, па мислећи да овај тражи изгубљену кесу и сам се повије до земље, иде за ћир-Станком и пиљи у земљу.

Он се прогура кроз гомилу, зграби бусен земље па га срдито баци на сандук без: „Бог да те прости“, шмурну кроз гомилу и, нешто налик на псовку мумлајући, врати се у варош.

Тако нехришћански поступак, који би на сваком другом месту изазвао протест побожних пратилаца, овде је на против изазвао такво расположење, да се умало тужна свечаност није преобратила у весели смех. И само да се то није случило у присуству старог попа Илије, познатог са своје примерне строгости, који је једаред прекинуо службу Божју, јављајући пастви, да причекају мало докле се не изразговарају две бабе, које су се у дну цркве нешто објашњавале – тужни пратиоци гракнули би у смех, гледајући Ћир-Станка, како, после баченог бусена, затури фес за потиљак и неким победничким изразом лица ћушну се кроз гомилу.

А Ћир-Станко и деда Митар некада су били најбољи пријатељи; оба врло побожни, заједно ишли у цркву, у једно исто време пружали руку за нафору а после службе Божје седали под оне гранате орахе у „порти“, објашњавали по што шта, што су чули из Евангелија, уздисали за „старим, добрим временима“, и испод очију, кришом један од другог, гледали за Фудул-Стаменком, коју си, између стотину жена, могао познати по танкоме носу испод навучених и до очију састављених веђа и по ономе стасу, што се у ходу вије као трска, те чисто стрепиш, да се у струку не скрши.

Ћир-Станко, онда још прав као свећа, обично заждири тада, као да га ненадна светлост у очи удари а деда–Митар, онда тек у педесет другој години мушке снаге, само напући устима, као да им приноси врелу кафу, да сркну.

И тек после, када кришом један од другог одгледају за њом, и када њезина жута шкуртељчица ишчезне за црквеном тарабом, дижу се и они, па тако, ногу пред ногу, излазе из порте.

Тако је то ишло свакога празника; а радним даном, деда Митар је седео пред својом бакалницом, пушио из дуга чибука и отпоздрављао и Србима и Турцима, докле му син Младен са једним шегртом служи муштерије.

Деда Митар је био имућан, много имућнији од комшије Ћир-Станка, коме је често и новац позајмљивао; али у кући није био најзадовољнији. Некако се није слагао са својом четвртом женом, Митром. Била му је сувише плава и цандрљива; није могао ни до ћепенка Ћир-Станковог а да она то не зна и не пребаци, што се у пазарни дан смуца по туђим ћепенцима.

Па хајде, де, што је била ревнива наспрам оне три покојнице, то на послетку није ни чудо; јер ретко које јутро да јој Митар не исприча, како је сањао ову или ону од њих! Тако једаред сањао све три: као седи он међу њима, а Митра их двори. А оне као веле Митру: шта ће ти ова четврта; мало ли је нас три, него си и ту накачио себи на врат. Па као она четврта и није Митра већ Фудул-Стаменка.

А причати живој жени о њеним подругама, то баш није паметно! Јесте, оне су умрле; али што да му долазе на сан код ње живе. Па хајде, оне! Али шта се ту између три покојнице и четврте живе жене уплета и Фудул-Стаменка!?

– Море, сан је, жено, сан! – правда се деда Митар.

– Какав сан? – одговара Митра – Мислиш, не знам ја како у дућану пазари јеспап за бадава!

– Како за бадава; она га плаћа!

– Па где су паре што их плаћа? Младену их није никад дала. Теке само викаш: Младене, бре, бриши Фудул-Стаменку; платила ми је! А како ти је платила, а?!

– Парама, ја како друкче?! Ја примам паре, а Младен брише рачун.

– А што ти да примаш, а Младен да брише? Младену плаћају сви; теке само нађе се Фудул-Стаменка да теби плаћа.

– Ћути, бре! – издире се деда Митар, али узалуд, кад се Митрин језик опучи он лети као камен низ брдо.

– Што да ћутим, што? Шта имаш ти да сањаш? Па још ти мало оне три, него ми и њу качиш на врат! И још коју?! Фудул-Стаменку! Море, у амам неће ни једна да разговара с њоме; теке вама људима се нешто допада!

– Ама, жено, шта ли си – дере се деда Митар – шта има да ми се допада?

– Море, слепац си, слепац! Сина оженио, а овамо још фудулише!

– Еј, тврда главо! – љути се деда Митар, намиче цубе на плећа и са чибуком измиче из куће, само да не слуша језичницу како праска и измишља чак и онакве ствари, какве деда-Митар ни на сну не снива.

Иначе би деда-Митар био потпуно сретан човек, само да му није овакве жене; па би се, можда, и по кући више мајао. Али како да се скраси код такве жене, кад она, чим отвори очи, па до мрклога мрака тражи само закачке.

И њена срећа што се, по закону, крштен човек није могао и по пети пут женити; а он га не би чекао, да му је Бог с врата скине, као што му је скинуо и оне три. Овако пак, хришћански је подносио своју невољу, шест дана свађао се с њоме и пребројавао пазар; а седмога дана молио се Богу, метанисао у цркви, спуштао у сва три таса по један маријаш, а после литургије седао са ћир-Станком под црквени орах, тумачили један другоме о ономе што је поп Илија говорио и кришом испод очију испраћали црне солуфе и жуту шкуртељчицу Фудул-Стаменке.

Овакав живот са цандрљивом женом загорчавао је много Митру. Његова жена, до душе, није сумњала у чистоту срца свога мужа, нити је имала ма каквога доказа против Фудул-Стаменке. Али тек, инстинктивно је осећала мржњу према овој жени. Њој је било доста само да је види а камо ли, кад још назове газда Митру Бога а овај је запита, шта јој ради њено Канче.

– Има већ коца, велико девојче а овамо се крши као ченгија! И што ти да питаш за њезино девојче? Ћерка ли ти је, шта ли је?

Ето, око таквога једнога разговора деда Митар се, у очи самога причешћа, толико наљути на жену и тако завади, да већ о причешћу није било ни говора.

Кад је сутра дан Ћир-Станко куцнуо на његов прозор да пођу заједно у цркву, овај му одговори да не може.

– Зашто? Да се ниси омрсио?

– Омрсио! – Одговори деда Митар и крвнички погледа у жену, која, још под свежим утисцима синоћнице, гунђајући чепрка нешто око лонаца код огњишта.

Није се причестио, али за то три пуна месеца није са женом ни беле прословио.

А у оно, тако рећи, побожно доба, не причестити се по хришћанском закону, није било само грех, који се горе на небу бележио, него су то бележиле и прве комшије, па су тако предавали од уста до уста, док по свима махалама не пукне глас, како се тај и тај није причестио.

Па још кад се не причести тако угледан газда, као деда Митар!

Пуне две недеље газда Митар не оде у цркву, само да не буде предмет радозналих очију и запиткивања. Тек треће недеље, кад је ствар легла, јави се деда–Митар у своме столу.

И дани почеше на ново тећи својим током као и пре причешћа, то јест, ако не урачунамо оно, што се са женом завадио и не говори.

С почетка газда Митру нешто шуто у кући. Навикао човек да му жена око ушију цангриза; а сада мир, као у празној цркви. Дође кући, нико му ништа не вели; заповеди само, то и то, а жена, без речи, донесе; пође од куће, жена ни да прослови. Једаред чак пред њезиним очима запита Фудул–Стаменку, шта јој ради Канче.

– Моје Канче ко филцанче! – хвали се Фудул–Стаменка, а Митра само бледи; стисла вилице па ни речи.

– А, тако те хоћу! – мисли у себи деда Митар, па чисто ужива што је дотерао жену на своју ђунију.

Тако један, тако други, па тако и трећи месец. Газда Митар све задовољнији а његова Митра све слабија. Нема над киме да џангриза, па све оно што би осула на свога мужа чува у себи; а то се, дан из дан, гомила, купи, душу јој подгриза и крв пије.

И газда Митру се даде нажао гледајући како му жене на ногама нестаје, па тражи начина како да се измири. А после тога загазило се већ и у ускршњи пост, ваља му се исповедати и причестити; а како да се причести кад је са женом у свађи!

Али како да се помире! Да је он први ослови, то не иде; а она, ето, обикла већ, па ћути ли ћути! Са сином пуна уста разговора, а чим он на врата, она поткупи веђе па као да нема језика!

Но чему се све неће досетити деда–Митар Паде му на ум како га је, пре три месеца, молила да јој купи златом извезено либаде, као што га њихова кума носи.

То је као данас искала, а већ сутра дан се завадили, те о либадегу више ни помена.

Уочи причешћа устала Митра, као и обично, пре мужа, преставила џезву, па кад је било готово унела кафу у собу.

Кад тамо, а деда Митар устао, седи на кревету а леђа пригрнуо баш онако истим либадетом, како је она пре три месеца желела.

Њој клецнуше колена; познаде милост Митрову и задовољно се насмеши.

Митар се прави невешт, одбија густе димове а из очју му видиш само ђаволство.

– Ух, Турчине један! – проговара први пут после три месеца домаћица, спушта кафу на сто а с Митрових леђа скида либаде па га радосно са свију страна загледа. – Турчине, да би ли Турчине!

– А гле, где га нађе? – пита деда Митар.

– Кога?

– Па језик! – одговори и слатко се засмеја својој досетци.

А Митра, само да јој не беше зазорно од светлости онога дана, чисто би га загрлила које због либадета а које што се помирише.

Но ово тромесечно ћутање није прошло без озбиљнијих последица ни по деда Митра ни по жену му. Митра је тек сада видела како је то, кад жена чеше језик о сваку ситницу, а деда Митар, постећи у побожности и кућној тишини, почео је озбиљније размишљавати о себи, својој души и свима поступцима што их је према жени и другима чинио.

Некако му се у току овога поста поче у души нешто мешкољити, од прилике као кад се буди дете у колевци.

С почетка он и не обраћаше пажње на ово; али кад то, што се мешкољило, поче да ремети оно празнично спокојство, које човек у дубини душе осећа кад зна да је тамо све у своме реду, као у добро уређеној бакалници, где је све спретно сложено и где се свакоме „артиклу“ зна и место и колико га има, он поче озбиљније мислити.

До тада деда Митру и не падаше на ум, да бар једаред у години добро разгледа кроза све просторије своје душе. Но то му се најзад и не може у грех писати, јер душа и није исто што и бакалница, нити је свакоме дато да у њу завири. Некоме се то ни за цео век не да а неки и умру не знајући да су душе имали.

А деда Митар је знао за душу; само што од својих трговачких послова и женинога језика не имаде времена да мало подуже у њу завири.

Но ова три месеца кућивнога мира дођоше као поручени. Дан из дан, и оно, што се с почетка мешкољило, поче прво поистија а за тим све јаче и јаче баратати по унутрашњости, док најзад не нагони деда Митра да се што озбиљније себи у душу загледа.

А пробуђена је савест гора и од мушице кад легнеш да се мало одмориш. Зуји око ушију, не да ти тренути. Таман мислиш да си је отерао и као задремаш, а она слети на нос или у саму ноздрву. Па сада заспи ако можеш!

Ето је већ шести месец како се није исповедно; а без исповеди нема причешћа! Па онда, скоро ће и старост; а греси за гресима капљу ли капљу! Ваља приступити закону; а како да му приступиш, кад у души није све по таман! Хајде, де, што је и ових шест месеци свој еспап три пута скупље наплаћивао, на још и ексик мерио. То је трговачки! Оно до душе и у Заповедима стоји: „не укради!“ али нема нигде да пише: не мери криво или: не наплаћуј што не вреди! Дакле, то није крађа. Трговац је трговац а лопов, то је сасвим друга ствар!

С те стране деда Митар био је миран као јагње; али како је стајао са осталим Заповедима?

И да би што боље и савесније прозрео себи у душу, седао би деда Митар пред свој дућан и промећући меру прстима ћилибарска зрна на својим бројаницама, дубоко се упуштао у рашчлањивање члана по члана Десет Заповеди.

Али што је дубље залазио у суштину својих поступака, све се више уверавао у своју чистоту. Код Заповеди: „не укради!“ само би толико застао, тек да самоме себи разјасни разлику између „крађе“ и „ексик“ мере; а то је таман толико, колико кад махнеш руком да отераш несносну мушицу с носа. На Заповед: „не уби!“ одмахнуо би безбрижно руком као но ти човек, који не припада томе еснафу; али кад дође до оне: „не прељуби сотвори!“ ту се искашља и шкакљиво за врат почеша.

Дође му некако зазорно и од сина и од жене; а још више кад помисли, да на исповеди не ваља лагати.

Оно, до душе, он је и до сада што шта прећутао; али сада и то му прећуткивање дође као један грех више. И он овога часа, кад је сав свој душевни тефтер сумирао угледа грдну провалију пред собом. Сва она дугогодишња

прећуткивања нагомилала се сада, испречила се као бедем на Стамбол–капији, који би ваљало уклонити; али како? Куд је пристао да попу исповеди све: и како је много што шта прикрио, и како већ тридесет месеци виче сину: „бриши Фудул–Стаменку, платила ми је!“

А овамо грехота је и помислити једном ожењеном и тако угледном човеку, како му је платила!

Забринуо се деда–Митар, па стао још суморнији него ли његова Митра за три месеца. А како је пређе био спокојан и свестан у својој чистоти! Кад год би пошао на исповед, он би све своје грехове поделио на две гомиле: једну за попу, а другу (у којој беху и све екстик мере и томе подобно) кад му настане последњи час; те да их, кајући се из све душе, призна и опроштај измоли.

Али сад целу ствар поче схватати друкчије. И што се више ближио дан исповеди, све га је већма гризла изнутрица. Пробуђена савест окупила му душу као ловачки кер брзоногога зеца; узалуд преплашени зец бега, замеће трагове, кад се она неман натурала за њим па кевће да га прождере.

На сам дан исповеди устао деда–Митар, узео од жене и сина опроштај и пошао цркви; али тако малаксао и са неким чудним предосећањем, да се са половине пута хтеде вратити.

Но, то не смеде ни за живу главу учинити, јер шта би тек било да и друго причешће пропусти! Свећеник би га пред светом опоменуо и прекорио, а у очима благочестивих грађана пао би му углед и сви би га сматрали као отпадника.

Иде деда–Митар, премеће међу прстима зрна од бројаница а у глави свакојакe мисли, па нити кога здрави ни отпоздравља. Пред портom се сукоби са ћир–Станком.

– На исповед, газда Митре, ха?

– На исповед! – прошапута деда–Митар, али тако страшљиво, као да пред њим стоји сам архистратиг а не ћир–Станко.

– Бога ми, имаћеш доста да кажеш.

– А зашто баш ја доста да кажем; ти си ми санћим праведнији!

– Не велим то – правда се ћир-Станко – већ грешио си три месеца више од осталих; знаш од кад се себи ниси исповедао?

Деда Митру севну спасоносна мисао. Гледајући пред собом ћир-Станка, а знајући га да је среброљубац и да му је сласт кад што ашићаре пазари, њему се у глави створи диван план.

– Знаш ли ти ћир-Станко, шта бих ти ја рекао?

– Да чујем.

– Ти ми дугујеш двеста гроша.

Ћир-Станку не би право што му на овај дан ово напомиње; али немаде куда него признаде.

– Па кад да ми вратиш? Ако је за чекање, доста сам те чекао; две године је већ прошло од онда.

– Е, мој газда Митре, па шта да се ради! Зар је мени мило да ме у овакав дан опомињеш; ама ето нема се! Зар сам ја богат као ти, па тек само да зграбим шаком из чекецета? Куд си све чекао причекај још за који месец!

– Ама ти би ми се могао одужити без паре и динара. Хоћеш ли само?

Ћир-Станко испружи врат и са највећом радозналости погледа у очи деда Митру.

– А како то?

– Да ти продам своје грехове!

Ћир-Станко само што исколачи очи и зину од чуда.

– Шта велиш, море?

– Да ти продам грехове!

– Ама, по Богу брата, како то да продаш? Ко је још грехове куповао?

– Ама, не велим ја да их купиш, него да ти их теслимим; а за то да ти опростим дуг.

Виде ћир-Станко да код деда Митра није све у своме реду; али кад зачу да ће му овај опростити две стотине гроша дуга, он се уозбиљи.

– Море, хеј, где је човек примао туђе грехове за двеста гроша? И пет стотина да ми платиш па опет да се промислим! Кад помислим само да си већ тридесет година трговац! Шта ти само тај грех кошта, а о другима и да не спомињем!

– Па добро – дурну се деда Митар, – кад не пристајеш, врати ми дуг; наћи ће се, који ће и за сто гроша пристати. Ја као мишљах, ћир-Станко ми је комшија и добар пријатељ, па боље њему да теслимим грехове и платим дупло него ли другоме за половину јефтине.

Рече и пође даље.

– Почекај, де! – ухвати га ћир-Станко за дубе, не желећи да му добар пазар исклизи; ако сам и казао нисам отказао. Али тек право је да и ти што год додаш. Двеста гроша је мало за толике грехове.

- Шта толике грехове? - одсече се деда Митар. Ево да чујеш: Бога поштујем и молим му се јутром, вечером и о ручку; свакога празника идем у цркву и на сва три таса прилажем; постим сва четири поста, а среде и петка не омрсих никада; дајем Богу Божје а цару цареву; родитеље своје сахранио сам пристојно; никога нисам покрао, никога убио!

- А оно?

- Које?

– Па оно што си прескочио – рече ћир-Станко и шеретски намигну.

– Па зар је то санћим неки грех?

– Оно, да ви'ш, није баш ни праведно дело. Али ево, метни на кантар све грехове а на другу страну пет стотина гроша, па ако грешна страна не претегне, овде сам најтањи.

Дуго су се тако годили, докле најзад не плесну длан о длан. Састали су се на двеста педесет гроша тј. да Митар прида ћир-Станку у готову још педесет гроша. И за ту суму деда Митар теслими ћир-Станку сва дојакошња „вољнаја и невољнаја согрешенија“, а врз тога даде поштену трговачку реч да неће више гледати за Фудул-Стаменком.

Ово последње било је приде, које је ћир-Станку много вредило.

Погодбу су утврдили у цркви пред иконама. Разуме се да о томе нису попу ништа јавили.

Лакну деда Митровој души; обујми га нека ведрина, кад стаде пред свештеника, па му се чини, да је сав као стакло прозачан. Омилио му цео свет па чак и језик његове Митре. Иде кући а све му се чини не стаје ногом на земљу него лети. Жена га дочекује на прагу, прима из његове руке нафору, поздравља му примљени Закон са: на-здравље! а у соби чисто, светло; босиљак мирише - милина!

Но тек доцније дознаде деда Митар, колико је ћарио што је своје грехове на туђу грбину натоварио. Није прошло ни добар месец дана а ћир-Станко се тешко разболе. Лежао је врло дуго, а када се придиже, стас му за навек оста до појаса повијен.

Не може ћир-Станко такав међу људе већ седи код куће, а из куће му не избивају биљаре. Није било траве у којој га не окупаше, па ништа! Најзад дозвоља и хаџијку, чувену врачару, да му у чанак загледа.

Ова му рече праву истину. - То су - вели - деда Митрови греси што те земљи притежу; него да идеш њему, да му вратиш дупле паре, а он да прими своје грехове натраг.

Тешко ћир-Станку да се растави и са двеста педесет гроша, колико је пазар коштао, а камо ли да „дуплира“, па и не жури с тим, већ дан из дан вуче туђе грехове.

А деда Митар кад га само угледа како онако повијен граби удицом, чисто ужива. Није шала, тако би сада он милио повијен до земље.

И Бог зна би ли се два добра пријатеља и комшије још једаред састали да се не деси нешто, што је ћир-Станка до помамила довело.

Деда Митар није одржао своје обећање!

Једне недеље, баш када се вратио из цркве и са женом засео да попију кафу, кад неко закуца. Врата се одшкри-

нуше и кроз њих, није да речеш уђе, него утрча повијена фигура Ћир-Станкова.

– Ене! – Викну деда Митар весео што опет виде свога пријатеља – зар и ти домиле?

Ћир-Станко стао на сред собе, извио главу у косо, како би могао погледом домашити лице Митрово, који се према њему исправио па га у леђа гледа.

– Враћам ти 250 гроша; скидај грехове!

– Ни за хиљаду! – Одговори деда Митар и прсну у смех, гледајући беднога Ћир-Станка како извија главу у вис.

– Је л’ нећеш? Пита Ћир-Станко а крвнички га одмерава од колена до јеменија.

– Море, не будали, него седи да попијемо по једну кафу а о томе ич да не говоримо!

– Тако ли је?

– Тако, комшија!

Ћир-Станко искези зубе пакосно:

– Зар ти мени натоварио на леђа толике своје грехове, а Фудул-Стаменки фистане купујеш?!

Да је мангал пун ватре треснуо између деда Митра и Митре не би једно од другога тако одскочили, као од ове речи.

– Митре – цикну Митра – зар то под старост!

А деда Митар само заколутао очима, занемио па само звера то у жену то у Ћир-Станка.

Међутим Ћир-Станко није чекао да се Митар освети; он уграби врата и са пакосним задовољством провуче се кроз њих.

Шта се после тога између Митра и Митре случило, није ред нама мушкарцима причати. Главно је то, да је деда Митар после купио ново цубе а старо, што се, Бог би га знао како, подерало на неколико места дао да се закрпи.

Веле, да се ћурчија чудило, каква ли је то сила била, да се онако тврд шајак на толико места подере.

*

И тако, сада вам је јасно што је Ћир-Станко онако нехришћански поступио пред отвореном раком свога бившега пријатеља.

И није лако! Онај је отишао на други свет чист и безгрешан, и мирно починуо украј четири своје жене а испод ногу Фудул-Стаменке; а овај остаде да још коју годину вуче на својој грбачи туђе грехове.

Стара, добра времена!

(1903)

Станиша Војиновић

НОВЕЛЕ ДРАГУТИНА Ј. ИЛИЈЋА

Породица Илијћ има значајну улогу у књижевности почевши од Јове Илића она у Војиславу и Драгутину има значајне ствараоце, али и Милутин и Жарко нису без неког значаја. Војислав је најпознатији и најзначајнији, а Драгутин неоправдано заборављен, захваљујући Скрелићу. Од почетка стваралаштва, он је сарадник скоро свих листова и часописа (изузев *Српској књижевној гласника*), међу којима се налазе: *Отаџбина*, *Српски преглед*, *Босанска вила*, *Бранково коло*, *Дело*, *Звезда*, *Лейойис Машице српске*, да поменемо само оне значајније.

Објавио је у посебним књигама новеле и приповетке: *Новеле* (1892), *Светле слике из првих дана хришћанства* (књ. I и II, 1896), *Светле слике из српске борбе за крст часни* (1897, 1903, 1960), *Приповетке* (1905)

Упоредо са поезијом и драмама Илијћ (1858-1926) је писао новеле и приповетке за темама из савременог живота, српске историје и библије.

Новеле су неонатураслистичке, неоромантичарске (забава и у поука) и реалистичке, а најчешће имају сва три елемента истовремено. Све време стваралачког рада писао је фантастику коју завршава романима „Секунд вечности“ и „Аутобиографија одлазећег“.

Савремени историчари књижевности успели су да проучавањем његовог рада утврде да он припада најбољој традицији наше књижевности и да у неким елементима представља и претечу данашњег модернизма. О њему су писали Предраг Палавестра, Љубиша Јеремић, Душан Иванић, Славко Леовац, Милорад Павић, Радослав Ераковић (*Роман Драгушина Илића*, 2004).

Као стваралац прозе са библијским темама он је у своје време најзначајнији, јер се бави од почетка до последњих штампаних радова. У њима он поред библијског стила има занимљивих описа природе, тајанствених, које показују психологију главних личности, породичне драме или препород личности, под утицајем невероватних догађаја. Творац такве приче је Толстој, али се Илијћ параболом скривао у времену садашњем, нарочито у инсистирању на чудима. У прозним радовима, као и песничким, уводио је поред хришћанских и елементе будистичко учења, где поједине личности ово носе у својим речима и ставовима (у новели „Савле“), опет први у нашој књижевности.

Занимљиве су и његове новеле из београдског живота, које најчешће решавају проблем распада породичних односа и вапај за оним старим, које полако али сигурно нестаје. Ту је он сличан Бори Станковић, који је за тему имао исти процес али у Врању. Драгутин је исти процес налазио и у Београду, и не само у ликовима већ у лексици језика у 19. веку (ексик, либаде, цандрљива, ћепенак, јеменија). Ово је Илијћ најбоље реализовао у роману *Хаци Диша*. Као и у роману и у новелама провејава фина иронија, и мисао да треба описати оно што нестаје.

Његове новеле са историјским темама носе у себи елементе романтике помешане са натуралистичким описима. Он је један од ретких стваралаца који је описао, време устанка („Опсада Београда“), али и догађаје после великих историјских догађаја, без патетике. Та његова опсесија историјом допринела је и његовом већем политичком и књижевном ангажовању у Балканским ратовима и Првом светском рату.

Ове три новеле: „У магли“, „Талита куми!“ (преведена у посебној књизи на чешки језик) и „Деда–Митар“ показују Илијћев однос према Београду а обрада библијске теме преносно његовог односа према хришћанству у годинама личне драме и изгнанства, када је живео у Камени-

ци, Сремским Карловцима и Новом Саду. У новели „Деда–Митар“ показује смисла за реализам, јер је она у основи развијена из анегдоте о продаји греха.

Милутин Ускоковић

Била једном...

Била једном једна старица – причале ми моје брезе – и та старица имала само једну башту, и у њој само једну ружу. Оградила башту високом оградом, да ничије очи не урекну ружу

Али је старица није могла од ветра сакрити. Ветар прелазио ограду, пио мирис ружин и причао људима како има једна старица, и та старица има једну башту, и у њој само једну ружу, али њу не би дала ни за шта на свету. А тај мирис што га он носи, то је мирис те мале старичине руже.

Свет је удисао њен мирис, опијао се њиме, певао о далекој, непознатој ружи, о руменом ружином пупољку, и молио ветар да му га донесе.

Ветар је био луд и несташан

Једне топле ноћи, док је месец сањиво пливао по љубичастом своду, а старица спавала слатким сном сањајући о својој ружи, претвори се ветар у лак, наиван лахор, и, као дах ноћног анђела, прели се у башту старичину и својим меким крилима помилова ружу. Отвори ружа своја румена уста, удахну лахор, и пробуди се.

Лахор јој шапутао слатке речи, говорио јој како је лепа, како ни краљица нема тако румено, свеже лице. Причао јој да још има света сем њене баште, широког, слободног света. без ограда, да је тамо небо још веће, сунце топлије: како тамо неће бити само једна стара жена. Тамо има људи, младих, лепих људи, који умеју јаче и топлије да љубе.

– Тамо у свету – шапутао лахор – једва ће те дочекати, ружо. Кад удахну твој мирис, људи ће бити блажени, као

да су пили са животног извора. И сам ће те краљ раширених руку дочекати и притиснути на своје груди искићене златом и бисером. Витезови ће скакати у црне морске дубине само за један твој осмех, ружо, а песници у лаким сонетима опеваће чар твоје лепоте и занос твога мириса.

Мала ружа, невини ружин пупољак превари се, предаде се ветру, не рече ни збогом башти и старици, која се осмејкивала у слатком сну о свом руменом пупољку.

Оде, одлете ружа на крилима ветра у шарени, лажљиви свет.

Кад је месец побледео, и кад је први сунчев зрак посребрио седу старичину влас, уста старица и потрча ружи, да јој пожели добро јутро да је пољуби и да јој каже шта је сањала.

Потрча старица, али место руже нађе пуст, снужден трн.

И док је старица сузама заливала место где је био њен млади пупољак, ружа је одмицала на лаким крилима лавора путем у свет.

Лавор је однесе на брег где се подизала сјајна краљева палата. Краљ је стајао на балкону блед и замишљен. Али кад му ветар баци на груди младу, мирисну ружицу, сину радошћу бледо краљево лице. Притиште је краљ на усне. Јак мирис удари му у главу и заврте памет. Пијан, краљ нареди да се скупе сви дворјани, свирачи и певачи.

Музика забруја заносне пијесе, дворска будала, који је уједно био и дворски песник, написа химну лепој ружи, а збор певача запева је, да се затресосе зидине краљеве палате.

Држао краљ ружу, љубио је, и китио се њоме.

Једног дана дође с бојног поља млад витез. На опаљеном челу зеленио му се лаворов венац. Тај млади човек спасао је своме краљу част и краљ му поклони своју ружу.

– Слава краљу! – кликну млади витез и притиште ружу на своја сува уста.

Љубио витез ружу, и узео њен знак на свој штит.

Једне ноћи весео витез пио вино, одмарајући се на лаворикама. Приђе му песник, удари у гитар, па запева о храбром јунаку који је спасао краљу част и победио силног непријатеља. Одушеви се витез, стеже руку песнику и поклони му своју ружу.

– Да си здрав, јуначе, – кликну песник и пољуби ружу.

Љубио песник ружу, певао о њеном рубинском руменилу, о њеном заносном мирису.

Једног дана ишао он и спазио у једном дућану леп гитар. Понуди газди ружу за гитар, и газда приста. Ружа је још мирисала, и вредила је једнога гитара.

Носио газда ружу и дичио се њоме. И газде знају вредност цвећа.

Једанпут дође његов слуга и затражи му плату. Газда немаде све да му исплати, па му даде ружу. Приста слуга. И њему се носи ружа.

Носио слуга ружу. Већ је била свенула; мирис јој се једва осећао. Он трчао сваки дан за послом, и она му готово сметала. Ко ће још да се брине о једном увелку! Кад му ружа једног дана паде са груди, он је одгурну ногом, па продужи пут, а ружа оста на раскршћу.

Пролазио свет и газио ружу.

Пролазио краљ. Точкови његових кола први прегазили ружу.

Пролази витез. Копите његова вранца згазиле ружу.

Пролазио песник, газда, слуга, пролазио свет и газио ружу.

Ружа увену у калу.

Једног дана дуну олуја. Подиже прашину и у њој прљаву, изгажену ружу, па је носио којекуд, док је напоследку не баци у старичину башту.

Старица седела крај пустог трна и плакала. Кад јој ветар баци пред ноге изгажени увелак, она га зграби, подиже, па га гледала слатко и љупко.

Љубила старица бледу ружу, свој некадањи румени пу-
пољак, и заливала га својим сузама. Али њене сузе нису
могле опрати кал са руже нити залечити њене ране.

Брезе зашумеше јаче, њима се придружише дивљи ка-
рамфили и попци, и цело брдо запева једну песму:

– Била једном...

1903.

Милутин Ускоковић

У свом елементу

Песник робова и беде стајао је крај прозора. Његово замрло лице као да је било мало оживело.

Напољу је била олуја. Блиставо врело летње небо није се видело од прашине, која већ беше покрила рабатне куће предграђа. Црвенкаст прах испечене земље и бели облаци песка куцали су о прозорска окна.

Али олуја као да је попуштала. Ветар малаксавао, прашина се таложила, сунце поново засијало, и улици се опет вратио пређашњи сјај и жега. Једно маче већ се осмелило да изиђе на улицу, и да њушка по закутцима.

Помисао да ће опет наступити обични летњи часови, са својом чамом и самоћом, паде тешко песнику на срце. Он уздахну, наслони чело на прозорско окно и погледа у далека, ониска брда на западу.

Тада му лице засја срећом и задовољством. Иза брда се помаљао облак, једноставан и неумољив. Дизао се целом својом ширином и стремио средини неба. Из далека се чула потмула хука буре. Сваког часа, она је била ближа и јаснија.

Раштркано дрвеће по венцу западних брда није се видело у црнини облака: са њега се спуштао плава вео, увијао се, растао, ширио се све више и приближавао се граду.

Сунце је узмицало југу, али га облак стиже.

Смрче се.

Једна муња пресече тмину, заигра небом, пролете улицом, ошину куће и осветли радосно песничко лице. Песник се трже од изненадне светлости, устукну један корак, па се затим насмеја самом себи, те охрабрен приђе прозору и отвори му унутарња крила.

Сину и друга муња, сину и трећа, насред неба оне се укрстише. Земља задрхта, кућа се заљуља, небеса као да пукоше и одозго као да се свали читава планина камења на заплашену, уздрхталу земљу.

Сенке, дуге и мршаве, скакале су са брда у ваздух, превртале се у њему, хватале се црквеног торња, и ту, око крста играле чудно коло у сјају светлица и по такту громава.

Гром пуче у једну тополу и преполови је. При одблеску муње нигде да смотриш живе душе: све се скрilo у самртном страху.

Песник робова и беде горео је од радости. Прсти му нервозно дрхтали, брада се тресла, а лице играло. Дође му да и он поигра кроз атмосверу, да се ухвати под руку са тим сатанским сенкама, да се испне на торањ, да поигра по крововима четворокатница, да се подигне у вис, до извора муња и громава, па да се заједно с њима засмеје, лудачки и силно, доле, свима пузавцима који мисле да су велики.

– Ха-ха-ха-ха – помеша се његов задовољно-презрив смеј се тутњом града који се осу из облака на земљу и њене заплашене мраве.

– Ха-ха-ха.

Песник робова и беде био је у свом елементу.

1904.

Милутин Ускоковић

На непознатој стази

Љуби Шилевој

Ја сам срећан.

Кад се сунце смеши, кад је зрак чист, кад је небо ведро, онда се и ја смејем, онда је и моја душа ведро и чиста.

А данас је топао, ведар дан. Више мене небо плаво и чисто. Зрак светао и миран. По небу весело шета сунце, и са осмехом расипа зраке.

Ја сам срећан, радостан и чио! Моје се груди надимљу од велике среће. Моје је биће слабо да је целу поднесе. Радо бих је поделио с неким. – Моја су браћа мала. Моји ме другови не разумеју. Они би само покварили моју срећу.

Соба ми је тесна. Мени треба ваздуха и слободе.

Идем у поље, у шуму. Тамо ћу бити сам. Али не. Тамо има цвећа: тамо је младо зелено дрвеће, тамо се игра поветарац: ја ћу с њима поделити своју срећу. Ти неми створови мисле и раде што ја хоћу, весели су и тужни како ја хоћу, и њих нестаје кад ја хоћу.

Око мене је шума.

Кроз лиснато грање младог дрвећа греје топло умиљато сунце; милује свежу земљу и зелену маховину; милује ону бубу што немарно зуји око зовина цвета; милује све, па и мене...

У лаком, зеленом шумском зраку одишу моје груди. Моју срећу дели цвеће, бубе и лептири. Они певају о њој, и ја заједно с њима. Моја је песма час весела а час тужна, час наивна а час несташна, али она пролази кроз моју душу и своди се на једну: да хоћу да живим.

Газим по сувом лањском лишћу. Оно шушти и пева песму, али не песму о прошлости и о смрти, већ похвалну песму данашњем дану што обасјава његове потомке који горе на дрвећу живе слатким животом.

Ја лутам. Куда, камо? Не знам. Моје младо срце хоће да живи не мислећи на час који ће за овим доћи.

Лутам дуго и дуго. Већ ми се ноге замарају. Сад бих радо пошао утрвенијим путем.

Преда мном се указа једна стаза. Стрмена и вијугава, вере се кроз павитњак узбрдо.

Крепком ногом ступам на њу.

Купина и павита увиле се преко зелене траве. Под мојим ногама жути се љутић и смеши саса. Понеки лептир пролети и гуштер протрчи. Меко лишће помилује моје лице, а понеки трн огребе га.

На овој стази нисам био никада. Али мене није страх да не залутам. Млад сам и пун снаге. Више моје главе кроз лишће сија сунце и осветљава ми пут. Уз песму отклањам гране и ступам напред.

У шибљу око мене певају славуји и шеве. Под мојим ногама пршти пруже. Снажне руке раскидају сплетове граља. И ја брзим ходом одмичем напред.

Од брзог хода већ се задијох, те стадох, да мало оданем. Обазрех се око себе. У зеленом лишћу спазих једну дивљу ружу. Њена млада круница још се не беше отворила. Ја се обрадовах. То је прва ружа коју сам ове године видео. Како су лепе те дивље руже. Сећам се да сам их, и као мали, волео више него питоме. Њихови бледи листићи чине ми се увек нежнији, лепши, но натрпано румено лишће у питомих ружа – њихов благи мирис опомиње ме на бескрајно плаво небо, шарено цветно поље и слободу.

Сагох се и помирисах је. Она ми мирисом испуни груди и занесе памет.

Ја никад не кидам цвеће, и увек мрзим оне који га кидају, гњече својим прљавим прстима, па га онда увела одбацују. А кад бих нашао какав одбачен цвет, китио бих се

њиме не стидећи се што је каљав. И под блатом остаје мирис. После бих га метнуо у лисницу и у самоћи се са њим често разговарао.

Моја лисница није била при мени, а и цвеће је у њој било некад туђе. А мени на овој стази треба само моје цвеће, које ће једино мени да мирише и само за мене да живи.

Пољубих ружу и откинух је, па је прикачих на груди. Она отворила круницу, мирисала и гледала ме слатко и умиљато, а ја бејех срећан, пресрећан...

Пођох даље. Ход ми је био лакши. Ноге већ уморне, а треба чувати и ружу да ми не падне са гуди. Стаза је шира али стрменија. Место шибља уздизало се одрасло дрвеће. Само по гдегде зачује се славуј. Креје пак беху чешће.

Већ жудно почињем упирати очи врху, који није далеко. Ту ћу се слатко одморити.

И понека врана пролети.

Сунце нагиње западу.

Мора се похитати!.. Напред!..

И рукама и ногама грабим да што пре стигнем на врх. Ружа моја почела да вене. Опуштени листићи њене крунице тужно ме гледају, као да моле да им опростим што више нису свежи. Зар су они криви што су се спарушили! Зар сам ја крив што је ова стаза кривудава и одмориште тако далеко!.. Ко је крив?...

– Кре-кре-кре – смејала ми се креја са оближње леске

– Нико и сви!.. кре, кре, кре.

Још два три корака па сам на врху

Вране учестале.

Још мало па ћемо се добро одморити.

Још само једна грана, још само један скок.

– Ку-ку, ку-ку, ку-ку!..

Тргох се. У овој самоћи глас кукавице је тако страшан!

Сунце већ залази на истоку, до половине неба, црвене се облаци, а запад плива у мору беле светлости. Како је свечано и бледо сунце које залази!

Искочих на врх.

Преда мном је пропланак обрастао травом. По њој се плави стидак, жалфија и мајска звонца. Вечерњи поветарац њиха танке струке траве.

Све мирише и лелуја се. Али је све некако жалосно. Све као да мири мирисом скувана жита и воска.

На средини пропланка подиже се бела кућица. Поред ње – торањ, крстови, пирамиде!...

– Кù-кù, кù-кù, кù-кù – чуо се опет глас.

Гробље.

– Кù-кù, кù-кù, кù...

Вечерњи поветарац, пирка полагаано, улази кроз отворене прозоре на торњу, те звона тихо, да се једва чује, тужно и полако, јече.

Сунце тоне. Последњи му зрак заигра на позлаћеном крсту, и изгуби се. Умире и осмех његов на облацима. Полагаано, спушта се вече, хвата се тајанствен сумрак, а од веселог дана остао само страшан глас:

– Кù-кù, кù-кù, кù...

1904.

Милутин Ускоковић

У прашими

Осећао сам се сићушан, бедан, занемарен, заборављен. Чинило ми се као да сам закопан и да је од мене остала само сенка коју нико не види, чинило ми се да сам само гадна маска једног мртвог човека, од које сви окрећу главе.

Изишао сам из стана, мале празне собе, да нађем некога који ће ми шапнути бар једну пријатну реч, који ће ми само пријатељски климнути главом. Лутао сам по улицама. Ишао сам из једне кафане у другу. Нигде никога свога да нађем. Видео сам неке, али су они били у друштву непознатом или мало познатом. Они би на мој поздрав само, као у хитњи, климнули главом, па се поново предали своје друштву, заборављајући на ларву, на сенку, која нема друга посла но да иде из кафане у кафану и својим тупим поздравом квари расположење других.

Сретох и још једног друга. Он ми журно каза здраво и хтеде даље. Кад га очајнички ухватих за капут, он се отрже и хитајући добаци ми преко рамена:

– Извини, имам хитна посла, идем на једно место.

О како сам у том тренутку осетио мржњу према свима тим мојим познаницима, који не ишчекујући од мене никакве користи не осећају ни љубави према мени. Љут на свет, на живот и на све што ме је окружавало, вратих се кући да спавам и да заборавим на све.

Кад сам ушао у собу и запалио лампу, запану ме мирис остарелог намештаја, купљеног у телалници. Постеља са пресавијеним отрцаним покривачем, четвртаст незастрвен сто, излизана проста столица, моје остареле књиге и куфер, сви ти предмети око мене мирисали су на трулеж

и били су хладни као мртваци. Чинили су ми се као леши-
не и костури који ми се ругају, упиру на мене своје мр-
твачке очи и шапћу ми:

– Ми смо ти, ти си ми, а сви смо заједно мртваци.

Стари зидни часовник, са поцрнелим вињетама и
упљуван мувама расклиматано је понављао то исто:

– Ти си ми, ми смо ти, ти си ми...

Моја газдарица, матора прљава баба, која је морала
шездесет година да живи да би најзад могла да држи сам-
це, спавала је у предсобљу, крчала и кркљала ту исту пе-
сму:

– Ти си ми, ми смо ти, а сви смо заједно мртваци.

Угасих лампу, и, као да ме неко вија, побегох из те гро-
бљанске атмосфере, из тих безобразних лешина и косту-
ра.

Свуда око мене простирала се мека, топла јулска ноћ,
влажна и свежа као очи девојачке, прозрачна и бескрајна.
Њена кадифаста крила, спуштена на лиснато кестење, са-
мо су додиривала неравну градску калдрму. Живот, који
се буди после дневне жеге, брујао је на прозорима, у ку-
товима, по засенцима и тротоарима. Љубавни парови,
чврсто се држећи испод руке, пролазили су поред мене у
веселом разговору. Кроз отворене прозоре уличних кућа
излазила је црвенкаста светлост лампа и видели се нови,
богати делови интимног намештаја. На више места чули
се звуци клавира, дрхтали и мешали се са мекотом љуби-
часте јулске ноћи. На све стране орио се јасан звон смеја
задовољних, срећних људи.

Све живи. Све је чврсто приљубљено једно уз друго.
Једини ја, усамљен и мртав, вучем се по улицама.

И на Калимегдану, у сваком засенку по један пар. Ода-
свуда допире шум притајених разговора и скутова жен-
ских хаљина.

На завршетку најзападније стазе калимегданске, на
оном округластом узвишењу где стоје обично по три клу-
пе, поседало друштво младих девојака и мушкараца, чвр-

сто прибијени једни уз друге. Смејали су се и шалили. Смеј им није био по свим правилима учтивости, а шале су биле галантне. Даме су лаким ударима руку, по образу и раменима, кажњавале своје слободне кавалјере, ови су пак протествовали, а у души им захваљивали.

Нисам био далеко од њих кад једна госпођица запева једну песму. Остале се умирише и почеше је пратити.

...Бледи месец загрлио звезду Даницу.
Ја ти, душо, замршујем плаву косицу.
Све звездице с неба гледају.
Па завиде, душо, нашој љубави.
Ох, реци ми да ме љубиш ти.
Па да живим к'о сви сретни, пресретни!..

Глас јој је био танак, мек као та летња ноћ, пригушен као месечева светлост облацима, и загрејан дахом живота и среће.

Прођох мимо њих, пун зависти и злобе, са стегнутом песницом и зубима. Нико се не осврте на мене. Нико није имао времена да се одвоји од љубакања и да погледа на једну ларву, на једну сенку која се вуче по земљи, презрена и напуштена од свију.

Осећао сам се сломљен, смрвљен, уморан кад одох с Калимегдана и кад ступих на градски тротоар. Зар кући, међу лешеве, у гробницу, у задах трулог намештаја и одбачених књига!..

Реших се да одем у прву кафаницу и да ту дочекам зору.

– Туго Мито, шта ћу с банке?! – трже ме познат глас кад ступих у једну кафану где дотле никад нисам био. – Ходи да видиш што је вино, уставе ти палилулске?... Келнер, једну чисту чашу.

Погледам. Два моја добра друга свукли капуте и прслуке, скинули машини и крагне, па засукали рукаве на кошуљи, и пију.

Радост која обузме залутало дете кад угледа познату капију своје куће, или радост човека који устане са самртне постеље и у себи осети живот и здравље, мања је од оне топлине, од оне широке, таласасте милине која ми обузе ум, срце и душу кад те празне, пуне ноћи угледах два добра лица која ме пријатељски гледају. Осетих како ми се образи запалише, груди испунише нечим слатким, а глава, као да сам пијан, поче да ме заноси.

Искидах машину, откинух крагну, свукох капут и прслук; бацих све то у прашину; пољубих се са друговима, засуках рукаве до рамена и већ пијан од радости, седох да пијем.

Сручих одједном чашу вина у грло. Оно се разли по телу, паде ми на жедно срце, и засија на очима. Први пут сам у животу тада осетио сласт алкохола.

Све је ишло врло брзо. Другови су ми се већ били уморили од пића, али моја жеђ као да пређе и на њих. Они примакнуше своје столице к мени: један ме ухвати за једно раме, други за друго. У топлом другарском загрљају, у опојном дуванском диму и топлини јулске ноћи, чаше су се врло брзо дизале и празниле.

Друг с десне стране све једнако ми је певао одломак неке песме: „...Ај, и тако нама младост пролази.“

Дође некад човеку на ум једна арија, један стих, допадне му се, занесе га, и он га непрестано понавља немогући довољно да се нажива.

Други, пак, кога вино бејаше мало више ухватило, понављао ми је само: „Живела бескрајност!“ и љубио ме.

И бескрајност од миља и среће обузимала ме. Слатка клонулост улазила ми је у главу, а срећа пунила груди. Пио сам много, као да сам хтео показати свету своју младост, своју живост и своју снагу. О како сам се тога часа осетио велики и јак!

Колико је било сати кад сам у један мах са обојицом другова испио брудершафт, не сећам се. То је најдоцнији моменат који ми је од те ноћи остао у памети. Сећам се,

али као кроза сан, да се тада и нешто разбило, али шта је после било, не знам.

Пробудио сам се око подне у своме стану. Очи су ми се биле залепиле, и нешто ме у њима парало. Жеђ ме је морила. Грло ми је било испечено, а језик као одеран. У предсобљу је баба крљала, часовник је расклиматано куцао, остарели собни намештај и моје књиге мирисале су на прашину и старост, а у ушима ми је још зујала песма:
... Ај, и тако нама младост пролази!...

1904.

Милутин Ускоковић

Зимња елегија

Умрла наша љубав процветала под јесесвим сунцем,
умрла као бледе јесење љубимице. Охладноло наше сунце,
изгубило се у магли наших пустих, једноликих дана.

Пусто, заогрнуто белим покровом, почива место наших
невиних састанака.

Следила се широка река, претворила се у смрзнут пут
судбине. Ветар јеца кроз врбове гране, окићене снегом и ле-
деницама, клизи низ лед, и преко снежних поља цвили эле-
гију наше љубави.

Одбегли вивци.

Изумро живот. Умрла наша љубав. Само једно јато чав-
ки лети кроз мртав дан. Црнина њихова пара снежну пусти-
њу. Чавке лете више места наших невиних састанака, лете
више моје главе, гачу и певају језовите посмртне песме.

Дошао сам на место наших састанака, на тле где су па-
дале наше заједничке сузе, где је грејало сунце наших ле-
пих јесењих дана. Дошао сам да нађем стару срећу, да ста-
ром топлином растопим замрзнуте сузе.

Заман. Мраз стеже и на месту наших невиних састанака.

Како ли је тек теби, нежна душо, у мразу, у једноликој
пустари наших дана?...

Чавке се јате више моје главе. Осећам хлад њихових
крила. Разумем њихове језовите песме. Ветар јеца кроз гра-
не врба и цвили преко снежних поља елегију наше љубави.

Умрла наша љубав процветала под јесењим сунцем,
умрла као бледе јесење љубичице. Охладноло наше сунце,
изгубило се у магли наших пустих, једноликих дана.

1904.

Милутин Ускоковић

НА ОЧЕВОМ ГРОБУ

Спавај у хладу наших брда, оче. Спадај у мирису перунике и пољског цвећа. У покоју нашег гробља спавај. Спадај уз плачну песму твога сина. Спадај, о спавај, добри оче мој!

Давно си ме испратио на пут срећи, оче. Он је ишао преко висина части и злата, кроз низину срама и кала, широким хоризонтима сјаја и ниским тамницама беде. Ипак се свуда боре, свуда се чује вапај, свуда се осећа задах рана. Нигде среће нема, и живот је бунован, а празан сан, оче.

Спадај у својој срећи, оче.

Са далеког пута вратило се твоје дете без пријатеља, без друга, без среће, вратило се да загрли твој велики, твој топли гроб. Варали су ме и мучили, оче, и ја сам ти дошао, да наслоњен на тебе, као у данима који су прошли, исплачем се дуго и слободно.

Како је лепо у хладу наших брда, како је пун мирис перунике и пољског цвећа, како је спокојна твоја могила! Ах, срећан ли си, оче мој!

Спадај у хладу наших брда оче. Спадај у мирису перунике и пољског цвећа. У покоју нашег гробља спавај. Спадај уз плачну песму твога сина. Спадај, о спавај, срећни оче мој!

Милутин Ускоковић

ПРОЛЕТЊЕ ШЕТЊЕ

Срели смо се на градском плочнику тачно у оно време кад је она рекла.

Од кућа су већ расле сенке и сјајно пролетње сунце пливало је западном половином неба. Ипак је било још рано, те на улици на којој смо се састали није било много света. Нама он није ни требао, и ми смо желели, да све потоне у млак пролетњи зрак, да свега нестане око нас и да једанпут останемо сами и срећни, нас двоје.

Кад ме је угледала, пошла је брже и сигурнијим кораком, па ми је стегла и затресла руку, и протепала поздрав. Тад је лако руменило облило њене образе.

Без речи, ударили смо дугим путем, камо су нас водили младост и пролеће.

Сунце је немилице лило своје зраке по кућама и земљи. Све на што је падало увијало је у свечано весело одело. Дан је био од оних меких пролетњих дана кад сва наша чула пију срећу и слатко миље из набреклог и устрепталог живота у природи.

И ја сам пио тога миља из младог ваздуха тога дана, опијао се погледом њена ока, које је загревало пролеће и жеље њене младости, и говорио јој весело и слободно о чарима стаза којим ћемо ићи.

Тамо у брду, по забранима, има вијугавих стаза, зараслих у никад некошену траву, што се провлаче кроз купине, дивље руже и процветалу зову око чијег ситног белог цвећа зује златне бубе маре и гундељи. Уз витке стабљике дивљег дрвећа увија се увек зелен бршљан и вуче поглед у врхове тек пролисталог рашћа, изнад којег безбрижно пливају јата белих вунастих облака.

У веселом разговору, у погледима, осмесима, у нехотичном али жељеном додиру и гуркању, били смо далеко одмакли од града и пред нама се указивала велика, пространа шума чије је збијено, отворено-зелено лишће нудило широку слободу и спокојство.

Тада духну ветар и заигра крупно лишће кестенова засађених поред пута.

Занети у своје пролеће, ми нисмо осетили да је нестало пролетњег дана. На земљу је била пала нека сенка, живот се повлачио, а једноставан и таман облак ширио се све више изнад наших глава.

Па ипак, ми пођосмо напред.

На загрејану руку или чело пала би нам по која кишна капљица.

Капље су биле све чешће.

Наједанпут духну јачи ветар. Облак се провали. Из неба се осу бујна пролетња киша, да се за часак поред наших ногу начини поток. Стубови воде почеше нам падати на рамена и леђа.

Али, ми смо ишли даље. Таман да се спустимо низ једно брдашце кад ветар смаче шешир с њене главе и понесе га низа страну. Потрчах за њим и једва га ухватих.

Кад сам се окренуо и пошао к њој, она је стајала сама у зраку пуном кише. Вода се немилице лила на њену главу. Бујна коса падала јој је преко лица. Ветар је затезао скутове њене хаљине која се, мокра, припијала уз њену младу снагу, тек започелу да добија своју облину. Њени су се образи руменели као руже, и по уснама и двома јамцама до њих гонили се несташни осмејци младости и среће.

Та ме слика занесе. Она ми се учини лепа, тако лудо лепа, да застгах од узбуђења.

Кад сам јој поново пошао, учини ми се да ме ноге издају.

Киша је лила и није било изгледа да ће престати, те је запитах, дајући јој шешир:

– Хоћемо ли да се вратимо?

– Зашто! – чудила се она.

Вратити се у град, који је суморно лежао за нашим леђима, ступати поново свакодневним, познатим улицама, а оставити простране шуме, које су нам се под кишом причињавале још лепше, још самотније, и одрећи се слатких тренутака живота у двоје.

Ове ми мисли, после њеног одговора, сенуше кроз главу као човеку који је пио пред чашом која ће решити: бити пијан или не.

Киша је лила. Земља је пила жедно небеску воду и пијана пуштала да се по њој праве поточићи. Кестеново лишће пило је воду и пијано играло лудом игром. Пијана је била и она.

И ми смо продужили нашу шетњу кроз кишу у кишу.

Милутин Ускоковић

КРОЗ МРАК

Синоћ сам сањао чудан сан, моја драга:

Тамна и густа ноћ. Ја идем друмом неравним и пуним блата и устајале воде. Он веруга поред једне литице са које висе гране кривих букава и додирују ми лице. Испод друма јури валовита река у ћутљиве вирове и тајанствене коловрате.

На врат ми набијен улар, упрегнут сам у нека рабациска кола, која не видим, али чији терет добро осећам.

Нисам сâм. Напред и позади мене, с десне и с леве стране, свуда око мене збијена гомила упрегнутих људи, жена и рабациских кола. Прска глиб испод точкова, шкрипе неподмазане осовине и расушени јармови. Једни се тучу, други каскају, трећи трче, већ како ко може, а сви стремимо напред. Камо и зашто? То нико не зна. Ми чепамо један другог, шамарамо се и грдимо, па се после миримо и љубимо, извлачимо један другога из блата да се доцније још више заглибимо. Пијемо устајалу воду, хвалимо њену питкост, освежавамо се њоме и јуримо кроз мрак у мрак.

Пљештање блата, шкрипање терета, псовке јачих, кукњава слабих и смеј глупих и резигнираних удружују се у чудну свирку дивљака, да задовољно подносим терет и са гомилом гацам по глибу и мраку.

И весео сам тако ишао блатавим путем док не сину једна звезда.

На јужном се небу размакнуше облаци, и она, једина у њему, засија изнад врхова остарелог дрвећа урвине и над главама дивље поворке мојих другова на блатавом неравном друму.

Задрхтах кад видех своје сапутнике, кад угледах њихова робијашка лица, упрскана блатом и крвљу. Паде ми тешко, у души и срцу, кад ми се пред очима рашири та слика рана, глиба и устајале воде.

Далека звезда јужног неба расипала је своју светлост и гледала на мене љупко и пријатељски. У мени се нешто криво и ширило ми срце. Застао сам. Нисам хтео ићи даље путем. Покушах да се отргнем, да се успужем, уз урвину, ма колико да је вратоломна, и приближим се новом светлилу. Али гомила просјака и робијаша дивљачки закреча, подиже руке,хвати ме за гушу и...

Терет ми је отежавао, замка од улара била све ужа, а отрован задах рана и трулежи, љигав и отужан, пунио ми груди и дубио кости, да крикнух од бола и пробудих се.

Пред очима ми је још дрхтала звезда јужног неба, док ми је глава прштала од бола и страшних утисака са неравног, блатавог друма, те устах са постеље и наслоних чело на хладно прозорско окно.

Напољу се ноћ делила од дана и бежала за нејасна брда на западу. Кроз љубичасту таму сијала је Даница ближе к Југу.

Да ли знаш шта значи овај сан, моја драга?

Милутин Ускоковић

ЗИМИ

Седимо у твојој малој, нераскошној соби.

Рано, прљаво вече увлачи се кроз прозор између про-
ређених грана твога цвећа на прозору Обасјани слабом
светлошћу дана кога нестаје, ретки, увели цветићи поста-
ли још блеђи, још болнији

У соби је топло. С часа на час заупцкара церово дрво
и ватра се јаче разбукти. Црвен сјај пламена лиже кроз
вратаоца на пећи, растура мрак који се у углу већ почео
хватати, заигра преко наслаганих цепаница, попење се
уза зид и озари ти бледо, провидно лице.

Ти села крај мене на твоју малу столицу, исплетену од
сламе. Лако си спустила главу на моје раме. Затворила си
очи. Плаветне пруге склопљених ти капака губе се у сен-
ци твојих дугих трепавица. Твоје невинне груди дижу се и
спуштају по такту твога даха.

Ти сањаш

Сањаш о ружама свежим, мајским, руменим као крв,
које се у роси и сјају младог сунца осмејкују на огради
твога врта. Хоћеш да откинеш једну, а мала буба-мара па-
да на твоју руку. Она мили по њој, а ти јој, у срећи и
осмху певаш.

Буба-маро, ево моје руке!

О јадна моја драга, ти сањаш о топлини мајских дана,
док напољу стеже мраз и снег пада на твоје руже и гробо-
ве твојих буба-мара.

Милутин Ускоковић

У МАРТУ

Снег се топи.

Нов поток скаче са бусена на бусен, и дере низ брдо. Прогрушале иве сагињу гране и играју се у сивој праши-ни његових таласа. Ново сунце, окупано у роси пролет-његга јутра, полако се издиже изнад још црних церића, из-над треперавих лескових реса и ситног цвећа искривље-них дренова.

Идем старом познатом стазом.

Око ње се беле младе висибаве, миришу тек процвале љубимице, сија роса, као суза натерана сунцем, на круни-цама румених јаглика и красуљка.

Снег се топи.

Све весело буја око мене. Све младо и ново. Дан љуба-ви и топлине расипа нов живот и нову наду Али то је све далеко од мене. Непознато, ненавикнуто, страно. И док све то што је око мене диже главу сунцу победнику, мој поглед тражи побеђене, пада на земљу и вуче се по тру-лом, мртвом лањском лишћу, једином познанику среће која је прошла.

Гледам мило ту гомилу мртвих, удишем мемлу њихо-вих лешева, осећам се и ја мртав и труо, ал' се моја туга меша с њиховом и ми слатко трунемо, док нов живот звр-ји изнад нас.

Милутин Ускоковић

ЈЕСЕЊА ПЕСМА

...Цвркућете и загледате се весело!

Још сунце сија. Још његов зрак купа у злату своје светлости кровове градских кућа.

Са истока, тек с времена на време, духне прохладан ветар, и сваким својим дахом откине још понеку лиску пожутелим, разголићеним липама, које стоје невесело око суморне цркве.

Нестало траве, потонула она у размекшану земљу и гомилу опалог липовог лишћа. Нестало ружа, нестало лептирова и мува.

У празном ваздуху још сте само ви, ласте. Па и ви се спремате да идете. Кушате снагу својих витих крила, цвркућући извијате се под зумбуласто небо последњег ведрога јесењег дана, па одатле, изненада и главачки, јурите у вир лаког ваздуха, промичете кубе од звонаре, па се опет узвијате и падате на камени обруч, покривен поцрнелом тенећком, који обмотава звонару одмах изнад батаљеног часовника, као једини њен украс.

Ту се, на узаној ивици, скупљате и ређате као весела армада кепеца без страха и умора, која ће, кроз који час, заплвити мирном небесном пучином на далеке стране, на југ, на топли југ где нема зиме.

Цвркућете, гуркате се и ћућорите весело!

Родиле сте се под нашим крововима. Одрасле сте у хладу лишћа наших липа. Наше небо хранило вас, а наша земља појила. Док је код нас било сунца и топлине, ви сте биле добро с нама. А сад, тек што се осетио први дан зиме, ви нас остављате, одлазите, бежите у незнане земље, које су вам туђе!

Лаж је да ћете се вратити. Ниједна од вас више неће ни зажалити за нама и нашом земљом. На пролеће, кад се наше сунце открави, доћи ће ласте, али то нећете бити ви, но друге ласте које не знају за дим под нашим крововима ни за зиму нашега неба.

Али, да останете, ви би се смрзле, наше мајушне, нежне ласте. И зато, цвркућете гуркате се, ћућорите и веселите се одлазећи из земље у којој сте се родили и одрадли!

О ласте! И мени је мио живот! Ах, како бих и ја радо полетео с вама кроз плави ваздух на вечито зелене морске обале, где нема нашег дима ни зиме! Како бих се ја тек веселио одлазећи из свог завичаја! Али ја нисам ласта и треба да останем у нашој зими као и у нашем лету.

Милутин Ускоковић

КАД РУЖЕ ЦВЕТАЈУ

Рекли су да се фотографишу, али се нису фотографисали, већ гу се за тај новац напили, и тек кад је зора закуцала на орошене прозоре кафане код *Сумрака*, дигли су се иза стола, стресли са колена пепео и трунке од дувана, и пошли кући.

Напољу се делила ноћ од дана. Са истока се ширила седефаста белина. Мрак је бежао западу. Звезде су трнуле. Већ се јасно видела калдрма, али се улицом још простирао остатак ноћи: танко нежно плаветнило, које је спречавало погледу да продре до дна улице.

Подигли су јаке од капута, ухватили се испод руке, и ишли су кући полако, стопу пред стопу, пазећи да се не клате, и певајући упола гласа:

Диџни, Кајо, крај од шлинџераја! ...

Откако су били прешли код *Сумрака*, непрестано су певали ту песму, фриволну по садржини, а с мелодијом која је опомињала на некакву молитву из литургије. Једном од њих пала на ум, и он је запевао, мангупски, упола гласа и жмиркајући очима, како се већ она пева. И осталој се двојици допала. Певали су и они, па наредили и Асану да је пева. Асан је ударао у своју цимбалу и певао, мангупски и жмиркајући. И с њима је цела кафана певала и жмиркала.

Разгрејани вином, њих тројица су нашли нечега свог, пуног крајности, парадоксалног, као што је био и њихов живот. И певајући је, било им је на срцу нешто лакше, као кад се плаче...

*

Свршили су школе. Узели су дипломе. Лука је добио поданство и место за практиканта у лозничком суду. Милош је постављен за полицајског писара у Мионици, а Слободан се још решавао чега да се прими, и задовољавао се својим коректорским местом у *Новосиима*. То вече опраштали су се један од другога, после толико дугог школовања.

Између њих није било готово ничег заједничког, па ипак су се још у гимназији здружили, и нису се растављали за сво време на универзитету.

Лука је био Црногорац, већ зрео човек, преко тридесет година. Имао је лепу црну браду. Из његових очију, влажних и меких као у гладног пса, изливала се увек нека плашња. Вечито се бојао да му ко не нахуди. Са сваким добро, сваког чека да он каже *своју*, па се тек онда њему одрешу језик. И тада обично потврђује, а ако би ипак што супротно рекао, он би начинио један дугачак увод пун извињавања и слатких речи. Али, срце му је било добро и за друга би могао погинути.

Милош је био са села, дугачак, сув, са натмуреним сивим очима, испалим јагодицама и дугим, танким, смеђим брковима. Сви су му предмети били једнаки. Ни за један није показивао неке нарочите склоности или симпатије. Сматрао је школу као неко брдо уз које треба узићи. И он се тако пео и пузао са утехом да ће једног дапа постати власт. Иначе: скромни, одмерен и искрен.

Слободан је био син једног пропалог трговца из унутрашњости. Кад му је отац пропао, овај младић био је још дечко. Тај га се пад јако коснуо и у његову душу унео једну вечиту меланхолију, састављену из неплодних снова и мржње према паланци. У грудима је носио клице туберкулозе, која се све више развијала и отимала маха. Писао је очајнички песимистичке песме, те су му их уредници свију листова одбијали, не верујући да се у двадесетим годинама реални живот може приказивати црн као про-

клетство. Школа му је ишла доста лако, поред све сиротиње, те су Лука и Милош само њему имали да захвале што су се тако брзо успузали уз то брдо.

*

Док су дошли кући већ је било свануло.

Петли надали дреку, многобројни петли... Ори се њихова кукњава из свију крајева Београда, пење се у модар јутрењи ваздух и одатле пробада уши буновна човека.

Чудили су се откуда толики петли у Београду, кад за сво време које су ту провели нису готово ниједног видели.

Код куће их дирнуше распремљене постеље. Чак се Милош баци на једну, викнувши:

– Ај, хај, ала бих заспао слатко, као пањ!

– Устан' чоче, горе ће ти бити ако приспиш, – добаци му Лука.

– Идем ја за воду, – умеша се Слободан. – Испљускаћемо се добро, па ће нам бити као и да смо спавали.

Они се обзираху по соби, као да су хтели видети да ли ће се шта променити ту, у соби, у дворишту, у Београду, кад они оду. У соби је било све по старом. Две потамнеле слике неких Талијанки са чудноватим фризурама стајале су недодирнуте. Висило је мирно и огледало у жутом, испуцалом оквиру, које је, по речима Слободановим, имало ту моћ да човеку представи какав ће изгледати кад заспи вечним сном. Иза болничких кревета њихови издрти и олињали куфери, а на прозорима беле завесе, упљуване мувама. Све је било исто. Само што на столу, покривеном дуплим бројем *Новости*, није било више књига, табака, разбацаних хартијица и мрва од хлеба.

Још су се јуче спремили, Лука и Милош за пут, а Слободан за селидбу. Оно мало књига и ствари што су имали спаковали су у своје ручне куфере (других, хвала богу, нису ни имали), и тако су брзо били готови с паковањем... брже него што су се надали.

Док су се умили, устала је и газдарица Аранка. Иако се с њима често пута свађала око гаса и дрва, она им љубазно пожеле добро јутро и запита их – тек да се нешто каже – како су се спремили за пут? Они су јој нешто одговорили, затим јој дали колико су јој били дужни за кирију, опростили се с њом, узели куфере и пошли на врата.

Аранка удари у плач.

Слободану би то смешно, нарочито кад му Милош намигну на Луку. Једва се уздржавао до капије да не прсне у кикот. Иначе, он није био навикао да га испраћају тако, већ са гунђаљем, па и псовкама.

*

С куферима у руци ударили су средином улице и смејали се колико их грло доносило. И сâм Лука се смејао, иако су све стреле биле на њега управљене.

– Е јес', бож'а ми вјера. Повилењела баба, па све око мене, – говорио је Лука. – А мени стид ударио уз образе, па је питам: »А што ви, па све око мен', госпоја?« А она учкиљи очима, па ми рече: »А што се не жениш, болан не био, за младости и љепоте твоје?« »А, грдна, како ћу ти се јадан оженит' кад немам ни ја ни шта понијет' ни шта ижјест', нити сам ти ову проклету школу изучија«.

Смешно им је било како се газдарица наједанпут загрцнула и почела да стење. То им је био само повод, јер је код њих све било спремно за смеј или плач. Требало је само нешто да се деси, па да буде једно од то двоје. Газдарица је почела да плаче, и личила је, како Слободан рече, на свињу кад прогута корен од рена, а Милош додао: иди на мачку кад се напије сирћета. И смеј је био из њихових образа, зајапурених од вина, и из празних груди, које су се пуниле љутим димом од јевтиног дувана.

У смеју не приметише да ће ударити право на кафаницу где су се досад хранили и остали прилично дужни. У зло доба опази Милош куда их води пут, па викну:

– Не туда, по богу браћо, ударићемо право на *Сџрика*. Лука први клисну у једну споредну улицу, а за њим и друга двојица.

То им прекину смеј.

– Да свратимо код *Дуга*, да ја оставим куфер – рећи ће Слободан – па ћемо онда поред *Злашћої Коња* на Саву да вас испратим.

– Вере ми, Слободане, требао си остати код Аранке, дочека га Милош. – Оно, истина, има стеница, али, брате, те цагадије има свуда... сем, ако не намераваш да се уселиш у какву четворокатницу на Теразијама!... Без шале, знаш какве су београдске газдарице. Нека је слава и хвала Лукиној бради, Аранка је још светао изузетак међу њима.

– Мислио сам и ја то. Добра је жена, а и мрзи ме да тражим стан. Обиј један праг, обиј други, иди из улице у улицу, док се најзад не задовољиш с каквим подрумом или караулом. Па после – да и неким чудом нађеш све што ти треба – мора да се навикаваш на собу, на газдарицу, њеног мужа или милосника, на дворшите и све оне чупаве главе које извирују иза појединих врата и накривљених прозора. То ми је смрт! Али се мора. Не могу да останем онде где ће ме све помињати на вас. Видиш, давно сам отишао од куће и изгубио све што ме веже за заједницу, па ипак, кад бих се вратио у нашу собу, међу пуне постеље, где смо се толико пута гађали јастуцима и хвалили ову или ону жену са београдских шеталишта, чинило би ми се да сам у гробљу, у гробници. Јест, у гробници где смо се сви погушили. Чинило би ми се да су нас сахранили тамо под постеље, па само ја оживео и лутам кроз смрад од ваших трулих груди и ципела,

– Муч', јадан. Са твојом пјесничком фантазијом доћераћеш до луде куће, прекиде га Лука.

– Озбиљно вам кажем. Доће то мени тако понекад. Нарочито кад останем сâм и дуго радим па се наједанпут тргнем. Тад ми се отвори шесто чуло. Ја осетим како

ствари живе, ваздух дише, а сунце пева. Тад се под почне дизати, зидови клатити, а цео намештај играти. И људи дођу, они које ја волим, али и они претворени у ствари. У соби се стане шаптати тајанствено и неразумљиво. Шапат бива све јачи, док се не претвори у једну подозриву, претећу ларму. И све то падие на мене, стеже ме за гушу и хоће да удави са неком трулежи, отпацама, гнојем неким.

– Ћути, молим те, – упаде му у реч Милош. – Доста нам је кад си ноћу скакао из постеље и бунцао као луд... Аранка мисли да ћеш и ти с нама?

– Јесте. Слагао сам је. Стид ме је било да јој другаче одрекнем стан.

У том стигоше код *Дуга*. Слободан предаде газди свој куфер и поручи кафе.

– Три кафе јаче, слађе и прекуване – викну газда једном сељачету које се нешто гурило иза келнераја. – Па баш путујете? Е, нека вам је са срећом, да Бог дâ. А ти, земљаче, остајеш?

– Остајем, – одговори Слободан.

– Ако, ако. Па не заборави да опет навратиш. А и ви, господо... Дај, дијете, ону начету клековачу, да је пробају млада господа! Јуче ми је стигла од Ужица.

И попише: прву газди за љубав, другу за срећна пута, трећу – света тројица.

Газда им је наплатио само кафе – »како захтева чест и почитање и љубав међу браћом која се растају. «

*

За лађу није било доцкан. Могли су се још задржати. Али се пристаниште већ пунило светом. Фијакери закрчују уску улицу. Трамваји звоне и успоравају ход. Носачи вичу и грде се. Пекари и бозације утркују се ко ће пре услужити муштерије. Царински стражари и жандарми лено се вуку кроз свет. Мало даље од штека бљешти калдрма, опрана од јучерашње кише. По њој наслагани сан-

дуци, растурена бурад и испрегнута кола. Једно Циганче, раздрљених груди, гологлаво и босо, седи на једноме балвану и спокојно пуши остатак нечијег томпуса. Свет се више прибија уласку од штека, који је затворен вратима од дебелих, жуто обојених греда. Комешање, гурање, псовке и поздрави. Куфери иду поред главе. Лупа, тутњава, зveckање мамуза и сабаља, мешање жандарма, склањање, протести, гужва: жива слика нашег брзог, бесмисленог живота.

На Сави се дими *Делиград*, спреман на свој теретни пут. Одмиче његов дах у плаво београдско небо, пространо као жеља занета песника. Бео, снажан труп старог пароброда огледа се достојанствено у домаћим водама, и доле, у дубини, горе његови прозори на јутарњем сунцу.

Ваздух свеж и лак, онај видљиви ваздух последњих сунчаних јутара с јесени.

Лука, Милош и Слободан стајали су на обали и згледали су се, као да су хтели да још шта кажу један другом за ово неколико тренутака које им је остајало. Али им ништа није долазило на ум. Слободан је плуцкао у воду и посматрао рибе, које би наједанпут прекинуле свој пут, потрчале за храном и, разочаране, обртале се бесмислено у једном кругу.

Она друга двојица окретали су се нервозно и посматрали голетан београдски видик. Час су гледали сиво-жуте зидине савске капије на тврђави; после би погледали калимегдански брег, и погледом додирнули врхове вечито зелених борића и, мало ниже, златан крст Саборне цркве. И сад је црква бида хладна као што им се увек чинила. Одатле им је поглед летео преко целог Београда, све до самих јаблана који су се лепо ређали по топчидерском друму.

Нешто им је чудно навирало у душу, као човеку који се прашта са својим познаницима, па међу њима угледа каквог пријатеља у кога се преварио, посвађао се с њим; човек се предомисли мало, па онда пружи руку и том бившем пријатељу и љубазно му каже збогом. Таквим по-

здравом поздрављали су они Београд, као неку сурову, тешку масу, која их је годинама притискивала, газила, али им ипак допустила да постану људи. Губиле им се успомене на зле дане, а у њима оживљавали спомени на тренутке испуњене успехом у школи или каквим интимним проводом у кафани. Других успомена нису имали. Прва младост је пролазила, а они нису осетили ниједне симпатије каквог младог женског срца. Ниједан осмех какве лепе жене није се оставио на њима. Прошло је оно доба које песници описују најрадије, доба првог сунца и ружа, а они га нису ни осетили. Али се они нису љутили, тешили су се да је тако морало бити и да су прошли боље него што је могло бити.

И поглед им је поново прелетао преко трупине великог града који се у сјају сунца бели на своме брегу и, као да је свестан своје лепоте, охоло и с висине гледа задивљене посматраче.

Требало се опростити с Калимегданом и сновима просањаним на њему, са Кнез-Михајловом улицом, са жипонима који су извиривали по њеном тротоару, са облим грудима, куковима, наполеондорима, трокатницама и свим оним лудим жељама што загревају младе студенте, који се шетају туда у црним *фондовским* капутима и подигнутим јакама. Требало се опростити се кафаницама, где су уз чашу вина налазнили сва уживања која су им била ускраћивана, па и са оним несрећним девојкама које су им за мало новца давале илузију љубави. Опростити се и са Топчидером, који је дискретно примао све њихове умрле жеље у свој хлад и тишину; опростити се и са Савом, илицама, сандолинама и слободнијим женама у кратком, тесном пливачком костиму, које лагано пливају по млакој Савиној води. И отићи тамо, у сиву, незнану маглу, у неке прљаве паланке, где по глумим сокацима висе окореле јагњеће цигерице, у суморни безизразни видик Колубаре и Посавине, и ту, борећи се са ситним интересима и људима, зарађивати свој насушни хлеб.

*

Звоно са лађе трже сву тројицу.

Они се руковаше и ижљубише. Слободан хтеде да им унесе куфер, као да им укаже почаст, али они не дадоше.

Док се Лука и Милош испеше на кров, зазвони и последње звоно. Даске које спајају брод са штеком уклонише се. *Делиџрад* рукиу кроз дим, као рањен бик, па се онда достојанствено стане удаљавати од обале.

Слободана прожма нека језа и магла му паде на очи.

Тада се Милош удари руком за врат тако да му се шешир мангупски натуче на чело, и држећи све тако руку за вратом, запева слободно као да је још код *Сумрака*:

*Диџни, Кајо,
Диџни, Кајо, крај од шлинџераја,
Крај од шлинџераја ...*

Његов јак баритон разлегао се по заспалој води и бистром јутрењем видуку, те кад он доврши, Слободан настави:

*Да ја браца,
Да ја браца чизмом не окаља,
Чизмом, не окаља.*

Заједно са песмом губио се и брод. Смањивао се његов снажни труп. Лица на крову уједначавала се и све се мање распознавала. Кад се већ ништа није могло видети, Слободан се несвесно окрену и пође у град.

Пут је био стрмен, а он неиспаван, уморан и болестан. На по брда, закашља се и изгуби дах, те се ухвати за дирек да се одмори. Под њим се пружала чудна панорама ушћа Саве и Дунава. Вода се сијала, ваздух треперио. Нешто огромно, величанствено, а озбиљно и суморно лелујало се на троуглу који чини Београд, Земун и Топчидер-

ско Брдо. *Делиград* је пролазио гвоздени мост. Његов дим високо се извијао у небо.

Сдободон се осећао као убијен. Нешто тешко притискивало је груди. Поред његових очију дефиловао је цео живот његов његових другара. Сузе му навирале, и он се питао: нашто сав њихов ранији труд и мука? Имају ли песници право што кажу у да у њиховим годинама руже цветају? У тим годинама, он није осетио никакве радости, сем што је понекипут могао да плаче. И, кроз суве сузе које су му навирале на око, он погледа око себе. Јесен је била далеко одмакла, и цела флора била је обамрла. Тек иза једног цбуна на Калимегдану вирио је један бокор зимских ружа.

Слободан се разнежи кад их угледа и похита у парк, кашљући и пљујући око себе, да што боље види те жуте, безмирисне и претсмртне руже, које су најбоље доликовале њиховој младости.

Милутин Ускоковић

ПРЕД БОЛНИЦОМ

– На свету нема појава које долазе из ничега нити има ствари које не представљају ништа. Зато не треба ни сновиима одрицати сваку вредност, – бранио је тврдоглаво, на једном журу, млади доктор Борисављевић једну теорију о веровању у снове. – Они се рађају у нама као последице нашег целокупног живота спољњег и унутарњег. Кад човек спава, мозак не престаје радити. Он и даље прима утиске споља и изнутра, или, већ примљене, израђује у представе. Како су у том стању дневна занимања отклонена и воља ослабљена, то односи између физичког и душевног света човекова јачају, успомене се јављају много живље, осећања су интензивнија, закључци иду брже и инстинкт бива сигурнији. Ја не идем дотле да стварам нове сановнике, али хоћу да кажем да снове треба узимати у оцену као и све друго што се у нама или изван нас дешава. По њима један полицајац може негда сазнати за многе детаље једног догађаја који се одиграо само у присуству једног човека који је спавао и уснио тада нешто услед онога што се око њега збивало. По њима један неодлучан човек може често пута доћи до правилног закључка у једном питању у којем би за време будноће, сметан обзирима и приликама изван домашаја тога питања, узалуд тражио праведно решење. По њима некад лекар може ценити телесно и душевно стање свога болесника, па и врсту и степен болести. Да би ме лакше разумели, ја ћу вам испричати један интересантан сан, који ми је испричао један мој друг одмах, сутрадан пошто га је уснио. Сиromaх, није прошло ни три дана, а већ смо га морали одвести у болницу!

»Те вечери – покушаћу да говорим његовим речима – радио сам много на једном умном послу за који нисам имао ни смисла ни воље, али који сам морао радити. Цигару нисам испуштао из зуба, и дима је било толико да је у соби изгледало као да је пала нека плава магла. Кад ми је почело да зуји у ушима, а у глави да се не отискује ниједна мисао, оставио сам рад и бацио се, тек раскомоћен, на постељу.

Пријатна хладноћа и мекота чистих навлака, јастука и душека разблажавале су грозничаву ватру умора у жилама на мојој руци и челу, и чиниле да ми се свест понајлак враћа.

Споља је продирала хука буре. То се у средини марта водила битка између два годишња доба. Ветрови су урлали преко кровова. Дрвеће јаукало улицом. Прозори се тресли. У кући, напротив, био је мир: било је доцкан, а моји су ипак били раније легли, да ме не узнемиравају у раду. Само је кроз тишину заспалог дома избијао своје секунде, увек будан, собни часовник.

Било ми је добро и рђаво: добро, што сам се осећао удобно у постељи, и рђаво, што ме је бунило злокобно куцање часовника и јаук дрвећа под дивљом шибом ветра. Ипак сам продужио лежати и не мислити ништа.

Не знам колико сам лежао, док поново не почех мислити. Прво што сам тада приметио било је: да су се једноставна, бело обојена врата моје собе отворила и да је на њима стајао један човек.

Био је хладан и замишљен. Гледао је тупо. Ипак се могло приметити да се само прави хладан, јер му је једна усна дрхтала и на очи му избијала дубока потресеност.

Чинило ми се да га познајем и да ми је врло близак. Личио је на моју браћу и мене. Знао добро да је косу чешљао као ја, управо да је није чешљао већ пуштао да му пада преко чела и очију. Али га нисам познао.

– Дошао сам да ти кажем збогом – рекао ми је он, пошто ме је неко време посматрао. – Ти идеш ... одлазиш тамо где неће за тобом ни твој отац, ни мајка, ни браћа ти,

ни сестра ти, тамо где нема душа и где неће ни она која ти се клела да те воли више него себе. Тамо нећу ни ја, иако те више волим но ико који зна за тебе.

Глас му је био благ, уморан, и дрхтао је на сваком другом слогу.

– И сад, дошао сам да се опростимо, нас двојица који смо досад били заједно увек... да се опростимо за сва времена.

Овде непознати гост стаде и предахну. Ја сам га гледао и чекао да настави. И он продужи доиста:

– Нама је остало још неколико тренутака, па да се растанемо. Време је тако брзо. Шта можемо учинити још за ту мрву времена? Да се забавимо? Забавити се, то је још једино што си сматрао да је сврха живота. Али чим? Сликама снова, шареним плановима за будућност? Твоји су се снови разбили, за тебе су планови глупи, а будућност?... Ха, та лепа збирка лажи, ти је немаш. Садашњошћу? Ни тим, јер је садашњост увек ружна. Остала је још једина прошлост! Ни она ти није лепа, али знам како ти је мила. Ја ћу ти је сад показати.

Ту ућута незнани гост и пружи руку прозорима. Наједанпут затутњи гром, прозора неста, у собу удари хладноћа споља, а на месечини указа се једно мало, округло гробље, зарасло у купину и дивљу ружу. Више њега је сијао месец, и гробовно камење блештало је сјајем мртвачких покроба.

Гост настави:

– То мало гробље, то је прошлост твога живота. Све што си осетио и сазнао, све што си видео и чуо, преживео и познао, лежи ту сахрањено дубоко у сенци трња и ружа. Несвесно и не знајући, ти си сваког дана ту сахрањивао по ког мртваца твога живота и својом коштуњавом руком резао им надгробне плоче и споменике. Гле, ено гроба твојих жеља:

»Болесне дошле на свет, умрле су не живећи ни колико лале«, пише на плочи која их покрива.

– До ње ено гроба твојих нада. Више њих пише:
»Наде, чеда туге, лагале су у часовима беде свога оца.
Кад то више нису могле, оне су се упокојиле.«
– А онај пребијени крст? – Први пут узех ја реч у овој
чудној посети.
– Ту почива твоја вера. На њеној плочи могу се прочи-
тати ове речи:
»Изневерила у јаду и умрла у раној младости.«
– А тамо далеко, где има највише ружа, она капела?
– То је храм твоје љубави. На његовом фронталу напи-
сано је:
»Била је велика и снажна. Живела је дуго. Њен јој је
отац жртвовао све и она је убила све. Умрла је од обма-
не...
О, ти, који идеш незнатом стазом живота, застани ов-
де, погледај овај мртви дом и чувај се љубави!«
– Око ње су гробови и гробнице твојих песама, твоје
нежности, твојих болова, среће и радости твоје, твоје сна-
ге... и тако даље.
Ту гост заста. Погледа ме као да хтеде видети да ми
није тешко, па онда полугласно додаде:
– А онамо, онај отворен гроб? Ту ће сахранити твоје
незадовољство. Па после...
– Па после? Шта ће бити после? – зајауках ја.
– Ништа! Једно ништа!
Ја се охладих и зној ми проби чело. У глави осетих
осеку крви, а пред очим ми се појавише плави колуту.
Усред колута стајао је непознати гост и посматрао ме са
видљивим болом и жаљењем.
Тек тада ми паде на ум да га запитам:
– Ко си ти? Кажи ми ко си ти?
Гост махну главом, и ја га чух:
– Сироти човече, ја сам твоје ја. Зар не видиш да ти је
дошло твоје ја, да ти каже збогом на расанку засвагда.
Скочих. Хтео сам да му полетим и да га задржим. У хо-
ду ме смете мој сто напред себе који паде заједно са мном.

Кад сам устао и освестио се, видео сам пред собом огледало онде где сам мислио да су врата. У њему смо се гледали ја и ја. Прозоре је ветар био отворио, али се већ утишао. Напољу су гране још дрхтале, а часовник у соби куцао је тајанотвено и уморно, као одјек говора мога госта.«

– Ту је завршио са својом причом, и ја се нисам много изненадио кад смо га, дан два доцније, одвели у болницу за душевне болести.

Доктор Борисављевић прекиде причу, па кад виде да цело друштво ћути, он онда додаде скромно:

– Извините ако сам вас ожалостио овом причом. Хтео сам да је наведем као пример. Наши стари веровали су у снове и у том ишли до фантастичних закључака. Ми идемо у другу крајност и на снове се не обзиремо.

Милутин Ускоковић

ПОД АРЊЕВИМА

– Ово су твоје ствари – ослови поштански кочијаш Вељка Тодоровића, нишки акцентујући. – За Ужице?... Ај', качи се!

– Ај' и ти, госпоја – обрати се он, пошто баци Вељков олињали кофер у шараге, једној женској која је стојала до поштанских врата, до очију умотана у црвен шал.

Затим с коња скиде два ћебета, сави их на своје седиште, погледа испитивачким погледом у кола, у путнике, у другог момка који му је помагао у товарењу поште, па онда првом рече: „Ај' сас здравље!”, а коњима: „Ге-е!”

Кола се заклимаше уз цомбасту крагујевачку калдрму.

Вељку није било право што је с њим једна жена. Мислио је да ће се пред њом морати устручавати, па да би је још у почетку одбио од сваке интимности, одговарао је на њене примедбе о рђавом времену, путу и поштанским колима једним кратким: „Хм-хм.”

Чим су изишли из вароши, он закопча до грла капут, натуче шешир на очи, покуша да запетља платнене капке на колским прозорима, увуче врат међу рамена а руке до дна џепова, наслони главу на арњеве и покуша да заспи.

Целу прошлу ноћ није могао спавати. До Лапова је било толико света да је за све време стајао напољу, а од Лапова се зима удвостручила.

Био је још август, али је било хладно као пред снег. Ударио неки ветар с кишом, оном ситном, игличастом, јесењом кишом која сипи по неколико дана. Прљава магла заклонила је небо и висила над самом главом. Из ње је пиштала, хладна као лед, вода, која је, са ветром, шибала и ледила све што стигне.

Ништа није било лепше ни у Вељковој души. Мрачне мисли, као тучни облаци, врзле му се по глави, а срце је уморно и ослабело лупало по празним грудима.

2.

Путовао је у ново место где је последњим професорским распоредом био премештен.

Колико се разликовало његово садашње расположење од онога лане кад је путовао у Пирот, прво место своје службе! Радост што је већ једном добио једну сигурну зараду разбила му се о све веће обавезе, а воља за јавним радом скрхала се о невоспитану варошку дечурлију и општи паланачки нерад. Начинили су га фантазијом и будалом. При крају је дошао и у сукоб са тамошњим прваком своје странке, једним маловарошким лисцем, који је од обичног гајтанције постао командант читавог округа. Цео Пирот је знао сва чуда која је он чинио, али, кад дође време изборима, сви су гласали за њега. Ако он не би био изабран, добошар би им сигурно дошао пред кућу, а ова је преча од општине и од државе! Једини се Вељко усудио да га јавно нападне. Газда се није бранио, већ је гладио своју дугу пепељаву браду и одговарао, очинским гласом и смешкајући се, да је Вељко још зелен, јер му треба још доста фуруна хлеба да поједе па да постане политичар, и да није лепо од млада и школована човека да сумњичи људе који су носили букагије и трунули по апсанама за народ.

О распусту дође Вељко у Београд.

Био га се јако зажелео. Све муке оних ђака који живе од својих прстију биле су изгубиле своје мрачне црте у подрумској атмосфери једне паланке, а тихе калемегданске вечери, пијанке код Три шешира, усамљене шетње са овом или оном другарицом, лаке љубави са газдаричиним ћеркама, шик-даме из Кнез Михаилове улице, резолуције, манифестације, демонстрације, невођење рачуна о дану који ће сванути, све се то слило у једну милу слику неког давног, дуго несањаног сна.

Кад је изишао из воза, хтео је да се рукује са амалима, које је познавао све из виђења, да се јавља дамама што су, у лаким летњим тоалетама, чекале шетни воз, хтео је да се пуже уз стубове електричних лампиона, скаче по неједнаким крововима, и да викне, колико га грло доноси, целом Београду:

– Ја сам се вратио!

Псовке амала који су се отимали о његов кофер тргле су га из наивног расположења.

Улице се нису биле много промениле. Нове куће се губиле у гомили неједнаких, поцрнелих страћара; металне оградице по скверовима изломљене као и пре, трава изгажена, дрвеће бело од прашине.

Људи су ишли не гледајући на њега.

Цео тај спољни Београд остао је исти: запуштен и прљав. Али се његов Београд сасвим изменио.

Код *Три шешира* промењено вино.

Код Стрика нема више Маговчевића да шалама зачињава постан јевтин ђувеч.

На Малом Калемегдану изишле из моде љуљашке. Лизе и Аранке вргају куд и остале госпе.

Све веће даме отишле у бање.

По Великом Калемегдану виђају се само сеоске учитељице у чудним костимима и још чуднијим бојама.

Велика школа није му више била тако интимна да у њу сврати у које било доба дана. Објаве, излепљене на таблама, више га нису занимале. Зидови су гледали на њега као на туђинца.

Старо друштво отишло. Ко је остао променио се. Грађанске слободе и Маћедонију замениле стипендије за иностранство и места у престоници.

Другарице га не гледају као друга већ као кандидата за женидбу.

Јулско сунце сажиже и последњи цвет по топчидерским пропланцима.

И као да је судбина хтела да разочарење буде потпуно, у министарству га примише врло рђаво.

Заузет општом тежњом за бољим местом, Вељко је био отишао тамо да моли за премештај у Београд. Два дана примања министар га није хтео примити. Шетао је по ходницима министарства и мислио шта је томе узрок. Министар га је, док је био у опозицији, примао код куће на кафу, ласкао његовим способностима и раду у клубу, и хвалио интересовање омладине за странку и програм. Сад је програм био остварен: странка је дошла на владу; министар је могао да га не прими, јер сад има других који раде! Трећег дана, кад се чекаоница потпуно испразнила и Вељко очекивао да ће га већ једном пустити у министров кабинет, јави му послужитељ благонаклоно да је „на моје посредовање министар рекао да га сачекаш у ходнику и да му кажеш шта имаш”. Вељко се угризао за усне, па је пристао. Министар га није ни погледао, већ му је силазећи низ степенице добацио преко рамена:

– Шта си ти то порадио тамо?! Мислиш да си још у школској клупи, па да можеш трабуњати којешта. Ти ћеш бити отпуштен, чим спремим први указ.

Тодоровић оста као окамењен.

После се сети пиротског газде. Доиста, овај је, одмах после свог сукоба са Вељком, накитио писмо министру:

„Кога си нам овамо послао?! Опозиција чини све да несвесни народ привуче на своју страну, а ти шаљеш којекавну дерлад да јој још иду наруку. Тај млади господин почео је да плете интриге у самој странци у провидном смеру да је поцепа у корист опозиције! Али ја који... итд. итд... тражим да се он најури из службе!”

Вељку се згади.

Реши се да пљуне на место васпитача српске омладине, кад зависи од добре воље једног гајтанције. Чак узе табак и написа: „Господину Министру просвете и црквених послова”. Али, размишљајући како да састави акт о

својој оставци, пређе мислима на будућност, која се као страшило појави пред њим.

Шта после да ради? Чиме ће кроз две-три недеље платити стан оној бедници код које станује и од чега она живи? На универзитету се још могло све радити: ђак је, па се опрашта. Али сад, кад је засукао бркове? Животу не треба његово знање из више математике нити низови ланда у теорији таласања. Пред очи му изиђоше сви познати дани немаштине, мршави ручкови, ноћи без вечере, недеље без дувана.

Низ просјака поређа се пред њим, закречаше и засмејаше му се, дозивајући га рукама.

Пред том сликом скрха се његов млади понос. И као хиљаде његових претходника, приста и он да сагне леђа, да се повуче у себе и да пусти нека га живот заноси у мутљаг и жабокречину. Али, савијајући се тако, Вељко Тодоровић не заборави да погледа на сјајне колоне свесног народа и његове ђенерале светла лика и висока чела, на слику својих дотадањих политичких убеђења. Тад она прште као да је била на мехуру, а из прљаве сапуњавице уздиже се пиротски гајтанција на чијем цепу стајаше написано: „Извор и утока власти”.

У августу се сврши професорски распоред.

Многи Вељкови другови, гори од њега и у школи, и у служби, и у странци, добише Београд или одсуство да иду на страну. Њему рекоше да ће му прогледати кроз прсте, као свом човеку, и да ће га само казнити премештајем у Ужице „без права на путне и селидбене трошкове”.

И сад, у трећој класи на железници и у тврдим поштанским колима, завијен у извештао зимски капут, без игде ичега, враћао се из Београда исто онако као што је први пут отишао у њега, али без ондашње наде и снова који су позлаћивали сву бедну стварност.

Капци на прозорима откидали су се и лупали о арње-
ве. Недозрели кукурузи крхали су се на ветру. С дрвећа је
летело спарушено лишће. Вода се цедила с неба, из огра-
де, из земље. У хуци ветра и кукуруза чуло се мрмљање
потока који је, црвен од одране земље, јурио поред пута.

Од сунца нигде ни помена. Чинило се да се оно више
никад неће вратити. Свуда киша, и само киша. Суморно
су изгледала уозбиљена брда и замагљене дубодолине.
Дим из раштрканих сељачких кућа жалосно се повијао,
клизио низ поцрнеле кровове и падао на земљу у блато.

Покисли арњеви изгледали су још старији, још ружни-
ји. Као злогук, они су се климали по блатавом друму, ко-
ји је вијугао уз разголићене рудничке огранке. Коњи мр-
шави, стари и уморни, упетљани у искрпљене амове,
ишли су ногу пред ногу. Кад би кочијашу дошла воља да
их потера мало брже и фијукне бичем, они би фркнули на
нос, стресли гриве, закаскали неколико корака, па би опет
стали да корачају лено и као од беде.

Над свим тим владала је зима, готово видљива, мокра,
слузава, гадна. Није било силе која би је могла отерати.
Свирепо је пркосила, мучила човека, завлачила се у ципе-
ле, међу прсте, у одело, под плећке, у кости и срце.

Вељко се био сабио у ћошак од арњева. Браду је насло-
нио на груди тако да му је чело додиривало колена. Лежио
се и стезао зубе да не цвокоће.

Кад би се тако савијен мало загрејао, несаница би га
поново спопала. Тада би покушао да нађе место где би
главу сигурно наслонио, да му не лупа о арњева. Али су
се кола тако тресла да то није било могуће. Онда би па-
лио цигару, иако су га усне болеле и у души га пекло и па-
рало од дувана.

Пут је био једнолик и све досаднији. У једном тренут-
ку, Вељко се није могао више уздржати, те пусти из гру-
ди дубок, рањенички уздах.

– Вама је баш озбиљно рђаво? – упита га његова сапутница.

Он јој не одговори ништа. Мрзио ју је као символ своје несреће, као неку матору вештицу због које је време овакво.

– Да бар нема ветра! – продужи она љубазно, мада не доби одговора. – Да човек изиђе из коже!... Али, ви се смрзосте!

– О, не!

– Како да не, кад су вам усне помодреле као чивит!

– Па кад видите, што ме питате? – осече се Вељко набусито.

Она ућута.

Прођоше једно село, прођоше друго. На једном ћувику ветар дуну јаче. Вељко нехотице зацвокота зубима.

– Богами, ви ћете се смрзнути. Нисте спавали, па вам је још више зима. Него хајде да некако запетљамо ове капке. Метните штап попреко. Хеј, пријатељу – обрати се она кочијашу – ти имаш канапе? Деде, помози нам да затворимо прозоре, па кажи газди да други пут удари каише на ове капке. Иначе ће пуцати по новинама!

Пошто успеше да затворе прозоре, сапутница му рече да легне по целој клупи, а она ће сести кочијашу за леђа.

– Ево и ово ћебе! Кочијашу је довољно оно друто. Наместите се слободно. Тај мој завежљај можете метнути под главу. Неће му ништа шкодити.

Она га затим уви у ћебе, као дете, погледа у небо еда ли се сунце где не види, па онда седе иза кочијаша, наслони главу на руку и тако оста мирна и стрпљива.

Вељко се одмах другаче осети. ћебе је било доста топло. Глава му није одскакала тако често. Сан му поче да наваљује на очи, и после кратког времена он заспа путничким полусном, будећи се с времена на време кад би кола ударила о какав већи камен.

4.

Кад су стигли у Милановац, био се добро испавео, те се диже, направи место поред себе својој сапутници, и да би загладио своје раније грубо понашање, представи јој се и ласкаво се захвали на пажњи и љубазности.

Она му пружи руку и, осмехнувши се, рече да се зове Косара Марићева, телеграфисткиња, и да путује у Пожегу по премештају.

Киша и ветар били су већ престали. Подневско сунце просијавало је кроз облаке, који су се, позлаћени и насмејани, све више размицали. Суморну, влажну атмосферу одгонио је лак и бистар зрак.

Госпођица Косара скиде с главе свој шал, те ју је Вељко могао боље видети.

То је била девојка већ прешла тридесету. С лица јој је било нестало оне светлости која прави разлику између девојке и жене. Испод очију већ се скупљале кратке а дубоке боре и по слепом оку правиле као неку лепезу. И чело јој је било заровашено са две-три боре, мање приметне. Кожа на бради деформирала се и хватала у грч. По образима су се могле приметити маље, доста дугачке; међу њима некакав модар прах: остатак од пудера или коже која се љушти. Ипак се видело да она није толико стара колико је по лицу изгледала. Крупне очи сијале су још ватром душевне младости. Осмех око усана био је жив и несташан. Груди је имала пуне, мишице јаке, врат и рамена округла. Коса и цела тоалета давале су утисак једне сразмере. Боје су одговарале њеном лицу, а фризура и крој хаљине њеној појави. Укратко, госпођица Марићева није могла више на јуриш освајати, али се још могла допадати.

Разговор је текао све брже, прелазећи са обичних предмета на све интимније. Пут од Милановца бивао је занимљивији. Зима се осећала још само мало у ногама. Вељко се развеселио. Пред то мало удобности заборављао је

на горко разочарење и муке које је доживео за тако кратко време. Одушевљавао се занимљивим призорима које су сретали у природи. Обраћао је пажњу својој сапутници на сељаке и сељанке који су пролазили поред њих. С часа на час цитирао би какав стих који би му пао на ум, или би певушио:

*Мој се грађи на њуш сирема
и њева.
Ја му, јадна, коња седлам
и њлацем.*

Кад су дошли под Јелицу, изиђоше из кола, да коњима олакшају, и почеше се пети уз брдо преким путем.

Успут Вељко наиђе на некакве купине, набра их пуну шаку и понуди својој сапутници. Она прими само половину, остављајући другу за њега. Да би му се одужила, она откину један позни цвет и закачи му сама на рупицу од капута. Вељку се то допаде. Сети се како је тако лутао по београдској околини са својим другарицама и одушевљавао се дивљим цвећем и сумњивим вином по сеоским механама.

С врха Јелице отвара се величанствен изглед на чачанску котлину. Долина се пружила као дивовски ћилим, изаткан од њива, ливада, брежуљака, гајева и винограда. По средини се беласа Морава, а наоколо Овчар, Каблар, Рудник и сплет плаветних ибарских планина издижу своје озбиљне главе и, као вековни стражари, чувају ту добру земљу. Све се то преливало у хиљаде боја прве јесени, таласајући се од једног села до другог. Погдегде видело се понеко чобанче, и чули се отегнути, неразумљиви сељачки дозиви и одзиви.

На врховима планина другојачије се мисли него у долини. Човек се осећа слободан и пуноправан члан природе мирне и довољно простране за сваког. Губе се ситне мисли и обзири, те инстинкт, основ свега што је велико, расте и јача.

Вељко је седео на једној стени поред своје сапутнице, занесен сувим морем које се ширило испод њега. Чинило му се да се нешто од њега откида, да му се цепа грађанско одело и показују се слободне груди, као у сељака што проводи цео свој живот по тој дивљини. У њему се будило нешто животињско, умртвљено досад варошком средином и вештачким животом. Постајао је слободан као чобанчад, ватрен као дивљач што ту станује, несвестан као храшће, као земља, као сунце, што вековима живе а не знају и неће да знају за правила и обичаје.

Нека паучина обавијала се око њега и вукла га на развијене груди Косарине, која је, непомична и послушна, седела близу њега, тако близу да је осећао миловање њене сукње. Оштар планински ваздух није хтео примати његов говор о замењивању ралице модерним плугом и пропаганду за земљорадничке задруге, већ га је боцкао и терао да говори о снажној боји планинског цвећа, о тајанственим дубодолинама, разблудној мекоти влажне маховине и о страсном сељачком љубакању по шипразима и сувом, давно опалом лишћу. Говорећи тако, он се опет осети срећан као у доба које је прошло, кад је чекао по читаве сате да се капија одшкрине за један пољубац, за један загрљај.

Лак планински ветар ћарлијао је око Косаре и мрсио јој густу косу. Очи су јој биле замагљене; уста насмејана. У разговору им усне нису биле даље него један педаљ. Вељку дође мисао да их састави и да тако допуни романтичну идилу јеличке планине.

У том тренутку затандркаше кола иза стене, и згучени, прљави арњеви појавише се на путу. Као хладан ветар, они одуваше сунчану атмосферу у којој се Вељко налазио. Он уста, прогута пљувачку, попе се у кола и поможе Косари да се и она попне. Додир њене руке лако му проструја кроз тело.

5.

Пут с Јелице иде све наниже.

Коњи ударише у кас. Арњеви се заклимаше као пијани а шараге залупаше.

С времена на време, путници су се нехотице додиривали. Вељко би осетио на самом себи меку женску мишицу и глатко колено. Струја крви пролетела би му кроз све жиле и нагло би се зауставила у срцу.

Кола су брзо одмицала, те путници стигоше још за сунца на Потајник.

Коси, црвени зраци сунца које је залазило чаробно су осветљивали дивље брдо, све обрасло у папрат. Раштркано и поткресано дрвеће добијало је озбиљан изглед. У њиховој сенци крио се бај и тама. Све је почивало мирно и ћутећи. Ниједне птице да запева. Пут се спуштао прав као стрела. Кола су вратоломно јурила. Шкрипа укочених точкова злокобно је одјекивала кроз пустош као по некој пећини. Кочијаш се нагнуо напред и све више скраћивао узде. Али су коњи, гоњени од самих кола, јурили као луди. Најмања непажња водила је у провалију која се одоздо кезила, мрачна и подмукла.

Тела су одскакала од седишта. Косара је била премрла од страха. Кад би се кола нагнула, њено би се цело тело наслонило на Вељково, да после поново одскочи и удари о арњеве. Да би је заклонио, Вељко пребаци руку преко њених широких плећа.

У лудој брзини кола, у ваздуху где се једва могло дисати, а држећи једно женско биће у загрљају, Вељко се осети као на врху Јелице.

Кола су јурила све брже. Сунце се заклањало за ужичке планине. Тишина у природи постајала све дубља; мрак у колима све већи, кочијаш све задубљенији у свој посао, Косара послушнија, а Вељков загрљај све чвршћи.

Наједанпут, не размишљајући ни зашто ни како, Вељко стеже своју сапутницу свом силином и прошапута:

– Ја вас волим.

Она се трже, погледа га оштро и изненађено, па сабијајући се у један угао рече му:

– Ви сте луди!

Кочијаш се окрену, па не видећи ништа у мраку, погледа у страну, плуцну и опсова нешто коњима. Беху већ сишли низ Потајник.

– Зар се изјављује љубав овде где можемо сваки час погинути! – рече му она после кратке паузе, па затим прште у смеј.

Смејала се из дубине душе пискавим, хистеричним смехом, који је тресао арњеве, разлегао се далеко по мраку, враћао се у одјеку и бивао све већи и све луђи.

– Извините, али то је тако смешно! Ко је још ту... Пихи, хи-хи, хи-хи... – и Косара не могаде довршити реченицу заценувши се од смеха.

Вељко је у први мах погледа разрогачено. После дође к себи. У срцу му наста осека, као да га је неко полио хладном водом. Колико је високо био узлетео, толико је ниже пао.

Осети се у дну душе исмејан и понижен. С тим понижењем повратише му се и спомени свих ранијих одрицања и падања. Сети се како га је министар примио, како га је пиротски чорбација изиграо, како су га паланчани исмејали. И са живота на универзитету прште слатка илузија. Опомену се другова који су му били најближи, а ломили му врат иза леђа. Сети се и другарица... Све је било срачуњено на добит; кад ове више није било, онда су га остављали, занемаривали, исмејавали, себично и без милости. Исмејани су били сви пољупци и клетве.

И последње опсене попуцаше.

Пред њим се појави живот го, прост, одвратан. Виде се опкољен чивитарима, варалицама, свирепим разбојницима, гомилом гладних паса који отимају један другом залагај из уста. Осети се сâм, страховито сâм, без пријатеља, без друга, без куће и кућишта, без отаџбине.

Згурен у ћошак, осећао је како му се срце стеже од јада.

Болан и дрхтав поглед ишао му је поред коњских ушију и губио се у сребру облака који су се – колико се могло спазити испод арњева – видели на западу. То је сунце одлазило у друге, туђе земље, где су поштанска кола удобнија и где гајтанције не смењују професоре. И он хтеде да полети за сунцем, али су арњеви били ниски, а он прикљештен под њима као робијаш.

Коњи су тромо каскали и стрпљиво вукли свој терет. Арњеви су се климали достојанствено. Стара девојка још се смејала. А Вељку Тодоровићу, прикљештеном и немоћном, отимао се уздах, широк као једна цела земља.

Јелена Ковачевић

ПЕСНИК РОБОВА И БЕДЕ

- *пријоведане Милутина Ускоковића* -

Почетком двадесетог века српска књижевност развијала се у оквирима неразвијене државе угушене властодржавничким агитацијама и низом рушилачких ратова. У таквим приликама се Милутин Ускоковић изборио за своје место у српској књижевности. Његов књижевни рад није остао незапажен, те је, као ретко који писац, био признат и хваљен од стране британског пера Јована Скерлића. Његово најбоље дело *Чедомир Илић*, зачетак модерног романа урбане тематике, оставило је у запећку пишчев приповедачки рад којим је и започео своје стваралаштво. Данашњи читаоци, осим уколико нису бољи познаваоци књижевности, вероватно нису упознати са записима које је писац објављивао у новинама, а неке од њих, касније скупио и штампао у збиркама *Под живошом* (1905), *Vitae fragmentae* (1908), *Каг руже цвештају* (1911).

„Песник робова и беде рагује се олуји и киши.“

Под живошом (1905)

Језгровити, стилски уобличени и ритмично-мелодијски интонирани записи збирки *Под живошом* и *Vitae fragmentae* више најављују есејистичку прозу *Сајушника* Исидоре Секулић, неголи писца романа *Чедомир Илић*, па су их потоњи тумачи с правом сврстали у „лирско-медитативну прозу“ (Никола Цветковић). Троделно компонована збирка *Под живошом* својим насловом имплицира тематску фокусираност Ускоковићевог приповедања на тежачко и мукотрпно живљење које ујармљује

човека. Будући да фрагментарна структура потискује фабуларно-сужејну основу, у Ускоковићевој раној прози *Под живојом* превладава продор импресионистичких елемената исказаних сликама чулности и доживљаја тренутка. Доминантни описи природе преузимају главну функцију у приказу збивања у јунаковој души, указујући на повезаност и зависност појединца од сурове и самоволне природе („У свом елементу“, „На непознатој стази“, „Зимска елегија“, „Моритури“), али и на тежак живот човека отргнутог из природе („У прашини“, „Из интимног кута“). Заснована на трансформацији фолклорног жанра бајке, прича „Била једном“ насловом пародира романтичарску песму Милорада Митровића. Служећи се моделом сказа, приповедање је препуштено шапату брезе на ветру како би се кроз метафоричну слику прегажене и рањене руже изнела прича о жељи за слободом која бива гурнута у кал и блато. Иако писац уграђује формулативност и репетитивни образац бајке у основ приповедања, тематско-сужејни модел је осавремењен, те ово причање подсећа на најлепше бајке Оскара Вајлда. Из усмене предаје Ускоковић често преузима и троделну структуру, будући да њоме достиже ефектнији приказ, нпр. моралног суноврата девојке („Извол`те“). Преображај још једног фолклорног обрасца присутан је у причи „Басна“ са имплицитно датом поуком о бићу што свесно страда услед своје несмотрене и непромишљене природе. Описима угушене младости и пропалих љубави, концентрисаних око мотива отуђености и осећаја неприпадања, наговештава се тематско-мотивски слој потоње приповедне збирке *Као руже цветају*.

„Киша је лила... Пијана је била и она.“

Vitae fragmentae (1908)

Тежина живота посредно је назначена већ насловом прве збирке, док у другој тај мотив аутор потцртава под-

насловом „Књига за уморне људе“. Наслов збирке *Vitae fragmentae* претпоставља низ насумично датих фрагмента из живота, па се кроз мисао о немогућности сагледавања целине живота, иначе, карактеристичну за књижевне тенденције почетком XX века, Милутин Ускоковић открива као самосвестан приповедач који своја дела ствара тендециозно и промишљено. Присуство декадентног доживљаја света, као и осећања ништавности и пролазности у складу је са књижевним тенденцијама почетком века. Збирку отвара изузетно лепа и необична лирска цртица молитвеног карактера „На очевом гробу“, којом се песнички субјект у исповедном тону обраћа оцу. Унутар композиционо уоквирене формуле „Спавај у хладу наших брда, оче“, лирски субјект проговара о свом тежном положају, док средишња, централна молба „Спавај у својој срећи, оче“ доживљава преображај и њоме се исказује смрт виђена као срећа и благодат.

Отклон од градског простора и повратак природи, присутан и у раном приповедном стваралаштву, у збирци *Vitae fragmentae* појачан је лирски интонираним љубавним проседеом („Пролетње шетње“). Насловима се упућује на доба дана, годишње доба или на природу („Кроз мрак“, „Зими“, „Пролетње шетње“, „Јесења песма“, „У марту“), те временска одредница постаје управна категорија приповедања од које зависи устројство приче. Пред читаоцем се откривају кратке приче, згуснутог израза, исповедног тона и оне описују зароњеност појединца у природу, која преузима функцију главног лика. Одсуство догађаја надомештено је оквирном композицијом и лирским понављањима, дајући ритам приповедној грађи како би се изнела унутарња душевна преламања и доживљаји љубави.

„ И *и*ако време *и*ролази, *и*олако као *и*а*и*ролција са зарђалом ос*и*ра*и*ушом, који равномерно корача и *и*о-

дозриво шетли каџанце на ланцима и ѿрозорима.“

Каг руже цвешају (1911)

Збирка *Каг руже цвешају*, објављена годину дана после романа *Дошљаџи*, иако му временски претходи, представља прологомену за романескно стваралаштво Милутина Ускоковића. Преименовањем збирке од првобитно замишљеног назива *Новеле* до новог наслова *Каг руже цвешају*, аутор скреће фокус на тематски слој приповедне грађе – на уцвалу, неискоришћену младост, прохујалу у неиспуњеним жељама и неискоришћеним животима.

Подређивање фабуле идејном слоју текста допринело је приповедном заокрету, те су приче из збирке *Каг руже цвешају* реалистички утемељене и концентрисане око једног догађаја, једноставног израза и повишеног песимистичког тона у осликавању безвољности и пасивности јунака. Описи природе, уколико су и присутни, скрајнути су на рубна подручја текста, а из збирке провејава главни лик у виду велеграда који меље и уништава појединца, чиме Ускоковић уноси урбопоетику у своје стваралаштво и српску књижевност. Приповетке збирке кореспондирају са пишчевим романескним стваралаштвом, те се одређени тематско-мотивски комплекси преламају кроз различите жанровске структуре. Обрађивањем етичких питања и тема моралног суноврата, еротске спутаности и психичког растројства располућеног бића, Милутин Ускоковић и у приповедном стваралаштву тежи приказу српског друштва с почетка двадесетог века. Поједине приповетке представљају клицу ненаписаног романа, а приповедна грађа је окосница за романескно стваралаштво попут приповетке „Живот и дела Данила Перишића“, где Келкенова смрт иницира сећање и приповест о човеку који бива уништен сопственим избором и паланачком беживотношћу. Тематско-мотивске иновације присутне су у приповетки „Пред болницом“ у којој се кроз симболичко дејство снова јунак упозорава на раскол

личности, истичући важност несвесног у животу појединца. Приповедачка самосвест се читава и у причама које се баве књижевним питањима и друштвеним позиционирањем писца („Магаре - некролог једној поезији“) или својеврсним наратолошким преиспитивањима („Крај романа“).

У збирци *Као руже цветају* присутна је пишчева тежња ка реалном и верном приказу свих слојева друштва, где се приповедање усложњава и обогаћује портретом човека као противуречног бића растрзаног моралним, друштвеним и политичким дилемама. Преламање слике света кроз субјективну визуру јунака, чији корени воде порекло из романтичарског наслеђа, чини да Ускоковићево стваралаштво тумачи дефинишу као субјективни реализам (Часлав Ђорђевић). Романтичарској традицији припада и романтичарска схема, главни стожер Ускоковићевог приповедања, у чијем је средишту сентиментална љубавна прича идеалисте који страда. Иако направљен, приповедни заокрет можда није донео велике новине, поготово на језичко-стилском плану, он ипак доприноси формирању структурне организације грађе како би написао романе којима ће задужити српску књижевну баштину.

Кроз развојни пут Милутина Ускоковића, од првих лирских записа испуњених ритмичким битом природе ка реалистичком проседеу у приказу друштвеног устројства, где се беспошtedна борба са суровом природом преиначава у већ изгубљену битку са велеградским жрвњем, видљив је развојни пут српске прозе. Читајући приповедне збирке Милутина Ускоковића, пред нама се открива писац који уграђивањем традицијских приповедних модела амалгимира заоставштину претходног књижевног стваралаштва како би испољио дух времена у коме живи и указао унутрашњу борбу човека XX века.

Душан Срезојевић

НА ЈЕДНОМ СУНЦУ
Приповетка

Башта је пружала жалостан приказ, после олује с јаким пљуском која је направила пустош у овом љупком месту. Бели цветови од кајсије, развејани са својих чаша, по мокрој земљи и по бујној тамно-зеленој трави, лепршали својим листићима, као мале беле тице поломљених крила. Слепљена кишом, трава је била полегла; по фигурама оивиченим црвеним цреповима и загушеним разнобојним цвећем лежале гранчице очепљене са кајсија, треперећи влажним лишћем на коме су блистали као лешници крупни дијаманти кише. Болна лепота ове баште, ошинуте олујом и огрезле у води, чинила је један бескрајно сетан утисак, под бледим зрацима сунца које се само наслућивало иза сјајних облака.

Седећи поред прозора, Мара беше оставила плетиво и загледала се у башту. Једна дубока туга вејала је своје иње на њену душу, и овај сетан мирис кајсијина цвећа који је долазно из баште, упијао је у сваки атом њенога срца свој болни уздах.

У собу уђе њена мајка, времешна жена доброга здравља косе повезане шамијом.

– Јеси ли ми вредна Маро – упита она кћер особито нежним гласом. Затим, спазивши је тужну, она се усиљено насмеши, храбрећи кћер својим погледом.

Мара је недавно била прошена, од једнога имућног грађанина, и њена мајка је била удвојила своје нежно-

сти према кћери, која је ускоро можда имала да се одвоји са њених прсију, на којима је до сада уживала сву њену раскошну материнску љубав. Добра жена се осећала срећном што јој се кћери нашао добар просилац, и што се ње тиче, она је била одмах дала свој пристанак на овај брак. Али што ју је често узнемиривало било је дубоко нерасположење Марино на глас о овој просидби и њена одлука да одбије своју удадбу. При свем том, мајка се надала, и није престајала да опсађује своју кћер, уверавајући је да она, кћер сиромашних родитеља, треба без премишљања да прими ову повољну просидбу.

Оставши сама Мара опет паде у дубок занос, И нехотице, њен се поглед често лепио за прву кућу у суседству коју је одвајала ограда од тараба превучених зеленом кадивом маховине, и она би тада осећајући како јој срце живље куца, дубоко уздахнула, узбуђених груди. У тој кући која се лепо с прозора видела, са својом капом крова од посукнутих ћерамида натученом на њене беле зидове, и са својим двориштем у хладу густих вишања, становала је једна старица, удовица једног гимназијског професора – весела старица која је по целе дане ћаскала са својим суседима. Једну од својих соба она беше издала под закуп једном студенту, живахном младићу који је сваког дана имао с заједљивом баком веселе тренутке које су вејале свој хумор и своје гестове и у радозналу собу Марину. Данас се из беле кућице тучене пљуском није чуо никакав глас; тишина која се осећала да струји од кућице имала је хладноћу њених ишибаних зидова и боју њеног сивог крова.

Капија на старичином дворишту зашкрипа, зарђала од влаге, и на плочнику се појави један младић, у лаком ходу. Мара беше скочила, испустивши клубе које се откотрља под један кревет, и бледа од грознице која задр-

ма њене живце, наже се прозору који се замагли од њеног даха. Младић, у ходу баци поглед на прозор и спазивши лепу сусетку љубазно је поздрави. Мара порумене, осетивши у грудима сладак потрес.

И једна физичка заглашеност обузе њене чула која стаде засипати један тежак шум узрујане крви, јато њених мрачних мисли прну, растерано, као мрачне сенке на које падне светао сунчев зрак и њихово место заузео млади сусед, и сјајни нагиб његовог драгог бића... Већ је давно како Мара осећа овај деликатни немир. Очарана овим новим стањем своје душе и засењена сјајним визијама које су дотицале њено срце нежним додирима она је кушала тешку драж оне љубави која претањује тело и која чини да се из тела угњила у слаткој малаксалости диже плавкаста пара вреле крви, као дим од жртве у част каквог моћног божанства.

Чедна она је у својој љубави била налазила уживање најчистијих жудњи, срећна са неких знакова који су јој створили уверење да младић, са своје стране, гаји сличне нежности према њој, о чему је није варало њено женско срце. И случај просидбе, који је дошао тако неочекивано и толико нежељен, ево где помути њено блаженство и загрози њеним сновима.

Она одлучно одби просиоца и остаде непоколебљива на сва материна наваљивања. Али њена тиха љубавна идила била је за навек помрачена. На њену душу беше пала једна сенка; она се бојала будућности. У њеном духу лебдела је кобна слутња да ће најпосле морати попустити под материним притиском, да учини оно што се од ње тражило а што је једном, ма према коме просиоцу, морало да буде. И једна бескрајна туга паде на њене дане, које је проводила у суморној повучености, неприступачна и за своју најближу околину, сама са својим сетним сањаријама.

У суседној кући зазвучи леп мушки глас коме одмах следећа љупко чаврљање старичино. Мара, под нагом једне унутрашње потребе, слушаше с понова пробуђеном сетом. Старица је питала младића где је то био по овом пљуску, који на његовим мокрим хаљинама беше оставио сувише видне трагове. Он одговори да је био изишао да се прошета до варошког парка, у подножју једног брда, доста далеко од вароши; кад је почела олуја и затим пљусак он се налазио под брдом, које му је на жалост, могло понудити само круну једнога свога дрвета.

Затим је у кућици настала тренутна тишина. Младић мора да се занимао неким пријатним послом који је узимао његову пажњу. Опет се чуо глас, старичин:

– Где си нашао то, те љубичице...

– Тамо...

– Доста, њушкало... Искидаћеш их. Дај то овамо да метнем у чашу...

– Не...

– Гледај ти њега... А шта ћеш с тим?

– Тако... треба ми...

– Да даш некој госпођици... Види ти битанге!...

Старица се правила љута, с детињском љупкошћу.

– Мени не да – праскала је она – а да му затражи, рецимо, Мара да видим да ли не би дао...

– Што... И да дам... – одговори младић, пркосећи.

Мара осети како јој срце залупа.

У старичиној кућици опет завлада тишина, за тренутак, који је био довољна да се старица задиви смелости младићевој и после кога се зачуше њени протегнути узвици: о–о–о–о!...

– Е, чик! – прасну она затим, изненада.

– Мислите, не смем...

– Не смеш... Чик, чик!...

Чуло се неко плескање, као кад зачикују деца, пеницом о песницу.

– Е, да видите!...

И, два секунда после, Мара, врисну узбуђена младићевом одлуком, спази у дворишту студента, који очима потражи њен прозор. С једним невиним задовољством на свом лепушкастом лицу и срећан што свом деликатном акту прикрива праве побуде под маском пркоса старци, младић, не показујући љубичице које је држао у склопљеној шаци, и руку, умоли своју сусетку да дође к њима.

– Зове Вас тетка–Јела... А и ја Вас молим... – додаде он, љубазно се осмехујући.

Хоће ли да се одазове позиву. О! дабогме... Подрхтавајући од слатких душевних потреса, и срца у које је сјајна киша једне тешке вечари вејала своје медене капи, она баци свој ручни рад и пожури двориште. Облаци беху отпловили на дно неба. Младо пролећње сунце просипало је своје злато по кајсијама милујући својим зрацима обрађено слатко цвећа. Голубови, на крову једне куће, весело су гукали и у белим јатима дизали се у плаво ваздушасто море. Једна помисао, на догледу ове сјајне рехабилитације природине, да је *њој* ускраћена свака нада на *њену* обнову, изазва, за тренутак, у њеној души једну болну разнеженост која учини да се њене очи прелише једном блиставом влагом.

На углу заједничке ограде, код капије под вишњама, која је гледала у један тесан пролаз који је био просечен, до улице, искључиво за употребу једног комплекса кућа потонулих у зеленику и опкољених другима, без непосредног додира с улицом, она спази свога суседа, који ју је чекао; за тренутак, на прагу свога стана беше се појавила старица, чиста смежурана лица које

се светлело од смешења, седих власи, грдећи младића што узнемирује девојку.

Нудећи јој љубичице младић се извињавао што је узнемирио због ове ситнице; то је он учинио изазван, изазван тетка–Јелом.

– Ви знате, тетка–Јела воли да... чика... Зато... – заврши он с осмејком, осећајући се мало смешан.

– Хвала...

Мара мирисаше љубичице, зарумењена лица. Затим додаде, с несвесном кокетеријом:

– Онда ја треба да захвалим тетка–Једи... што вас је изазвала...

Младић се пожури да се поправи. Једна оваква сићушна љубазност, ако њоме својој сусетци приреди ма и најмање задовољство за њега је особито уживање.

Ућуташе, са снебивањем, немајући шта да кажу више једно другоме.

– Ово сте негде на брду набрали?... – рече Мара, осећајући се у не прилици...

– Да... на брду по шумарцима...

– Ала сте покисли!...

Студент погледавши своје мокре хаљине које су шириле један свеж мирис, насмеши се доброћудно.

– О! ја се плашим кише, ове топле пролетње кише... Можда је мало чудно, – настави он с једном нежном грацијом гласа која је заводио Мару – можда је чудно али уживам да идем по млакој пролетњој киши, лагано корачајући, мокар као додола, док се, преда мном, са стране, свуда око мене, циновска бела копља пљуска забадају у земљу обојену младим зеленилом... Пљусак стане, облаци се растуре, сунце потопаи хоризонт једним океаном свога злата, ја блудим по путевима, по пољима и по брдима им, душе завејане чежњама, ја мислим на неку огромну срећу коју светови искупљују,

приносећи се на жртву, и на... личности мени драге... И ја тада желим да је *она* поред мене, да је имам ту уза – се и да јој не рекавши ни једне речи кажем једним погледом своју срећу, своју љубав, своје блаженство...

Осећајући како јој се мути дух а лака, несвестица заноси главу, Мара не беше свесна тога да младић држи њене руке у својима лако их стезајући. Очарана овом исповешћу, за њу сувише јасном, и залуђена једном тешком срећом која јој је одузела дах, она је, у заносу, видела само лепо лице младићево, сјајно од љубавне екстазе, осећајући се све више приљубљена младићу и његовом загрљају. Он је миловао музиком свога тепања, шапутао слатке речи љубави и лагано с крајњом деликатношћу, да је она претрнула од миља и спуштао на њене усне свој пољубац.

У невином загрљају младићеву, док је сунце, оживљујући непогодом опустошену башту, загревало влагом расхлађену земљу и инсекте који беху измилели из својих рупа, и Марино се срце кривило, у једном узвишеном заборава који је бацао свој вео на њене јаде и за перспективу њене будућности, – од једне студи која је ледила њене дане, на другом једном сунцу, раскошном сунцу љубави...

Душан Срезојевић

ОВАЈ СВЕТ

Угодно заваљен поред пећи, која га пари врелином свога усијаног блеха, Ранђел, нежења педесетих година, у набораном оделу од плава шајака, и две, хладне мрље укочених безбојних очију на мускулозном бакарном лицу које овенчава проседа брада и залисци небријани већ од више од петнаест година, посматра на улици сељаке који, с белим печатима од снега на својим гуњевима и леденим минђушама, живо се обавештавајући, у гомилама улазе у зграду обласног суда. И док гледа ове сељаке, ужурбане и озбиљне због посла које их је довео у град, њему пријатно падају на ум речи пандура Вујице да ће суд овога дана имати неколико претреса.

Ето прилике где ће можда затребати и његова услуга! Он ће драге воље ако га позову изићи пред судији и рећи да познаје тога и тога човека чија се идентичност тражи, А тај и тај човек, примивши какву оштету или какво наслеђе, даће му већ, за његову пријатељску услугу, колико је право... Рекао би човек да Ранђел познаје цео округ! Како му драго, тек је он увек, на питање судијино, знао рећи име и презиме, занимање и место становања извесног лица. Левента коме је сваки озбиљан посао улевао неспокојство, он је од овога манифестовања својих *широких веза* у округу створио читаву професију, професију *познавања*, која му је обезбеђивала један прилично стабилан приход који је, са сталном помоћи коју је његовој старој мајци слао

његов брат, виши полицијски чиновник у једној окружној вароши, био довољан за његове невероватно ограничене потребе једног паланчанина из малог света.

На тротоару се указа, с некаквим гломазним корицама под пазухом које су се белеле по ивицама, један дечко у коме Ранђел познаде разносача новина. Дечко уђе у кафану; сав бео од снега, као какав мали Еским, образа румених од хладноће, и стресавши са себе снежну бунду стави на сто једне новине.

Келнер, син кафецијин, отресит младић крњаста носа, у кратком кожуху који је, на грудима, жмиркао сјајним очицама ситних огледалца за украс распоређених у фигури, гегајући у тесној обући једва навученој због пуних зимских чарапа, дочепа новине и разви их, прегледајући их.

– Шта има, Драгутине – упита га Ранђел, окрећући се само половином тела.

– Да видим...

И кушајући своје уживање страсног читача, у лепом оквиру топле кафанске атмосфере док напољу веје снег и кафанска врата пуцају од мраза, он се жури да нађе наставак романа у подлиску, где га већ чека његов страшни али омиљени јунак; он слабо мари за питање маторог беспосличара, који недељама не остави пет пара у кафани, и који му сувише мало импонује да би се пожурио да задовољи његову радозналост.

– Дакле?...

– Ништа...

– Шта је ово... *Жалостџан крај једној орџака...* Де види, богати.

Ранђел је особито волео чланчиће с насловима: *жртва несрећној случаја* или *прегажен на улици*, или *изненада милионар*, једном речју, сав онај шарени мозаик сензационих догађајчића из целог света, који му је

увек пружао задовољство да прави плодне коментаре. У чланку је била изложена историја једнога трговца који је, полазећи на један пут, био оставио код свога ортака на чување свој лични капитал па кад се вратио затекао њихову заједничку радњу под стечајем који је био, у њиховом одсуству вештачки изазвао његов несавесни ортак, који, шта више, позван да врати новце који су му били поверени на чување, изјави да никакве новце није био примио од свог ортака.

У очајању због губитка свога капитала, читао је равнодушно Драгутин, и осрамоћеног имена, које је до овог жалосног догађаја уживало најлепши глас у трговачком свету, несрећна трговац је, јуче ноћу извршио самоубиство. Афера је изазвала велико узбуђење у вароши, која једнодушно тражи најсаваснију истрагу и сву оштрину казне за варалицу ортака...

– Страота – узвикну Ранђел.

Сви се сложише. Кафеција, честит човек старога кова, с оним отменим држањем умних старинских људа који улевају поштовање својој, уосталом мало културној околини, у којој је њихова реч меродавна, с капом на глави и у изгужваном зимском капуту који се никако не скида ма како била висока температура у кафани, гнушајући се, стаде причати о честитости прошлих времена, када је живот, гајен сагласношћу људи и добро упућиван њиховим часним односима, текао спокојан глатко као каква свечаност.

– Молим те газда–Никола, повика Ранђел, увређен у свом поносу познаваоца тога времена; и ја то памтим, није то одавно било... Дође, лепо, човек, потражи десет, педесет, сто дуката... колико му треба... онај извади, да, и за то нико не зна. Још га овај моли да не прича ником: не воли, човек, да свет чује да он има пара. И то се после врати и нико за тај зајам није знао... Тако је

било... Знам ја, молим те... А данас... Други свет, чове че...

Он махну руком са презрењем.

– Данас чова и код десет меница изврда – рече плећат бакалин кратка црвена врата који је, стојећи у углу, гледао кроз прозор на свој дућан, на ћошку преко пута, где се један сокак улевао у главну градску удицу.

– Ја... Ала се исквари свет, боже мој... Вола да слаже, да превари, да отме него да му Бог да здравља... Е, не бих могао, људи, да дирнем што је туђе па да ми човек повери ову кафану злата...

Избацивши кроз решетку својих растресених жутих бркова плаве млазеве дима из своје цигаре, бакалин на-мигну кафеџији, који се насмеши. Ранђелу не умаче овај неми споразум, који је имао једно нарочито значење. Ствар је била у овоме. За време српско–турског рата, Ранђел је, тада млад човек, био у служби

кнегиње Ксеније, која беше дошла да пружи своју помоћ српским рањеницима. Једнога дана, у присуству Ранђелову, кнегиња отвори торбу новаца које баш тог тренутка беше примила из Русије. Улицом наиђе нов транспорт рањеника, и она појури у двориште, оставивши у журби новце на столу, Шта је сад Ранђел радио не зна се поуздано. Зли језици, међутим, говоре да је, засењен златом које је сијало из торбе преваљене по столу, шчепао своју капу и сручио у њу злата колико је могло стати, па се затим непримећен удаљио. У прилог ових гласова говорио је његов доста интензиван рад ускоро после рата када је почео водити разне шпекулативне послове за које је требало довољно новаца; али лењ, и не предузимљив, он ускоро остаде без новаца, и мораде обуставити сваку радљивост, што је давало повода новим подсмевкама на рачун његове скромности која се била задовољила само једном капом.

Ранђел је разумео бакалиново намигивање. Правећи се да није ништа

приметио он извади из џепа муштиклу и стаде је чистити.

– Не бих дирнуо, богами... А био сам у таквим приликама где сам, само да сам хтео, могао да постанем богат човек... Ви знате да сам за време турског рата био на служби код кнегиње Ксеније. Е, једанпут добије она из Русије неке паре, пуну пунцату зобницу дуката. Ја сам био ту, у соби, баш кад је то било донесено. Наједанпут, писне труба,.. иду нови рањеници, Кнегиња појури на улицу; паре, све сам жут дукат, остану ни столу. Сија оно злато као жеравица. Био сам сâм, да сам хтео могао сам све оне паре да поберем, ја сад не би био ово што сам. Али ја нисам аспре дирнуо, ама а! богами... Што је туђе, туђе... не дирај га... Такав сам ја, туђе нећу...

У тај мах, бујица студи покуља са улице кроз отворена врата, на која уђе унутра човек у сељачком оделу, са многим каишима на опанцима и цеваницама дебелим од силних крпа омотаних, испод чакшира, око ногу, а револвером у силаву на који се спуштао зелен гајтан, са меснатог врата, – пандур при суду, Вујица; за њим је ишао, најежен од хладноће, млад сељак у гуњцу који се белео од канапа на силним закрпама и у поцепаним опанцима од не уштављене говеђе коже, кроз подеротине којих се видели палци модри, од зиме, као чивит. Угледавши Ранђела, пандур повика интимним тоном у коме је било нешто извештачене љутине:

– Камо те, забога... Једва те нађох. Ево, овом пријатељу, рече он показујући на сељака, треба познавалац...

– Лепо, ево ме...

Ранђел скочи и накашља се.

– Ајде, чека судија – рече пандур.

– А шта то имаш, пријатељу – упита Ранђел сељака.
– Знаш, пријатељу, ја сам имао неку земљу, – поче сељак, али га прекиде пандур, рекавши да није сад време за разговор.

– Својина и накнада штете – рече он.

– Е, лепо, лепо; ајдемо – рече Ранђел, закопчавајући капут.

– А колико ћеш да ми узмеш – упита сељак, хотећи да регулише ту ствар.

– Колико је право, брате...

Пандур их понова позва, они се пожурише и пошто се затворише врата за њима допреше са улице, Ранђелове речи: Како се зовеш?

– Јеврем...

Неколико минута после, у судском ходнику који је гледао на улицу, појави се Ранђел; чекао је да га позову. Затим га несташе; мора да је ушао к судији, да га увери да познаје човека. Најпосле се указа на улици, у ходу ка кафани, заједно са сељаком.

– Добро је... Свршено – рече он трљајући своје озебле руке и седајући близу пећи. – А, ти узле лепе паре, рече он љубазна лица, – обраћајући се сељаку – богме, лепе паре...

– Јадне ми паре? – уздахну сељак, узимајући једну столицу. – Толике године се повлачи ово. То парче земље упропасти ме. Све поједе ала и врана... дај таксе, дај адвоката, дај жалбу триста заврзлама!... Не дао ти Бог да имаш посла са судом...

Сељак се замисли, с погледом упртим кроз прозор, на снежни планински венац у даљини која се обавија око његовог села. Његово лице, уштављено мразом, имало је један преплашен и болећив израз сиротиње чији је живот једна тешка и непрекидна патња.

– Шта ћеш... Није лако имати посла са судом... Знаш,

газда–Никола, објашњивао је Ранђел кафеџији, неки тако из његовог села преорао му парче њиве па га он тужи. Па се то вукло, вукло... толике године! па се је-два данас сврши. Суд му, сад, вратио то земљиште и досудио му неку накнаду; – али шта је то према ономе што је он све дао до сада!.. – заврши он сажаљиво.

Сељак беше извадио пешкир и узео дрешити један замотуљак, Ранђел, уозбиљен, гледао нетремице у велики часовник на зиду.

– Шта сам ја теби дужан – упита сељак.

– Није богзна шта... Штогод, штогод, да није без ичега...

Издвојивши неколико никлених комада сељак их стави пред Ранђела. Овај погледа преко рамена па онда загледа изближе.

– Мало је пријатељу, – процеди он суво. – Камо још...

– Ја мислим да је доста – рече сељак, изненађен.

– Не, мало је... Још динар.

Сељак се загледа у њега. Инстинктивно, он привуче к себи пешкир с новцима, а лице му прели блага румен.

– А, то није лепо, рече он најпосле, са жаљењем; за две речи толике паре... За овакву багателу није право узети толико ни каквом газди а камо ли мени... Ја сам мислио да попијемо по коју, као људи, али ми рекоше да се то плаћа. Па, лепо, да платим... Ти то много тражиш...

– Не идем ја, пријатељу, у суд за три–четири гроша... Него дај овамо...

Објашњавање. Сељак паде у ватру па задуго не попусти; најпосле узе замотуљак, нађе комад од пола динара и придружи га оној гомилици. Ранђел неће да чује. Он хоће да види све; *пријатељ* треба да зна да му је он ову услугу учинио више *за љубав* и да ово мало па-

ра што тражи нису ништа према опасности којој се он можда изложио. Каква је то опасност? „Тхе, шта ја знам да ли је човек онај који се каже; може да каже лажно име, да дигне паре, па ето мени робије, за саучешће...“ Препирка се изметне у свађу. Најпосле сељак устане, с оштрим прекорима, и пође вратима; али га Ранђел предухитри и шчепавши га за гуњ одлучно затражи остатак. С овом руком на свом рамену, с једним тупим погледом који је почивао на кафецији и бакалину, који су ћутећи посматрали овај призор, готови да се умешају, сељак се осети осрамоћен пред овим људима, и страховито се застиде; крв му наиђе у образе који се разбукташе у црвеном пламену. Отргнувши се једним снажним покретом, он баци свом *познаваоцу* и *пријатељу* пред ноге три никлена комада, који се откотрљаше под столове, и бацивши своју торбу на плећа излеће на улицу.

– Видиш ти, молим те, – гунђаше Ранђел скупљајући новце. – Пре би се побио него што би пару дао... Море, геца је то!...

– Сад је сељак већи мајстор него варошанин, – примети бакалин, пола озбиљно а пола незаинтересовано, с једним неприметним подвлачењем акцента, које осети кафеција.

– Јест, богами!... – прихвати Ранђел с новом жестином, спуштајући новце у џеп од прслука. – То је да бог сачува шта се ради данас!... Да учини пакост, да слаже, да ти навуче беду, да закине – на сваком кораку... Чудно је време дошло, боже мој – заврши он. – Последње време...

Он се подбочи руком о кук и загледа се на улицу, трепћући очима.

– Не може човек да добије своју зараду... А да је нека варалица онда ја да идем да одговарам... За кога да

лежим апсу? За овакве багателе; и за шта? за неколико гроша... Светина!...

Кафеција, прекрштених руку, с брижним погледом на својим гостима, сиромашним сељацима који су се грејали покрај пећи, ћутећи, и од којих још ни један још ни паре није потрошио, употреби прилику, после толико времена, да и Ранђела види у својству једног исправног госта. Он му приђе, смешећи се:

– Камо, мајковићу, тих пара... Дед, шта ћемо да пијемо?...

– Да пијемо, да пијемо И испривши се, горд што има новаца и што троши, он викну келнеру, гласом који је имао једну заповедничку нијансу.

– Драги, скувај једну кафу...

Снабдевен дуваном који му беше донео бакалин, он запали цигару и, са слашћу, повуче јак млаз дима; нежни плавкасти димови стадоше се развијати око његове главе, мало уздигнуте, и с очним капцима који су трептали, док се из шоље кафе пред њим, дизао стуб мирисаве беле паре која је голицала његове ноздрве.

Омамљен тешком топлотом пећи која је бубњала, пуна дрва, срчући кафу, он је гледао кроз прозор на коме се белили ледени жбунови, на улицу којом су ишли људи, с једним изразитим презирањем за овај покварени, овај гурави свет...

Душан Срезојевић

РАНА ПРОШЛОСТ

Хладан октобарски ветар повијао је круне гранатих дрвета на тротоару; лишће жуто, неранцасто, црвенкасто са танким мрљама, плашљиво шумило својом узрујаном златном масом.

Миша гледа на улицу како, с времена на време, слети по који лист, љуљајући се на таласу ветра пре но што падне. Четири широке чамове даске, прислоњене на зид на коме висе, о ексерима, ренда, сврдла и тестере разне дужине, бацају своју сенку на тескобну радионицу, завејану белим струготинама. Хладна стакласта светлост која пада кроз прозор оскудно осветљава рад два Мишина друга који ћутећи глачају једна врата.

Шум од глачања подсећа Мишу да би требало једанпут већ почети

сандук који је овог јутра поручен из болнице, али он и даље стоји крај прозора, с рукама у џеповима и једним болесно замишљеним изразом на лицу.

– Овде је..., помисли Миша, гледајући на улицу. Како се страшно променила... Ослабила... Није ишло најбоље, канда...

Али ова злурадост не стиже да баци своју мрежу на његове усне; он набра обрве, тамно узнемирен. Затим, машивши се дасака, он се лати посла.

Даске буду обележене, према цедуљици о дужини мртвачког тела послатој из болнице, затим престругани сувишци, на крајевима, вешто направљени жлебови, даске изглачане и спретно утиснуте једна у другу. По-

сао је лагано напредовао. Шум чамовине беле као сир и са које су, испод оштрог ренда, на све стране летеле танке пантљичасте кришке певао је своју мутну песму, у студеном сумрачју радионице.

– Шта сам знао да радим... Морао сам се чувати да не улетим као гуска у маглу... А шта сам управо ја и требао да учиним?...

Постављајући себи ово питање он је осећао да оно није искрено, да није оно које би било одјек најтачнијих рефлекса његове душе у том тренутку и које би од мутног хујања његове унутрашњости створило један јасан и тачан звук.

Једна студ је стресала своје иње на његово срце. Он беше оставио свој посао и наслонио се на тезгу. Расклиматана окна тресла се на ветру, зимљиво звечећи; жалосно и разбијено, док је ветар цвилио по крововима, црквено звоно је певало тужну песму смрти.

– Бог да му душу прости... – рече, силом се смејући, млад седамнаестогодишњи калфа који је помагао својме старијем колеги око врата. Овај, у кратком сомотском капуту и мркој изношеној капи од медвеђе коже по којој га прозваше Мурга, мрачан особењачки тип, не толико мио друговима, који га нису волели, зато што их се клонио, али од којих се ниједан није могао отргнути спонтаног поштовања према овом озбиљном младићу, – мрачно га погледа и с јасним негодовањем настави свој посао.

– Сигурно за тог прику прави Миша овај пакет, додаде калфици и сметено погледа у свога колегу, стрепећи да није рекао што неумесно.

– Будало... – процеди Мурга презриво.

Миша баци алат и направивши неколико беспослених корака у дубину радионице стаде на праг. Из кафане преко пута, у тај мах, нагрну збијена гомила људи –

обућара, кројача, житарских посредника и беспосличара – који почеше скидати капе, гледајући с тупом свечаношћу на лицима, сви у једном правцу. И Миша спазе погребни спровод који се лагано кретао, напред дечурлија, у широким црквеним хаљинама, са рипидама у рукама, па поп, за тим кола са мртацем за којима, је промукло плакала једна стара жена вођена неким добрим душама и најпосле поворка жена у шамијама и људи погнутих глава. Један младић, у оделу уштављеном мрсним бојама, крупним корацима пређе улицу и придруживши се Миши посматраше, гологлав, спровод, који најпосле ишчезе на једном савијутку.

– Зар ви не радите данас – упита га Миша. – Ко је ово умро?...

– Син ове бабе... Охо, – додаде фарбар ушавши у радионицу, – још један желео да му запевају свјати боже...

– Умро неко у болници – обавести га Миша.

Ућуташе. Миша је скупљао по поду иверје од дасака и бацао у сандук. Фарбар пређе неколико пута горе – доле и стаде више Мурге, гледајући његов рад.

– Био сам ономад код Нате – рече он изненада, обраћајући се Миши. – Знаш ли да је она овде? Ната, Ната клисара Јоксима знаш!... – додаде он с једним прибраним изразом, приступивши Миши. – Да је само видиш како жалосно изгледа... кожа и кости!... Нема ништа од ње. „Сутра ћу“, каже, „у болницу”...

Поћута. Затим, подигавши очи на Мишу, који је по изгледу пажљиво чистио сврдао од струготине, наста ви тихим гласом:

– Пита за тебе... и... много смо разговарали... Говорила је о смрти... и сузе јој текле... Било ми је тако тешко на срцу...

Мурга беше дигао главу и слушао, вечито озбиљна лица. Калфица гледао час једног час другог и такође

слушао разговор о њему непознатој женској о којој је нагађао да је проститутка, али се није осуђивао да запита.

Јадница, рече лагано Мурга, а Миша се још дубље саже над сврдлом, чистећи га ноктом од палца.

Мурга и фарбар, који су је такође имали, сећаху се, погружени, трагедије јадне женске и њених изнуђених миловања.

Миша се беше загледао кроз прозор, лагано добујући у окно; на његовом бледом лицу Мурга је опажао трагове унутрашњег неспокојства.

Он се питао да ли би се што могло учинити, сада. Одговор му је задавао много муке и није долазио. На супротном тротоару, жуте ћубе дрвета, које су оцртавале јасне лукове на сивом студенем небу, меланхолично се повијале. „Како ме је волела!...“

У дну радионице, радници су тихо разговарали, клечећи на вратима, која лежаху на поду. Крупни Мургин шапат је шумио као водопад. Говорио јој: „Ми ћемо се венчати, каже, само ја најпре да уредим неке ствари...“ Она га волела и веровала му. Дивна је девојка била. Лице као млеко, коса црне као угљен и у њој увек кита цвећа, које је волела до страсти, као што по неке девојке воле игру. „У башти ћу посадити пуно цвећа... волим да удишем мирис кад дуне ветар, пред вече“, говорила је она као дете Миши, сањајући о њиховом будућем заједничком животу после венчања, које никад није дочекала.

Миша се правио нежан док је није завео... Међу тим једнако је одуговлачио да испуни обећање. У то Ната обремене; Миша се, онда, тргне. Ната му поручи да одржи обећање. Он се правио шваба... Имао право, човек: кад је исисао мед шта ће му више восак!...

Калфица, мало нагнут у својој зеленој радничкој за-прегачи пребаченој на врат, слушао необично пажљиво; у његовом оку сјајило искрено саучешће.

– Ната побаци, скраћивао је Мурга своју причу, отац је отера, и она се нађе на сокаку. Миша је онда стане избегавати. До душе, у прво време ју је помагао, преко других; али после обустави и ту помоћ, Дође беда и очајање... и дође – куплерај... Шта је друго могло доћи?

Мурга извади из цепа метар и развивши га измери ширину врата. Калфица испод ока посматраше Мишу, који је лаганим корацима шетао по радионици, често застајући; младићево лице имало је израз лаке замишљености и – младост је чудновата – неког нејасног страхопоштовања. И видећи га погружена и повучена у себе, овог ђиду који му је са сваким тренутком све више импоновао и ако је још пре непуна два минута искрено сажаљевао његову жртву, он се лати посла, огорчен на своје неприступачне колеге и на ово место, где га, дошљака, тако нељубазно предусрећу и где на њега увек гледају с висине.

– Да... одржим обећање, сада...?

Заставши код прозора, на ову ненадну мисао, Миша се горко насмеши. Једна ствар, при том, не мало га изненади, бацајући светлост на једну тамну бразду прошлости; то беше невероватно поклапање овога тренутка, са свима његовим појединостима, са једним тако давним, једно од оних бизарних поклапања која покатак поражавају својом апсолутношћу. Он се, на име, сећао како се, једног мамурног дана, гледајући на улици – ствар је била дошла у акутну фазу – питао у недоумици, као ово сада, да ли да се, ипак, венча с Натом. „Лишће је овако исто треперило, и све је било исто“..., мислио је Миша. – Али, као и тада, са жаљењем, он осећаше да никад неће имати довољно моралне снаге

да ову мисао приведе у дело. Међутим, он је осећао да никакав корак који би могао предузети не би био претеран.

Он се с тугом сећао љубави ове девојке, некада лепе и сочне као жудња а која сада, авај! његовом кривицом, броји можда последње дане, тренутака кад му је она без резерве поверавала и своју душу и своје тело, страшних патњи напуштене Нате и њеног последњег срзавања, које је било његово дело... Сlike из прошлости оживеше у његовом духу. – Он нежно глади њену косу, слутећи у величанственој тишини ноћи. Са сребрна неба, месец веје плавичаст сјај који гори у Натаиној коси; из порте прошаране сенкама дрвета ветар доноси мирис млада сена... Црквени часовник избија. Ната диже главу; гледајући у силуету цркве, док се метално брујање стишава у ноћи, она сања о будућности, о животу, о срећи с Мишом. Затим ћаска како ће она направити мали рај од Мишине очинске кућице.... „У башти ћу посадити пуно цвећа... Боже мој....!“

Чувши неку лупу Мурга диже главу, Насред радионице, поред његових ногу лежала даска коју беше оборио, стојао Миша, необична изгледа, гледајући смућено у наоколо и поводећи се као да тражи нешто. Имајући најпосле своју капу у руци он пође вратима, али се не маши браве већ изненада застаде, гологлав, у чудноватом положају човека који је заборавио шта је хтео. Он је хтео да изиђе, на улицу, у кафану, ма куда, само да није у овој мрачној радионици, где не може више да издржи.

Погледавши око себе, Миша се спусти на једну клупу у углу; поглед му се задржа на сандуку, који је чекао да буде однесен у болницу. Грашке зноја шарале су његово бледо чело. И једна слутња која га је пекла као жар није одлазила из његове свести.

– Шта ли је с њом сада, Господе...

На тротоару одјекују ситни кораци деце која се враћају из школе, довикујући се. Мале контуре сиромашних дечака још у летњим хаљиницама, најжених образа, виде се како промичу, погнуте напред од хладноће.

Врата се отворише и у радионицу са жагором уђоше неки људи.

– Сандук је готов?... Дошли смо да га носимо, рече један од њих у белој капи и дугој запрегачи такође белој, у коме столари познаше болничког служитеља Милуна.

Људи упрте прост бели сандук и изнесу га напоље.

Болничар, смешећи се исеченим уснама које је затезала једна кожица, затражи *цигару дувана*, вајкајући се да је заборавио купити. Завлачећи прсте у кутију коју му пружи Мурга а савијајући цигару он се жалио како има много посла у болници и како га слабо плаћају. Затим, повукавши млаз дима, он се поздрави и маши се браве.

– Како је Нати, Милуне? – задржа га Мургино питање.

– Шта... зар не знате?... – рече болничар с осмејком, задовољан што се одужује за добијену цигару. – Умрла – додаде равнодушно, отварајући врата. – То је за њу сандук...

Један мутан узвик налик на јечање болесника залепрша у радионици. Инстинктивно, Мурга погледа свога друга. Усправљен, са страховитим бледилом на глатком патничком лицу. Миша учини неколико корака, посрћући, руку залуталих у један широк покрет; као на каквој осетљивој фотографској плочи на његовом лицу извираху овде–онде, као клобуци, сенке тамних душевних рефлекса, налик на хватање леденог скорупа који

шири своју фину мрежу по површини баре. Цело његово биће као да беше увијено у један вео који је стављао један зид између њега и околних предмета; око њега, у првом сумраку хладне октобарске вечери, осећало се неко мутно хујање, један студени шапат прошлости, будућности, вечности, смрти... Јер нешто беше умрло у тај мах у Мишиној души...

На тротоару, бели сандук од чамовине лагано односе... Боже! зар нигде одушке срцу? нигде излаза савести? Мишине угашене очи добијају мало више светлости а тело више живота, и осетивши реку топлих суза на својим образима, с једним очајним „аааа!...“ које изби из његових груди он се поведе ка клупи.

Повукавши се, Мурга је стојао на прагу, осећајући како му дрхти вилица. У радионици, стресајући своја погнута плећа, Миша се гуши у сузама које му потоком теку. Напољу, ветар звижди улицама, док се лагано хвата мрак; у даљини звони, звони, звони.

Душан Срезојевић

ВРБИЦА

Мали Микица, грозничаво нестрпљив, непрестано истрчава у двориште да после неколико тренутака упадне као ђуле у собу, где је његова мајка журно навлачила своју хаљину, спремајући се за излазак у варош. Пространо двориште одјекује од његових радосних узвика и обавештавања суседима, засипано кишом мелодичних звукова његова новог звонцета.

Била је Лазарева субота. Најпоследње, примивши новце овога јутра, сиромашна је шваља била сва срећна што ће своме малом Микици моћи купити хаљинице и испратити га на врбицу, с влагом од пољубаца на челу. Али њена материнска радост не беше спокојна; притајена страва изражавана овлашним грицкањем усница и погледима, којима се нису могли одредити правци, бацала је, с времена на време, сенку на њено изборано чело.

Тромесечна кирија не беше плаћена. Дан раније, сопственик стана одлучно је захтевао да се она без одуговлачења исплати. И узалуд се сирота жена правдала да је њена болест, од које тек што се беше придигла, крива за ову нагомилану кирију; узалуд га је уверавала да сада, хвала Богу, има пуне руке градског посла, и да ће му поштено исплатити све до последње паре. Он је остајао неумољив, и не оставивши никав рок напустио је двориште с неком прегорном мирноћом, која је после више мучила шваљу него икоја од дотадашњих претњи.

Примивши новце, да ли је шваља осетила у себи дво-бој дужнице и мајке, које обе полагају своја права и нагињу свака на своју страну? Ни за тренутак. Мајка је била несравњиво јача... Зар њен Микица да не иде на врбицу? Зар да га не види, из гомиле света, у новим хаљиницама које тек што му је купила и шеширићу с пантљикама које лепршају на ветру као ластина крила, како јој маше зеленом гранчицом врбе, корачајући у живописној поворци деце која певају *ојшћеје воскресеније*? Нипошто !...

Праћени љубазним погледима својих суседа, они изиђоше на улицу, узрујани и насмешени. Спазивши, у дну дворишта, једну девојчицу, с лицем пегавим као вранино јаје, своју другарицу у игри, Микица јој довикну, звонећи својим звонцетом високо у ваздуху:

– Збогом, Дудо!...

И, после толиког страха, после толиких суза, ево где хита са својом мајком, која га води да му купи тако жуђене хаљине. Ићи ће на врбицу!...

Улице беху живе. Тротоарима се тискали пролазници натоварени прозачним пакетима у којима су се лепо распознавали дечји костими. Микицу опијаше снажни мирис ових пакета. И, мислећи на своје нове хаљинице, срећан као какав мали принц, њему је долазило да викне из свега грла групицама својих вршњака које су их сустизале у путу: „Децо, и ја ћуда идем на врбицу!...“

У радњи готових одеа, гомила хаљиница буде скинута из преграде и размештена по тезги. Шваља стане разгледати, испитујући под прстима. Беше то роба најлошије каквоће, слабих конаца и рђаво сашивен. Она затражи што боље. Јеврејин скиде други дењак. „Ево и боље“, рече он узимајући у руке сваки пар и уверљиво тврдећи како је то одлична роба. И издвојивши један пар, он се окрену Микици:

– Де, мали... Скини капут.

Шваља изјави да јој се хаљинице не свиде; али Јеврејин, држећи капутић Микици, рече да не мари пробати.

– Дајте што боље, – рече шваља поново.

– Ово је добар еспап, молим Вас; ово је одличан еспап – рече Јеврејин тоном који сажалева своје незнине муштерије. Погледајте само како му стоји! Одличне хаљинице ...

Он баци на тезгу нов дењак, с презривим изразом на лицу и покретима багателисања, трудећи се да импонује сиромашној жени, да би је збунио. Овога пута, ипак, хаљинице беху нешто боље. Шваља узео у руке један пар који се мало издвајаше квалитетом међу осталима и, решавајући се, запита за цену. У том тренутку, поглед јој паде, на крају тезге, на један плави дечји костим. Јеврејин то опази и, затрпавајући хаљинице питаше који то пар тражи ова. Најпосле, пошто је погрешно означио мноштво других хаљиница, он показа руком на тражене, питајући, и добивши потврду, он одмах изјави, тоном као да о томе не вреди ни говорити, да су те хаљинице скупе, скупе за. .. госпођу. Шваља, узевши костим у руке, ипак затражи да јој се каже цена. Хаљинице јој се свиђаху.

Подигнут на прсте, задржавајући дах, Микица је с уживањем посматрао лепо морнарски костим с великом машном на капуту; срце му је лупало. И, образа озарених блиставом радошћу, он већ виде себе обучена у овај костим, како одлази у шарено јато свечано одевене деце, под пријатељским Дудиним погледима.

Јеврејин рече једну безочну цену. Али то не збуни шваљу: она је знала како се погађа с оваквим трговцима. Мирним гласом одреди своју цену, мању за читаву трећину. Јеврејин развуче лице у подсмех, бескрајно

сажаљив. И, мирно савивши хаљинице и оставивши их сувише далеко, да не би биле поново узимане у погађање, рече лагано:

– Имамо и за те паре ... Ево, извол'те. И ово су лепе хаљинице...

Али шваља само погледа и одмахну главом. Она жели оне морнарске хаљинице. Сад се Јеврејин разгоропади; љутио се, вређао, сажаљевао и опет доказивао. Цењкаху се. Јеврејин је спуштао цене у великим скоковима; и, уз пркос толиком његову ценкању, они се сасвим приближише. Јеврејин се већ спремао да прими нуђену цену. У том тренутку уђе у дућан једна накинђурена госпођа и Јеврејин, будући најближи улазу, прекину погађање и оде пред нову муштерију, клањајући се. Узевши Микицу за руку, шваља упита, последњи пут: „Дакле, пристајете ли?“ Јеврејин, уполсен, одговори да је казао последњу цену. Лагано, очекујући да је врате, шваља пође из дућана. Али она не чу позив који је желела; Јеврејин беше занесен у нову погодбу.

У другој радњи исто. Дуго и бесплодно изношење рђаве робе, непријатна објашњавања и безочности. Микица је стојао поред мајке и посматрао исту процедуру безуспешног одабирања, с тугом мислећи на лепо морнарски костим.

Шваља је копала по дењку хаљиница. Осетила је како је Микица повукао за сукњу. Он је молио да се врате у прву радњу, по морнарски костим. Већ решена и сама на то, шваља испразни руке, и неколико тренутака потом он већ беху на путу ка првом дућану.

Похиташе. Подне беше близу. Требало је, такође, купити још обућу и шешир. Наједанпут, Микица узвикну:

– Погледај, мама... Дуда!...

Пегава девојчица трчала је к њима, зовући их.

Шваља осети како јој се срце стеже; усне јој побледеше.

Девојчица стиже, задувана, и повративши дах, изговори на душак:

– Брзо... Газда вам износи ствари...

Јадна жена полете.

Двориште пред шваљиним станом беше запремљено сиромашним намештајем, сандуцима, креветским деловима, које су износила два човека. Њихов рад је надгледао један дебелко округлих, црвених образа, с округлом рентијерском капом на глави и разјапљеним џеповима. Он је издавао наредбе, гунђао и грдио. Са прагова својих станова, који су, под заједничким кровом, правили поруб по ивици пространог дворишта, суседи су посматрали овај приказ.

Видевши ово, шваља клону; храброст је беше издала.

– За име Божје, шта то радите?...

Гојазни рентијер само се окрену: затим нареди људима, који беху застали за тренутак, да врше свој посао. Само злурадо рече:

– Мислила жена да то може тако... да се не плаћа кирија... Нема тога нигде! – Тако, заврши он, сутра ће се уселити нов кирија...

Шваља пребледе; али, дршћући, она осети како јој се враћа снага, сагорљива и нагрижљива, у електричним таласима. Она је протестовала, викала, објашњавала, наговарала, молила, све у исти мах.

– Ви знате, газда, да сам била болесна... Сада радим, хвала Богу... Платићу вам, газда, прве суботе! Молим вас, причекајте...

Микица је са страхом гледао у дебелка, који остаде глув на све шваљине молбе; затим је његов поглед блудно по дворишту, по изнесеним стварима, по столу на

коме је била његова читанчица, отворена, са лепом сликом на листу.

Његов сан беше ишчезао. Резигниран, он је слушао звоњење и узвике дечје на улици, који као да су долазили из неке велике даљине и која је бивала све већа. Његов се поглед задржао на мајци, преплашеној и немоћној. О, како му је било тешко на срцу!...

Шваља је наставила:

– Ја ћу уредно примати своју зараду, као што сам и данас примила (она се збуни: дебелко диже главу) и за вас ће увек бити. Немате шта да се бојите, газда... Ја бих могла и данас платити, али... желела бих да купим хаљине детету за врбицу... Видите, газда ја ћу вам тако одмах прве суботе донети кирију...

Суседи их опколише; они су узимали у заштиту шваљу, одвраћали дебелка, објашњавали, молили.

– Платиће вам, газда–Станојко! Не дирајте жену... Била је пошла да узме хаљинице овом сирочету. Немојте, газда–Станојко!...

Непоколебљив дебелко слегаше раменима; шта више, чувши да шваља има новаца, он журише носаче с још јачом енергијом. Скупљене у гомилицу, жене су се крстиле; чуло се: „О, сачувај, Боже!“

– Нека плати, па нека седи... Овај мали може и у старим хаљинама да иде на врбицу. Кад је сирома!

Носачи су износили један кревет. Избезумљена, шваља јурну на њих и стаде им га отимати, очајнички се рвући. Она није чула како је зове Микица; његово запомагање најпосле јој привуче најњу. Дршћући као прут, Микица јој је давао знак руком.

– Мама... мама... плати!...

И видећи утисак својих речи, додаде: – „Нећу да идем на врбицу...“

Шваља га посматраше, као парализована; њено се лице замагли. Повративши се, она учини један нагао покрет одбијања, као да се брани од нечега. Овакво решење, и ово пожртвовање дирало је њено материнско срце. Она га није могла примити. Али, видећи одлучност Микичину, она се најпосле преломи; узевши га на руке, устрепталих очију у којима су блистала два језерца суза, она га загрли, грцајући:

– Теби ће мама купити хаљине за Ускрс... Не мари, чедо!...

Давно већ беху прошла, идући на врбицу, деца из овога краја; давно већ беше отишла и Дуда, у свом новом белом костиму, бојажљиво гледајући у пролазу на њихов прозор.

Микица је стојао крај прозора, слушајући тихи плач своје мајке. Осећајући стезање у срцу, малишан је, увела срца, видовито назирао цео један живот патњи и страдања, живот туге и без радости; на његову челу, на лицу са танким носићем и паметним очима беше за навек утиснут суморан жиг беде.

У даљини се осећало неко комешање, неки покрет, чула се нека песма; то се приближавала врбица. Шваља је гласно заплакала.

Микичине се очи напунише сузама.

– Мама... ћути, мама!...

Кожа на бради му се набирала; сваки његов нерв беше у напону. И, не могући више да издржи, тражећи и сам утехе, он паде мајци у крило, горко зајецавши.

На улици се чуо шум тисућа ногу, и свечана песма, химна Господу, певаца из чистих дечјих грла, диже се над градом:

– О п ш т е ј е в о с к р е с е н и ј е...

Станиша Војиновић

ПЕСНИК КАО ПРИПОВЕДАЧ

Душан Срезојевић је познат као песник и као такав се налази у историјама књижевности. Остало је готово заборављено да је писао и приповетке, углавном новинарске, најчешће кратке, са доста лиризма и унутрашњих дијалога.

Код њега се лирска осећајност огледа у описима пејзаж, где се људске емоције и описи мртвих ствари међусобно преплићу, зависни су, и развијају се упоредо. Срезојевић види свет интимније и зато га прожима сновима и халуцинацијама које су повезане са стварношћу.

У покушају да изрази „универзалну загонетку ствари“, приповедач се окренуо социјалним мотивима. Ту је дошло до сукоба који се појавио у виду декларативног и неуједначеног тона у изразу и осећањима. Као што није стигао да заокружи свој поетски и покаже визије непојамног, неизрецивог, непознатог и непостижног, да своје реминисценције испољи и своје визионарство упуту свету као зрак наде и поруку охрабрења, тако исто није заокружио ни свој прозни опус.

Са више обуздавања, лиризма и непосредности, Срезојевић је могао постићи знатно већи уметнички домет. Његови немири означавају наговештај новине и продор у непознато, али су изражајно, већим делом, остали несталожени и непрочишћени. Загледан у космичку загонетку остао је сатрвен, фрагментаран, рас-трзан, противуречан, неуједначен и недоречен. Његови

мотиви су требали тек да се разгранају, а визије постану сређеније и систематски покажу бол и ништавило.

Приче сведоче о фрагментарности визије које су као знак свести која негира постојање приповедача. Човек је присутан само својом апстрактном љубављу, општељудским принципима, који приповедачким конструкцијама, са значајним социјалним акцентом, остаје ван домашаја свога времена.

Као и Срезејевећева песничка лексика, која је сплет атрибутских и метафоричких индентерминистичких појмова и обухватности бескраја, безмерја, космичких неомеђаности и нелокализованости у простору и времену, тако и приче остају фрагменти једног невероватног хтења и жеље. Инсистирање на некаквим апсолутним категоријама које разарају и бришу све међе код њега је и средство и циљ. То су релације у којима се распиње у трагању за узвишеним, недостижним и непостижним. При томе је у знатној мери поновљив, што говори о приличној оскудности језичког материјала који користи да дочара неку своју визију, идеју или слику. У његовом изражавању има и памфлетског тона, са јаким акцентима речи који обично делује као неки виши принцип и идеал. Употреба варваризам чине га хладним, уопштеним, апстрактним, конвенционалним, говорљивим, али они у себи носе дух времена.

У прози употребљава често принцип приче у причи, шта прича чаршија (Јагодина, Београд), а шта главни јунак, и тако су њихове приче исте али и мало друкчије.

Причама је сарађивао у часопису *Дело* (1910) и листовима модерниста *Дневном листу* (1909) и *Новом времену* („Глад“, 1911).

Срезојевић је рођен у Јагодини 12. октобра 1886, где је похађао основну школу и гимназију до мале матуре. Године 1902. прешао је у Београд где је завршио више разреде у гимназији „Вук Карацић“ (1902-1906). Због сиромашног стања примао је „благодејније“ од 1903. године. Студирао је књижевност на Филозофско–историјском факултету Универзитета у Београду, до 1911. године, код професора Богдана и Павла Поповића, Јована Скерлића, Александра Белића, Љубомира Стојановића... Када је завршио Универзитета постављен је од краља Петра 26. септембра 1911. за суплента Друге Крагујевачке гимназије.

Због скандала са Јованком, ћерком дворског апотекара Ђурића, марта 1913. године одведен је у душевну болницу. Притисак јавног мњења (брошура Драгољуба А. Аврамовића–Бертолда 1913, и других) условио је пуштање из душевне болнице 1914, али је маја 1915. поново враћен. Ту је и умро 2. фебруара 1916, а до гроба је испраћен од Петра Кочића.

Прву песму објавио је *Српском књижевном гласнику* (1908). Његова песма „Унутрашњи дијалог“, штампана из рукописа, налази се у *Антологији новије српске лирике* Богдана Поповића. Ова песма је маја исте године била на оцени у *Летопису Машице српске*. У Крагујевцу је 1912. штампао збирку песама *Злаћни даси* у сопственом издању.

Гвидо Тартаља

Госпођица за удају

Нисам могао да издржим да останем и даље онако за затвореним хотелским прозором посматрајући град у магли. Хотелска соба и тако је увек помало болничка, пред вече. Онда сам изашао понова на улицу, без циља. Улице су биле готово пуне, застрте снегом. Трамваји, задимљени, са орошеним стаклима, једва су се вукли некуда, кроз маглу.

Заћи ћу у какву кафану, помислим. Јужњак си ти, није за тебе та зима, бррр... Занимљиво, да те сутра нађу смрзнута, овако у том зеленом капуту на калдрми. Пометачи би се окупили око тебе. Еј, овај се јуначки опио и заспао на тротоару! А ти лежиш мртав, ха-ха. И како се само рано смркло овде.

Доспем тако пред један споменик, који је представљао јунака на коњу или можда какву Викторију, шта ли; сем каменог подножја, горњи бронзани део нисам разаберао. Код подножја спазим једну женску силуету. Дама ме је приметила и хтела је вероватно да и ја њу приметим; стала је да шета горе доле. Кад сам јој се примакнуо ближе, она се зауставила. Тада јој приђем сасвим близу. Дубоко јој се поклоним: „Дозволите госпођице... смем ли... и т. д...“ Она ме прекине: „Дакле ипак сте дошли. Знала сам ја да ћете доћи, али ево мало сам задоцнела. Помислила сам одмах да сте ви долазили и пре, и да вам је било тешко чекати, ту на студени, али да ћете се вратити...“

За кога ме она то узима? Или се претвара? А може бити да је овде такав обичај. Свакако помало сумњиво. Ја је нисам никада видео. Или треба да је тако: она је заказала састанак с неким и сада ја треба да тог неког заменим. Боже мој, кога то ја имам да заменим? Свакако је занимљиво.

„Бисте ли, госпођице, да зађемо у кафану, тамо пре-

ко?“ Она пристаје. Овде је страховито хладно. Треба да расправимо наше питање, каже.

Станем да размишљам о томе: какво може да буде то питање, можда каква служба, ангажман неки, шта ли. Кафана се налазила на пар корачаја. Улазећи, под светлошћу сијалица, ја сам искористио прилику да боље учим своју даму. Имала је велике сањарске очи и била је млада, још врло млада. Била је одевена врло отмено, сва у црно. Сели смо у један ћошак и поручили чај. Њено је држање било сасвим исправно. Једним погледом је прешла цео локал, а тада, као прибравши се, осмехне ми се кокетно и рече: „Но дакле, да пређемо на ствар!“

Куда ћеш сада? Ја се сасвим безизразно осмехнем.

— Дакле, ви сте „господин у зеленом капуту“...

— Да, рекох кратко, и би ми непријатно.

И помислим увређен: ово је као у филмским текстовима. Имаш целу младост настојања, тражења и живота за собом, а одједаред за људе постане важно какав капут носиш. Важан је само крој капута и његова боја, да ли је сив, црн или зелен...

— Е па добро, продужи жена, одговорили сте на мој оглас да се желите самном упознати. Ево сада знате и каква изгледам. Иначе, ја сам дактилографкиња код „Униона“. Немам никога од родбине, мајка ми је умрла пре четири месеца. После њене смрти живот ми је постао и сувише пуст. И несносан. Решила сам се да пошто-пото изменим своју судбину, да се удам. Употребила сам, као што знате, новински „женидбени огласник“. Ваљда вам то неће изгледати мање частан начин него што је онај како се у највећем броју случајева удају остале, јел’те? Хватају неког младог човека и настоје да га компромитују било како, односно да себе компромитују. Доводе га и у кућу, представе га мајци, тетци, коме било; они ће рећи да је симпатичан, и после извесног времена, зна се, уследиће свадба. Но, сада је то све једно. Учинио сам извесне уштеде, мање. Ви као да питате: зашто сам се решила да се тако удам, по сваку цену, што

пре, на такав и сувише послован начин. Ево: пролазе дани и заноси, а мене ужасно страши самоћа. Витез о коме девојке сањају (и ту се она значајно осмехне) није дошао. Сада ми је потребан један човек да бих се осетила јачом. Још нешто: доживљаји који повезани заједно сачињавају моју прошлост, готово су сви и ситни и безначајни...

Ја сам је слушао и у исто време решавао сам се да је прекинем, да јој речем да је међу нама један неспоразум, да ја нисам „онај“. Али су ме занимали податци те жене која се толико „боји самоће“ и која тако хладно и прорачунато посматра свој положај. Свакако занимљив случај. Али опет...

Одиста није поштено да је и даље држим у заблуди. Али како да јој објасним? Да је прекинем? Она је у пуном причању. Ко зна шта ће ми све открити? Да направим један настран гест? Како би било да се учиним луд? Да оставим на столу новац за чај и побегнем напрасно? Лаку ноћ, па да нестанем?

Она је продужила:

— Кад би требало, ја бих и даље могла да останем за извесно време у канцеларији, ма да ме тај посао замара... Није за мене.

Најзад сам се одважио да је прекинем, да јој кажем сву истину.

— Госпођице, започех испрекидано, ја сам странац. Јутрос сам приспео у ову варош. После подне сам тако изашао на улицу, јер ми је било досадно да останем даље у хотелу... Срео сам вас и учинило ми се да пристајете да вас пратим... Ја нисам онај кога сте ви чекали... Ја не знам кога сте ви чекали...

Моје речи су јој дошле сасвим неочекивано; она као да се сва укочила, погледала ме престрављено, не казавши ни речи. Само је њено лице одавало запрепаштење; пребледела је.

Сада сам и ја гледао у њу помало збуњен. Моје признање је било поразно. Остали смо обоје тако, ћутећи. Оркестар је свирао арију из Бизеа.

— Умирите се, госпођице, продужио сам после неког времена. Шта сам требао да радим?

— Требали сте одмах рећи да ви нисте онај, казала је она, можда с мало прекора, али без срцбе.

— Да али и ја имам зелен капут, видите.

Било ми је драго што се она не љути на мене.

Објаснила ми је како је она задоцнила: ето морала је нешто да посвршава у уреду, а кад је стигла до Споменика, њега више није било. Можда је он дуго чекао. Ваља да је она много задоцнила.

Али она је врло растужена ипак, видим.

Нека му опет пише преко огласника, одмах сутра, нека му се извини. Била је спречена, случајно. Нека му закаже други састанак, тачно у шест, код Споменика, — саветујем јој.

Али њу као да тишти нека брига, нарочито, једна сумња. Ја схватам да она ово сумња да ли ће он штети више да дође, и станем је убеђивати: Доћи ће. Кад је већ желео да се упозна, и сам ће настојати да то буде што пре. Разумеће да сте били спречени у последњем тренутку.

— Да, али можда уопште и није долазио, рече она најзад врло узбуђено.

Ја сам стао да га браним: „Сиромах човек, та није могао да остане тако дуго на тој студени, да се смрзава! То треба да схватите“.

— Да, истина је, схватам, али ипак... Ви на пример — ту се она опет доброћудно осмехне, видим: покушава да се прикаже веселом, бар привидно — је л'те, ви бисте чекали, зар не?

Стојећи чврсто на становишту да морам одлучно бранити човека кога заступам, ма и против своје воље, велим: „Ех не знам, не знам, можда и не бих, лако да не бих.“

Онда опет настаде ћутање. Нисмо више имали шта да кажемо једно другоме. Наизменице смо заменили једно другога с другим и сада смо опет једно другоме сасвим страни.

Ја сам покушао да заподенем какав безначајан разговор, али није ишло. Вавилон се срушио, осећамо обоје. Она, ма да неће можда то да покаже, треба да је ипак врло узбуђена.

Најзад смо изашли из кафане. Казао сам јој да ћу је пратити до њеног стана. Можда јој и не би било угодно ићи овако сама по магли, навечер.

— Да, каже, и томе сте ви криви, што морам тако доцкан улицом; и осмехне се.

Тада ме она наједаред упита:

— А ви путујете даље, је ли?

— Да, рекох, сутра.

— И не мислите се враћати?

— Не, не мислим.

После кратке паузе, она додаде:

— Дакле збиља путујете? часна реч?

Мене чуди чему је за њу тако важно да зна да ли ја путујем, али јој дајем часну реч.

— Да, да, часна реч, сутра у девет сати, брзим возом.

Понудим јој да ме узме под руку. Магла је, лако бисмо могли да се изгубимо. Је ли овде увек таква магла? Улице су биле готово пуне. Једва по неки пролазник прошао би поред нас, сав заогрнут, кроз маглу. Из вечерњих локала допирало је бело светло кроз орошена стакла, и код отварања великих кафанских врата разлегла би се кроз мрак музика оркестра, испрекидана лармом покренутих столица и звекетом чаша и жагором људских гласова и смеха.

Ишли смо тако једно поред другог. Она станује преко пута Позоришта, каже, улица та и та; знам ли где је то? Не, не знам.

Упитам је сасвим изненада:

— Казали сте пре да вас је страх од самоће, је ли?

— Да, каже, страх ме је.

И објашњава: откако јој је умрла мајка ужасно се осећа сама на свету. Страх ју је ући навечер у своју собу. Разумем ли? Све је подсећа на каквог драгог покојника, на

мајку, на оца, на малу сестру која је умрла прошле године. Ужасна је та прошлост: све сами покојници. Одиста свака историја мирише на тамњан.

Пошто уђосмо у једно сокаче, слабо расветљено једним фењером, у магли, она рече: „Ето, тамо ја станујем, број двадесет три, на крају“, а онда пошто стигосмо пред капију, заустави се. Требало је да се растанемо. „Ево овде“, рече. „Дакле ви сутра путујете, ех онда...“

Ова жена је рекла да се боји ући у своју собу навечер. Страх ју је. И сада већ дрхти. Гле само како дрхти.

Ја сам је нежно повукао раменом унутра, и ушао за њом у капију.

Она се није отимала. Ни једне речи није изустила. Пела се преда мном степеницама, ћутећи. Горе је откључала врата своје собе и упалила светлост. Ја сам ушао за њом, и она је затворила врата. Тада је казала једва чујно, као да се бојала, да је не чују тамо преко у суседној соби: „Видите, моја је соба тако скромна, неугледна“, и једним помало кокетним покретом понуди ми да седнем. Скинула је шешир и обема рукама, нервозно, поправила фризуру.

Ја сам стао да разгледам околу по соби. Намештај је био скроман, али је све било у беспрекорном реду. Нигде ничега што би реметило ред. Мене је то чак помало бунило: у овој соби као да нико не живи. Нигде једна неспремљена хаљина, на столу ни једне књиге, ни једне саме хартије, све некуд спремљено, сакривено. Она је села на дну постеље.

Показује ми неке фотографије на зиду: ово је њена мајка, а то покојна сестра. Отац, овај ту, умро је пре више година.

Ваља да је доиста помало тужно овако, по ноћи, њој самој са свима тим покојницима уоколо, помислим. А она погађа моје мисли и каже некако суморно: „Тужно је. Легнем у кревет, угасим светлост, – намештам се десно и лево, али немам мира и не могу да заспим. Закупе ме ужасне мисли, бива ми као да чујем сасвим јасно неки шапат,

најпре тихо, тихо, нечујно, а онда разабирем: то је мајчин шапат; па онда један детињи смех; ах то се сестра смеје; а онда најзад неки мукли кашаљ, кх, кх, кх: то је отац, а мени се следи сва крв. Све тако“.

Ја је помилујем по лицу. Она сва дрхти, дише узбуђено, усиљено. Тело јој подилази језа.

Још ми је дуго говорила како је то ужасан живот њен, ноћу. Разумем ли сада зашто хоће да се тако венча пошто-пото? Треба јој неко ко ће овако ноћу бити покрај ње, један мушкарац уз кога ће да заспи, чије ће дисање осећати ту, ако се пробуди. Она грешти, признаје, али је све то од страха. Не може више тако да буде сама, полудеће. А кад се уда, доиста биће највернија жена на свету. Неће имати никаквих прохтева, само јој је потребно једно живо биће, овако крај ње, разумем ли?

„Сасвим је споредно да ли ће тај муж бити стар двадесет шест година или тридесет пет, да ли ће бити плав, сав плав, или црномањаст можда, висок и танак или онизак: све је то споредно. Ја ћу настојати да заволим првога човека кога сретнем, који ми понуди да му будем жена. И заволићу га...“

Онда, да би ублажила свој став, осмехне се опет и дозове своју лирску визију: „Витез кога сам на прозору чекала није прошао, и ружа је остала код мене...“

— Љубав, она прва, неће бити више, продужи након кратке паузе, али човек који се жени преко новинског огласника вероватно и не тражи прву љубав.

Мене готово запрепашћује овакво назирање једне младе жене о свету, о брачном животу, али она, опет узбуђена, стане да прича о духовима драгих покојника који је ноћу, овако саму, посећују.

— Ужас је то један, продужи она, одбије дванаест сати и покојници стану да долазе. Склопим очи, али осећам: ту су. Сестра ми седи овде на дну кревета, и ја иза спуштених трепавица видим, видим сасвим јасно њен осмех. И мајка стане да ме хладном руком милује по лицу, и ме-

не облије зној, и хтела бих да речем нешто, само нешто да шанем, али не могу, не могу, и срце ми куца јаче, јаче... а тамо отац зури, пиљи у мене и наједном се закашље, и његово кашљање одјекне целом собом, и мени се следи крв. Оца сам се некако увек плашила, још као дете, и доцније...

Збиља, та је соба сва некако самртничка, помислим. И још та жена која сада дозива у памет духове својих покојника, и дрхти! Осетим потребу да се одупрем тој сабласној тишини, да је прекинем. Дошло ми је да вичем. Станем да говорим сасвим гласно, као да хоћу да чујем звук својих речи, убеђен, ко зна, да ће оне да побуне ту тишину, да поремете тај језиви мир. Али ми она, та жена, не да да говорим. Сада ме стеже чврсто, гледа ме у очи и шапуће нешто.

Посумњао сам само још у њено здравље: болест нека, нервоза, параноја, хистерија, шта ли. Онда сам разумео да се према тој слабој, тој слабашној жени морам показати јак, одважан. Стадох јој причати како сам и сам patio од ноћних привиђења, некада, док сам био слаб и болестан, али да сам им се отео снагом своје воље, своје добре воље и жељом за пуним животом, стварним, истинским. Она је гледала у мене, као пуна захвалности, и очи су јој биле влажне и сјајне; и ја сам прешао у занос. Треба имати снаге, смелости, да се рекне да прошлост треба закопати заједно са њеним покојницима. Треба раскрстити са прошлошћу, која одиста увек помало воња на тамњан...

Она се привије уз мене, припије се, гледа ме у очи, и њене очи блистају од захвалности и кроткости, и она дрхти, осећам, дрхти и тепа ми: „Ох драги, драги мој... страх ме... ти... ти... једини...“

Ујутру рано, једва што се пробудила, упита ме с осмехом на лицу:

— Дакле, када путујеш?

— Данас, одговорим.

Кратка пауза.

— Дакле збиља путујеш данас?

— Да, у девет.

— ...У девет, понови она махинално.

Стала је зачас онако као да о нечем размишља, а тада се прибра:

— Добро је. Веруј, да ми ниси дао часну реч да путујеш данас, одмах, не бих те ни доводила овамо, у своју собу, не, не, веруј...

— Верујем, верујем, поновио сам некако расејан.

*

Причао сам другом приликом о неком ситном духу у мени, унутра, сумњичавом, скептичном, заједљивом и помало брбљивом, који ме је више пута, у разним приликама, довео у врло незгодан положај.

Сада је он, хвала Богу, ћутао, али сам ја осећао да се он буну и врпољи, ироничан као увек: да, да, знајући да путујеш, примила те је ноћас, али кад би јој казао да остајеш и даље, позвала би те и вечерас и сутра навечер, и прексутра, можда...

Али му нисам дозволио да говори.

Стао сам да јој дајем савете: нека пише преко огласника „господину у зеленом капуту“, одмах данас. Свакако. И нека му се извини: јуче је била спречена. Он ће доћи, сигурно ће доћи... — и помислим: најзад ја, ја јој нећу понети са собом и духове који јој ноћу, самој, не дају да заспи.

— Збогом драга, збогом.

И оставио сам је саму уз пожутеле фотографије њених покојника на зиду и пошао у хотел по своје ствари.

1923.

Гвидо Тартаља

Соба на мансарди

Уклета кућа, верујте, ова у коју сам доспео. Станујем у њој од пре два месеца, али ћу се у пролеће одселити, сигурно. Изгледа ми да се у њој сви мрзе и та мржња некако укроћена дању, прикривена, избија под мрак, у пуној својој жестини, необузвано, навире као бујица, захвата све и не попушта више. Изгледа да се у њој развијају зле мисли и навире страсти. Уклета кућа, кажем вам.

Пењући се навечер на своју мансарду, изморен и помало зловољан, по неки пут застанем на мрачном степенику на првом спрату, само тако, на тренутак, да одахнем.

И тада чујем онај крештави глас Баронов; допире тамо из расветљених одаја. Љутит је и не уме да се савлада, и виче у сав глас:

— Не, тако не може даље!..

И верујем да му се она, његова жена, церека у лице. Знам њихову историју; схватам шта значи то одлучно „тако не може даље“. Сада је већ доспело до краја, да, да. Даље се не може; требаће пресећи чвор. Мој брбљиви вратар причао ми је и јутрос како се барон понова свађао са својом женом, јуче цео дан. Вратар се правио важан: „ја вам кажем, нису они једно за друго; разумем ја те ствари; растаће се пре месец дана...“ Сада се већ и у вароши шапуће о њиховим несугласицама и свакодневном препирању. Он је њој донео своју титулу, своју традицију, а она њему свој новац и сада једно другоме има шта да пребаци: она њему да је пропалица и коцкар; он њој да је слабо васпитана, проста, и глођу се, глођу из дана у дан, па ће се једнога дана разићи, наравно.

Има право вратар: нису једно за друго. Поћи ће свако својим путем, сигурно. И онда полако, у мраку, дахћући, пењем се даље, степеницама, и горе на другом спрату застанем, држећи се за преграду, тако само, да одахнем.

Знам, ту стоји написано:

Dr. С. ВЕДЕР, лекар
прима од 9—11 и од 3—5

Прочитао сам сто пута, дању, тај напис.

И најједном пробије се оштар глас: „А ти иди, ако ти није право!“

Ово лекар грди сина. Отац и син, откако је умрла ма-ти, једнако се свађају. Дође до оштрих речи, до сукоба, и тада отац пребацује сину, да је ленштина, да ништа не ради, да ништа не уме да ради. А син би хтео и он да каже нешто, али зна да би то било страшно и ћути. Јер, има ли он права да пребаци оцу како је мама знала, јадна мама, да је он вара и да има једну другу породицу, друго гнездо сем овога? И за то ћути, и осећа како му крв навире у главу и како сав дрхти, и решава се, дабоме, да напусти кућу.

Отићи ће једнога дана сигурно.

Осећам извесну изнемоглост, вучем се некако лењиво по степеницама и дођем до степеника на трећем спрату и опет застанем.

Ту је најживље.

Трговац се сигурно једва вратио кући, пијан. Дабоме, опет пијан, и сада бије жену. Један врисак и мени се, ту на степенику, јежи кожа на телу. Она вришти. Прошле недеље за неколико дана узастопце понављао се исти призор са њеним падањем у несвест, на крају. Била је и побегла, тамо својим родитељима, па једва, на толика наваљивања, обећавања и преклињања, попустила је некако и пристала најзад, да се врати. И вратила се, и он се био

свечано заклео да неће више никада пити, али сада ево изнова, понавља се стара прича: поново је дошао кући пијан. „Купио сам те својим парама, еј ти...“ И његов је глас храпав од вина. И ту је, у томе гласу, сав његов очај и сазнање, да га та жена никада није волела, да је пошла за њега преко воље, само да би се заштитила од беде. Зна он, да га она мрзи. А што је тако кротка, то је од страха. „Овако ћу ја тебе, еј ти...“ И он прети, и диже руке у вис, и бије.

„Пусти ме... побећи ћу...“

И чини ми се као да видим ону малу жену, бледу и мршаву, како ломи рукама, како се угиба и отима и тражи нешто чиме да се огрне, па да побегне, у ноћ.

Онда опет све утихне. Треба да се она онесвестила.

Мене је страх да ме не затекну ту и појурим горе до своје мансарде, дахћући, као изнемогао. Како су чудни људи моји сустанари! Отварам врата, палим светлост. Уморан сам. Седнем за свој климави сто крај прозора. Напољу је мрак, густ. У стаклу видим себе. Станем да претурам по својим хартијама. Обећао сам уреднику једну приповетку, али вечерас нисам расположен да пишем. Нешто сам расејан, узрујан, шта ли. Најзад нећу ваљда да пишем о каквом барону и о његовим препирањима са женом. Ни о каквом лекару који се свађа са својим сином, који би му хтео казати, да је покојна мама знала, како је он, отац, вара с једном другом женом, која му је и дете родила и како он има једно друго гнездо, изван куће. Нећу ни о каквом трговцу који долази навечер кући пијан, па бије жену, која је пошла за њега због новца.

Најзад нећу писати ни о каквом самцу на мансарди који се горе у самоћи, чуди зашто се сви ти његови сустанари свађају, откуда сви ти свакодневни сукоби међу њима. То би уосталом била више елегија него приповетка, мислим. Не, испунићу своје обећање други пут — сутра, прексутра, написаћу нешто, свакако, само данас нисам расположен.

И ево сада, некако кришом, погледам себе у стаклу и дође ми да помислим на своју самоћу и дође ми да се осмехнем, некако. И мој осмех изгледа ми више цереканье но друго. — — — —

Уклета кућа, казао сам вам; одселићу се у пролеће, свакако.

Гвидо Гартаља

Ойседнуџи авион

...Доле, доле да те повуку хоће, у блато, у блато, а ти пушташ и не опиреш се... Да те заробе хоће за увек... и у блату ћеш да се ваљаш, ти, да, да, у блату, у блату, с њима заједно... За вољу ње да напустиш све о чему се сневало годинама, годинама, и чист ваздух, ха - ха - ха... — и тај ђаво, тај мали ђаво са зеленим очима као у мачке, који се припио сав уз њега, па му као неким сврдлом чепркао по глави, по мозгу, целога дана, од јутрос још, и свих ових последњих дана некако, и који се сада смејао ту, њему за леђима, није га остављао више, мучио га је, копкао му по глави без милосрђа, није му давао мира; једнако је морао да слуша његов подсмешљив глас, пискав и опор.

А доле, пејсажи лете под њим, мешају се, испреплићу се редом са стотину боја: покошена поља, равнице, воћњаци и стада што се спуштају са брега, па градови са одсевом бледог сунца на торњевима цркава, у јесенско слеподне, и брегови: све лети, лети, губи се, нестаје под њим; и јесен је, и све је некако жуто; и ено тополе широке и поток сребрн што протиче између њих, а небо је некако сиво, близу је и све је данас некако чудно, Боже мој, као да ово он данас први пут лети, као да се до сада није никако налазио у овим висинама, над овим пределима, или је ово он данас један други? — и његове руке стежу волан, чврсто, чврсто, али он осећа као да подрхтавају.

Гледа он тако доле у јесенску равницу и његов авион лети ниско, ниско, као да стрши по небу, као бела птица нека, а онај ђаво ту, за њим, једнако повирује на њега преко његових рамена; он га осећа ту, за собом, све му нешто шапуће поверљиво и заједљиво се смеје.

... Да, да, да, откуда њој право сада одједаред да тражи, да се све то остави за вољу ње, за увек да се остави, са свим о чему се сањало годинама да се раскрсти, прекине, сада, сада пошто се остварило, пошто се живот упутио правим током, својим током, а?... И зашто? Обећао? Па што? Обећао па ништа... Зар, зар што је она затруднела па за то?... И колико је њих затруднело, па што за то?

... Зорица, твоја сестра, није ли и она затруднела, па што онда?... Соду, соду је хтела да испије, па ништа; други је дошао и узео је, хи - хи... Не воли, па што, што за то, баш мора да воли, а?... А ти због ове, због ове хоћеш да се стрмоглавиш доле, доле, па останеш тамо заувек, као у гробу, жив закопан, јер она то хоће, а ти да гледаш како те сишу, без корена биљка да останеш да, да, свега, свега ће да те униште, и у блато хоћеш да се увалиш... пфј!... Рачун, све је то рачун; ђавола она тебе воли... И колико је њих пре тебе волела... Прави се она, прави: светица дрвена, никога није пре тебе волела, је ли, а дојке саме опале хи - хи - хи... Хоће да је узмеш, а боји се да једног дана не сломијеш кичму, то је, опасно је то, а што ће она... хи - хи - хи... — и мали ђаво пакостан и заједљив сав се загрцнуо од смеха, а он га слуша као бесвесно и све му се чини, ево, као да ће сада, сада да се стрмоглави доле, ту доле у језеро...

Велико, плаво језеро у јесенско послеподне, блистало се под њим чисто, као огледало. Љубичасти преливи на води, а уз обалу нија се голо грање дрвећа.

Пролазећи над овим језером Војко Ратарац сетио се више пута свог детињства и мале Милице која је пала у језеро тамо за горском косом у његовом крају, док је још био дете. И цело су послеподне, онда, тражили малу утопљеницу и навечер су је тражили фењерима, између шикарја на обали, и извукли су је тек у ноћи, малу лешину сву набреклу од воде.

И мама њена била је дошла на обалу и кукала је и кад су је извукли из воде, кад ју је угледала мртву, онакву да је не познаш, бацила се на њу као суманута, изван себе:

„Милице, дете моје...“ вриштала је у ноћи и њен се глас разлегао кроз тишину, језив, а амо тамо сијали се мали фењери, што су их људи донели, трагајући за утопљеницом.

Војко Ратарац се сећао. Језа га је онда подилазила. Био је још мали, онда. После су подигли један камени крст тамо на обали. Сада, колико је већ пута прешао над овим језером за ове две последње године. Па ипак њему данас све изгледа некако ново, некако друкчије, или се он ово изменио. Две године! Војко Ратарац сећа се оног првог летења над овим пејсажима...

... Цела му је варош изашла у сусрет кад се оно први пут спустио тамо на равници за жељезничком станицом.

Поздрављали су га, деца се тискала око њега, девојке му се осмехивале. Био је сретан онда, сретан што је добио ту службу. После рата није хтео да напусти волан и правио је неке међународне пруге, у прво време, а после је ево, кад се установила, добио ову линију између вароши П. и вароши С. Шта би он друго могао да ради? И умео сада да ради? Летети, летети...

— Да, да, да, — продужио је мали ђаво који га је био оставио мало онако да се занесе, само да би се још више раздражио доцније, пошто се врати у стварност — ... а сада?

Да, да, биће неиздржљиво за тебе све то... И зашто, зашто да буде тако? За то што она тако хоће, зар?... Да не сломијеш кичму... Јер што ће она онда удовица незбринута, хи - хи - хи...

Војко Ратарац није се више отимао свом демону. Није имао више снаге да му се одупире. Последњих дана је осећао толики умор, толику изнуреност, као неку пустош у себи, и остављао је да га мисли носе слободно, куд хоће. Није им се отимао. Ово као да је већ неко други мислио за њега. Он сам као да није ни о чему мислио. Сада, сада тај демон са очима зеленим као у мачке мисли за њега, то су његове мисли, али Војко Ратарац не може да се отме. И не покушава више да се отме. Изнурен је, изнемогао.

Све, све га је ужасно изморило. Он само што осећа једну бескрајну изнемоглост, исцрпљеност и ништа више. Он се само присећа појединих догађаја, али ништа не мисли, ни о чему не мисли. Сlike се нижу пред њим, једна за другом, као и преко његове воље. И како је све далеко!...

И онда је дошла она. Деца се нису више окупљала око њега, око његовог апарата, кад би се спустио на оној равници за жељезничком станицом, и људи му сада више нису излазили усусрет. Али је она долазила редовно и задржала онај свој осмех. И заволео ју је. Због тог осмеха, можда. Једног јој је дана казао две три речи. Она као да је задрхтала, поцрвенела је, оборила поглед. Какав благ поглед у ње! После су се састајали стално на оној равници. Како га је она разумевала. До тада Војко Ратарац као да није ни знао шта је то љубав. И стао је да замишља свој будући живот с њом. И стао је да уображава како ће он моћи да због ње, с њом, измени свој живот. Цео живот да измени, да постане било што због ње. И канцеларијски човек, ако буде потребно.

Да, да, јер је њени нису хтели дати сем за чиновника. Треба он да има осигурану будућност. Било што ће да постане због ње, хоће, и чиновник, да, да. Оставиће апарат, ући ће у неко надлештво, неко предузеће, као чиновник, радиће увек исти посао, од осам до дванаест, од три до шест; писаће, преписиваће, рачунаће, превртаће прашњава акта у каквој архиви, било што, свеједно. Хоће, узеће је за жену, нека се не отима она. Зашто? И подала му се. Тамо изван вароши су били, између дрвећа. Привукао је себи, косу јој миловао, тепао јој нежности, љубио јој лице, врат, рамена. „Твоја сам, твоја сам...“ Приљубили се сасвим једно уз друго. Кроз лишће је шумио ветар, у сумрак...

... Плакала је после, као дете је плакала, у јецајима, али ју је он тешио: „Умири се, Марија, умири се. Бићеш моја: свега ћу се одрећи због тебе, хоћу, свега, свега.“ Веровао је својим речима. Није лагао, онда. Осећао је тако.

Али после, доцније, увидео је како је све то био само један пролазан занос. Занос је био па прошао. Није је волео више. Није је волео више онако. Био је у заблуди, онда. Ни својих снова не би могао да се одрекне због ње. Сада му је све постало јасно, сасвим јасно. Узети њу за жену и постати нешто друго, што било, значило би извршити самоубиство, мрцварити самога себе, немилосрдно, без престанка, до краја. Он то не би могао поднети, не би издржао.

Али Марија је затруднела. Он ће полудети, осећа, неиздржљиво је све то. Претварао се, да је још увек воли. Али зар га није одавао његов глас, његови покрети, његово опхођење, све. И с њенима је разговарао. Насрнули су на њега као хртови. „Цвет, цвет је она била...“ Колико мржње у њиховим очима, и претње. Па добро, узеће је, узеће је. Није он побегао, зар не виде? И упослиће се у каквој канцеларији, хоће, лепо, но дакле јесу ли задовољни? Наћи ће он неко намештење, отказаће ову службу, несигурну, добро, добро, само нека га оставе на миру, о нека га оставе на миру... Полудеће, по - лу - де - ће...

Доле као нека дрвена играчка блистао се у јесенски сутон стародревни град уз реку. Куће као средњевековни замкови, са бршљаном између оголелог дрвећа, а вода тихо протиче.

— Признајеш, признајеш: неиздржљиво ти је... је ли... Они тебе не разумеју, то је... а ти хоћеш с њима, до њих да се спустиш; не, ни она тебе не разуме... она зна само свој рачун... Друго, све је друго фантазија... лудости... ништа друго... Што пре, што пре треба да сиђеш у благо... Ускоро ће се трудноћа примећивати... Шапутаће се најпре, после причати... хи - хи... — и онај мали ђаво није га остављао више. Постао је упоран, дрзак, није га остављао више и смејао му се у лице, отворено.

Болестан си, ха ха, је ли?... полудећеш... упао си, упао си... и кукавица си, то си, и ваљаш се у блату, већ... је ли? Побећи? Куда, куда да бежиш, да побегнеш?... А од себе, од себе како ћеш?... Једно, једно, једино...

Војко Ратарац је осетио као да му је неки хладан ветар ошинуо лице. Облио га је хладан зној свега. Руке су му грчевито стезале волан, али је он сав дрхтао. Био је као у некој грозници, бунилу, у несвестици. Глава га је јако болела и чинило му се као да ће се сада срушити доле, доле, да ће да се стрмоглави одозго... Онда је левом руком свом снагом стегнуо волан, а десну је турио у цеп, некако као изван свести, и извукао мали бровнинг што га је купио тог јутра у вароши, одмерио га, погледао још једаред доле у сиву долину, што се стерала под њиме, са равницама, ливадама, пашњацима у јесен, и дубоко удахнуо ваздух.

— ... *Најромантичнији самоубица* — шануо му је још једаред његов мали демон, сада некако озбиљно, без оних грцаја, без заједљивости, па се ућутао. Није га више чуо.

Био је сасвим изван себе. Хладан ветар једнако је шибао његово лице; усне му се накривиле саме од себе.

Тамо доле, сунце је било већ зашло; последње боје на стварима гаснуле су. Са оцака једне фабрике сукљао је црни дим, густ. У ушима му је брујало — као да је то онај звук звона из детињства... Здраво Марија... Био је мали онда, ишао у школу... Како је добра била његова мама... Живот је текао даље... И рат је био... И живот је текао даље... И љубав је дошла... и прошла.

Војко Ратарац одједаред се тргао, подигнуо је бровнинг наглим грозничавим покретом, положио цев на чело и повукао. Хитац се угушио у хуци мотора и елисе.

Остао је онако на свом седишту, само се некако завалио у лево. Млаз крви потекао је низ његово лице. Лева рука једнако је грчевито стезала волан.

Авион се мало заљуљао, тренутно као да се нешто спустио; после је нестао у мраку који се хватао све гушћи.

1926.

Гвидо Тартаља

СМРТ КАПЕТАНА СЕГЕДИНА

I.

Нас двојица нисмо се трпели. Већ од првог дана како је он стигао у фабрику, већ код представљања, било нам је јасно обојици, да ће међу нама бити увек нешто што ће нас делити, одвајати, јаз неки, срдачности да неће бити. Тамо, у оно време сви смо чинили извесне уступке, извесне компромисе у погледу друштва; није се много пазило ни на године, ни на различит друштвени положај; све је то привремено, ко би још и на то гледао. Једнаки, више или мање, сви смо овде, као што су опет, више или мање, једнаки између себе и они тамо. Између нас само постоји разлика, између њих који су тамо, на фронту, и нас који смо овде. Али нас двојицу као да је све одвајало, и положај и народност и менталитет, и назирања и године живота и само је рат могао да нас постави тако близу, једног до другог, њега као техничког директора и шефа хемичара и мене младића од седамнаест година који је једва напустио скамије средње школе и хемичког асистента само по ратној невољи „да би се забушио рат“ како ми је он пребацивао отворено, с горчином и помало презриво. Иначе, ја верујем да је међу нама постојала одмах од првог тренутка једна од оних муклих мржња унутрашњих којима се често не налази право узрока, али која је ту, осећаш је, наизменична, обострана, и која се не уклања ничим и никад.

„Сви сте ви забушанти, „Швиндлери““ казао ми је једаред, одмах по свом доласку у фабрику, и можда је имао право да се љути, јер је он у рату, ако ништа друго а оно изгубио бар своје нерве, у почетку још, под бомбардова-

њима у Галицији, и сада је био дошао овамо више као инвалид но друго.

Нисам умео да разговарам с њиме, никад. Често пута учинило ми се као да ће речи сада да навру, саме, као бујица, и да сам тада само једну реч изустиио, ја знам да се не бих могао више да задржим, да зауставим; морао бих да му кажем у лице све, и своје гнушање више но ишта, али онда, шта онда? На то сам помишљао и напрезао се свим силама да ћутим и ћутао сам, ждерао се у себи, бледео и црвенео од срџбе и ћутао. Већ код оног првог нашег сусрета показало се много неповерења обостраног; знао сам да ће тај човек да ми напакости првом приликом, чим му се прилика укаже, да ће ме што пре послати одавде, само ако му пође за руком, а то је значило са сигурног у несигурно, у неизвесно, и ја му своје неповерење нисам скрио ни онда, кад ми је први пут пружио руку, онако нешто с висока. Наша мукла борба почела се већ тада, већ после првог сусрета. Као да је било нечег физичког, опипљивога у нашој обостраној нетрпељивости.

Гласови који су претекли његов долазак били су непотпуни, мањкави, знали смо да ће доћи, знали смо његово име: Сегедин Иштван; његов чин: капетан, и да је у време мира био хемичар у некој вароши северне Маџарске, то је све. Иначе о његовој прошлости, о његовом ранијем животу, нисмо сазнали ништа, ни доцније.

Његов дотадашњи приватни живот, љубави, нека трагедија можда, или нешто слично, ништа од свега тога, све је то остало тајна за нас. За мене као и за друге у фабрици. Само је његов лик, помало оронуро, допуштао нагађања, наслућивања о некој доста живој прошлости, а и могао се открити у њему, по многим спољашњим знацима некадашњи освајач, миљеник жена. Дон Жуан можда, у оставци. Онако висок, црномањаст, великог чела, густе косе, очију које дубоко секу још увек, ма да нешто уморне, беспрекорно одевен, отмен, поносан, морао је некада да има дражи за жене. Свежине у његовом лицу није било више, можда већ одавна.

О себи није причао никада, ни другима у фабрици. И није се дружио ни с ким од нас. Предвечер пошто би престао рад, он би се кренуо неки пут колима, а понајчешће пешке у малу варош која се пружала на нека три километра од фабрике и тамо је често провео и ноћ, обично у друштву других официра, Маџара и Немаца. Сазнало се толико да се у вароши са својим друштвом често коцкао, и бог би знао како, сазнало се и то, да је често губио.

По њему не би се никад ништа сазнало. Ћутао је скоро увек. Самном није говорио скоро никада, ма да су нас прилике принуђавале да будемо највише заједно, у хемичкој лабораторији. Ја сам тада размишљајући о том затегнутом односу који је владао између нас двојице, закључио да он нас све мрзи, све нас на које су га прилике упућивале да дође у додир, а највише мене, можда баш због тога, што је самном највише и долазио у дотицај. Проговорио је званично понекад.

Испочетка, на махове, покушао се и неки разговор, али само кратко; с оним његовим тоном, с висока, није могло бити места никаквом разговору. После, није се више ни покушавало да се разговара. „Гутен Таг“ и „Малцајт“ а неки пут ни толико.

Сиромах капетан Сегедин Иштван! Дошао је толико пута у нашу лабораторију жут, неиспаван, упалих очију и ја сам проучавајући га, испитујући његов лик, стао да по његовом изгледу, по забринутости коју сам читао на његову лицу, ма колико се он напрезао да је не ода, да одређујем онако за себе, његове губитке на коцки од прошле ноћи: хиљаду, две хиљаде, пет хиљада. Јер ма колико да је он био горд, и ма колико да је настојао да се прикаже природан, као увек, уравнотежен, сваки га је његов покрет одавао и са његовог лица могао се увек да чита његов немир. А ја сам га читао без саучешћа, без саосећања.

Не, нисмо се волели. Кад му се пружила прилика да ми он то са своје стране покаже у пуној мери, показао ми је. Кад је извештао број нас из млађе класе морао да напусти

фабрику, увео је и мене у списак, одмах без премишљања. Разболео сам се и пошло је њих педесет девет: а кад сам ја оздравио, заборавило се то, забашурило се, и ја сам имао да чекам до новог тражења, до нове лиферације младића и до новог списка. Али други списак капетан Сегедин Иштван није правио.

II.

Долазио је из дана у дан све више неиспаван, утучен, све жући: сада се некако и погнуо; изгледао је врло рђаво. Само је задржао своје држање, свој став, онако охол у опхођењу.

У фабрици, и иначе, ствари нису текле баш онако као што је требало. Долазиле су рекламације одозго. Анализе су показивале да је материјал који се производио и сувише спао у квалитету. И открило се, да се шаљу лажни узорци. Један трик, који је успео за неколико месеци, открио се. Слале се мустре једног материјала раније продукције. Тада, док је материјал још био добар, напунило се триестак, четрдесетак флашица, па се слале ове уместо правих узорака. И такав проценат душика био је за неколико степени виши него што је био онај стварни, садашњи. Али се ушло у траг и направило се питање од тога. Био сам једини сведок тог капетановог трика. Онда је он јавио, да су погрешно биле упаковане флашице, једна омашка, и извинио се. Али ја сам знао за подвалу и подсмевао сам се. Сиромах капетан, држао сам га тада у својим шакама. Али се он није обраћао мени, није молио да га не издам, био је сувише охол.

После је надошла афера са благајником, неке неисправности доста крупне. И благајнику су одузети кључеви и стрпан је у затвор. Све се нагомилало одједаред. Оних дана такођер, због једне грешке у машинерији, која се није смела превидети, настрадала су два радника: један је сав осакаћен, па је исте ноћи подлегао ранама, други је остао без једне руке. На нерве капетана Сегедина, и

иначе доста слабе, све је то утицало, сигурно. Хоћеш-нећеш за много тога носио је он готово сву одговорност пред онима одозго. И утукло га је све то.

И једног јутра, управо тих дана кад је фабрика била у кризи са продукцијом, кад је остала без благајника, дошао је један човек из вароши и саопштио о једном великом губитку капетана Сегедина на коцки, прошле ноћи. Одакле толике паре? По фабрици је стало да се шапуће којешта. Истицало се, да је фабрика била тих дана без благајника. „А кључеви, код кога су били кључеви тих дана?“ питало се.

Тог јутра капетан Иштван Сегедин дошао је у нашу лабораторију нешто доцније него обично. Како је само очајно изгледао! Онако жут са дубоким, плавим колутима под очима. Али је био задржао једнако свој став, охол, онако.

Дошао је право к мени:

— Где је кључ од ормана број три?

— Код мене, одговорио сам му, помало зачуђен.

Био је то мали орманчић на зиду у коме су били затворени под кључем најразноврснији отрови, од арсеника и сублимата до цијанкалија: све саме флашице са мртвачким главама на вињетама.

— Дајте га, казао је.

Ма да је његово држање било као обично, строго, ипак мени се у томе тренутку учинило да његов глас подрхтава. Мени је било сасвим јасно шта ће се сада десити.

Покушао сам да се одупрем, само тако.

— Господине капетане... почео сам, али ме је он погледао строго, презриво више но икад, накривиле му се мало усне и пружио је руку према мојој у којој сам држао кључ што сам га извукао из цепа, сигурним покретом који није допуштао колебања, противуречења.

Сасвим, сасвим јасно ми је било шта је решио у себи; он се уосталом није трудио да то сакрије од мене. Само није хтео да ми каже ни речи ни о чему, ни сада. Отворио је орман, стао је да претура по флашицама, сасвим мир-

но, хладно, сасвим као да ради свој посао, шта више „какав је неред овде“ казао је љутито, па је узео једну флашицу, затворио опет орман и пружио ми кључ, натраг.

— Не, господине капетане, нека остане код вас. Нисам хтео више да га узимам. Разумео ме је и подсмехнуо ми се опет онако као малочас, погледао ме исто онако презриво, слегнуо је једва приметно раменима и стрпао кључ у џеп. „Добро“, казао је. И то је било све.

Пошао је у своју собу. Није ме ни погледао више. Затворио је врата за собом.

Помислио сам за тренутак да ли би га требало спречити у његовој намери. Али сам убрзо нашао излику, да не предузимам ништа. Он је био капетан и шеф лабораторије. И зар није њему могао требати отров због каквог хемичког испитивања?

Међутим мени је било јасно, сасвим, зашто је он узео отров, па ипак нисам хтео ништа да предузнем, да га спречим. Не, не, ја не знам, таквих момената нисам преживео више у своме животу, али онда, као да ме је неки демон обузео, нека чудна, до тада непозната радост обузела ме свега: ја сам стао да се смејем гласно, грохотом, као луд, као никада после. Верујем, верујем, да је он тамо чуо мој смех. Ходао сам по лабораторији, узимао неке реторте, враћао их на место, певушио сам, смејао сам се гласно, готово лудачки. На шта сам све мислио тада, не знам. Да ли сам уопште шта мислио? Знам да сам се тада само једног тренутка сетио оног списка у који је капетан Сегедин био увео и мене, да би ме се ослободио, и онда сам се насмејао у сав глас. После, нисам више мислио о томе. Као да ни о чему нисам мислио. Само ме моја демонска радост није остављала, није напуштала више. Настојао сам да је се ослободим, да будем миран, можда жалостан, или бар озбиљан, свестан тужног призора који се одиграва тамо у другој соби, на два корака, за затвореним вратима. Али не, нисам могао да се ослободим осећања која су мени била тако чудна, али која су ипак била моја.

Ја сам знао шта се сада тамо у другој соби, за оним вратима дешава, знао сам све: чинило ми се као да се све одиграва пред мојим очима: он полако скида завој, отвара флашицу, приноси је устима, испија течност, пада на столицу, све, све као да гледам својим очима, чинило ми се, и ено га: превија се у грчевима, стење потихо у себи, можда да га ја не бих чуо, ја кога он презире и који се ту смејем гласно, и пада, пада на тле, срушио се... Још неколико грчева и ево издахнуће.

Све, све ми је изгледало ужасно комично тога јутра.

Мој демонски смех није ме напуштао. Ходао сам једнако горе, доле, свраћао на прозор, певушио, и смејао се гласно. И не знам колико сам времена пустио да прође, пола сата, више можда, па сам онда отворио врата његове собе и не покуцавши. Да, да, и не покуцавши: знао сам, сасвим, да ћу га затећи на поду мртва. И затекао сам га. И пошао сам да позovem неке више чиновнике, да дођу. Дошао је и лекар после, и радници који су изнели на носилима самоубицу. Како је ужасно изгледао, онако сав скупљен, као у један грч, укочен, и сав онако жут у лицу, зелен.

И данас још као да ме нека језа подиђе кад се сетим изгледа мртвог капетана Сегедина Иштвана. И неко чудно осећање обузме ме.

Али не, није то туга, жаљење за покојником, можда. Не, не, нас двојица нисмо се трпели.

1925

Гвидо Тартаља

*Последња сцена
бурлеска*

Лица: *Доктор Ошо*, лекар за нервне болести,
Госпођица Нела, његова сестра

(Сцена представља брачну спаваћу собу. До зида, у средини испречио се велики брачни кревет. Поред њега два ноћна орманића, са сваке стране по један; пред орманићима према дну постеле, по једна столица. У левом углу умиваоник, у десном орман. Усред собе мали округли сто. На левом зиду прозор, на десном једна врата).

Доктор Ошо (сав узрујан хода горе доле по соби, као изван свести, ломи рукама, прави свакојаке покрете узбуђења; узбуђеним гласом): Је ли, реци Нела, реци поште-но, јесам ли ја то заслужио, а? Сада после четрнаест година брачног живота, је ли... Реци, Нела, реци... јесам ли јој био увек добар?... веран?... радио сам све што је хтела... Имала је све што је желела. Нисам ли јој давао новаца колико је год тражила, је ли Нела... реци, реци поште-но...

Госпођица Нела (у четрдесетим годинама, подлакћена о сто, гледа преда се једнако и клима главом с времена на време; сада потврђује главом и одговара патетично – одсутно): Да... да...

Ошо (као горе, једнако ходајући по соби горе- доле): О, а она тако мирна, тако побожна, кротка као јагње... ника-да ни једну реч да би казала да јој није право... И што је могло да јој не буде право... Је ли јој било рђаво самном за ових четрнаест година, а? Јесам ли је мучио... љубомо-ром можда... и јесам ли чинио да она себе мучи? Јесам ли

с њоме рђаво поступао?... јесам ли био груб, Нела, реци, реци поштено... је ли јој шта фалило у овој кући?

Нела (као горе, клима главом, једнако патетично): Не... не...

Ошо (као горе, хода по соби, час седне на једну столицу, час на кревет, па опет хода горе-доле и ломи рукама): А што је нисам сувише мазио речима, што је нисам дочекивао са тепањима „Грлице моја“ (афектирајући) „Анђелићу мој“ (гласно, патетично) то, то сам ја имао своју методу... ја... ја научник, лекар за нервне болести... психолог... Разумеш ли ти то, Нела?

Нела (као горе): Да... да...

Ошо (као горе): И сада, ево, после четрнаест година, она, мирна, кротка, бежи од мене с оним руским лоповом... пробисветом... студентом коме сам ја... разумеш ли: ја?! — нашао место у болничкој канцеларији... Па срамота, Нела... срамота пред светом... лекар... претседник филателиста, Нела... срамота...

Нела (као горе): Да... да...

Ошо (као горе): И цела варош већ прича о томе... је ли, смеју се? ха-ха... је ли, Нела, смеју се...

Нела (као горе): Да... да...

Ошо (седне на постељу, једнако узбуђеним гласом): Ја... ја психолог, на њу, на њу нисам могао никада посумњати... Реци, Нела, би ли ико могао да посумња?

Нела (као горе): Не... не...

Ошо (устане, дохвати са зида једну фотографију): Ево... ево нас на дан венчања... види само како је збуњена... како је у ње стидљив осмех, као у лицејке... О знам, знам... она... она није никада била сва моја. (Баца силовито фотографију у један угао собе. Дохвати са зида другу слику). Ево... сликала се у Карлсбаду... Водио сам је прошле године... Коштало је то очи у глави... али ја сам пристајао увек... И ту опет онај исти осмех... иди... (баца фотографију у исти кут где и ону прву). Дохвати са орманчића отворену књигу.) Ево до јуче је читала... Најлепше

издање. Платнен повез... „Пролетње воде“ ха-ха... (баца и књигу у исти угао).

Нела (једнако подлакћена о сто и укочено гледајући преда се, узбуђеним гласом као да декламује, растављајући сваку реч једну од друге, одсечно, као за себе): Сиромат' Ото... сада ће... и твоје... срце... бити пусто... Као и моје... (плачевним гласом) Једнога је дана прошао принц... лепо принц... из приче... И Нела... тада пре толико година... бацила је принцу... црвену ружу... велику црвену ружу... Да... да... (брисне у плач и јецање, покрије лице длановима)...

Ото (као горе, само још узбуђенијим гласом): Све... све је имала што је год могла да зажели... И Карлсбад... и осамнаестог прошлог хаљину од две хиљаде четири стотине... за рођендан... а она... она бежи у свет... оставља ме са мојом срамотом... је ли... (Преврће по неким стварима по фијоци у ноћном орманчићу; још гласније): О требаће све ово уништити... да не остане трага ни од чега... Треба спалити све што носи отиске њених прстију... спалити... (Примагне се орману, отвара га, преврће нешто по њему). О, све ћу то спалити... још сутра (све узбуђенији) сутра ујутру... ништа нема да остане од ње у овој кући... нећу успомене... Прошета се понова по соби) Јесте... треба бити јак... пред сваким догађајем... То је сазнање живота... Не, никаквих успомена... све је мртво... нећу да знам за њу...

Нела (устаје, примакне се њему, лаганим одмереним кораком, више налик на сенку него на живо биће, потапше га по рамену; одсечно, театрално): Умири се, Ото... Наша су... срца... пушта... али су нам... душе... велике... да... да.. (Гласно) Збогом... Ото... (Прилази вратима, једнаким лаганим мајестетичним кораком, отвори врата, окрене се још једаред театрално, понови): Збогом (и излази).

Ото (који се једнако креће по соби горе-доле, и који као да није ни приметио, да је Нела изашла): Јесте... јесте,

све ћемо то спалити... Све нека изгори... Јели, Нела, јели да је тако најбоље... Спалити... уништити... Реци, реци Нела поштено (Погледа према сточићу и примети да ње нема, онда једнако узбуђено, устави се за моменат, гледа укочено преда се имитује њен став). Да... да... (И опет хо- да по соби). О кад би се она сада вратила, како бих ужи- вао да могу да је одгурнем, овако... (удари ногом о столи- цу на којој је пре седела његова сестра)... иди... одлази... имала си све што си хтела... Ти не постојиш више за ме- не... (Изнемогао подигне столицу, седне до сточића, ућу- та; гледа понова онако укочено преда се, прошапута): Да... да... (Онда остане неколико тренутака тако па опет устане, пође до умиваоника, умочи марамицу у воду, про- трља њоме чело, изнемогло): Не могу више... (Примакне се постељи, скида се за параваном, навлачи пиџаму, лег- не, угаси свећу. Након кратке паузе, у мраку) О не... не... (Упали опет светлост, пође до ормана, извуче једну њену хаљину, једну кошуљу, једне чарапе, понесе све то до кре- вета, пребаци преко столице) Овако је она намештала на вечер. (Након кратке паузе). Треба обманути себе... бар за онај први тренутак кад се ујутру отворе очи, кад допре прво сунце... Обманути себе да све то није истина... да све то можда није била истина... (Легне понова, седне у по- стељи, одмери да ли је све добро намештено, да ли ће ле- по све угледати ујутру кад отвори очи; повуче још мало хаљину на више). Ево, и ова је коштала две хиљаде чети- ри стотине... о Господе... (Баца се изненада унатраг, угаси свећу).

КРАЈ

Ненад Ивановић

УРБАНО И ОНОСТРАНО
У ПРОЗИ ГВИДА ТАРТАЉЕ

Књига прича Гвида Тартаље необичног и заумног наслова *Саблазан са духовима* појавила се на српској књижевној сцени 1931. године. Састављена од низа приповедака („ако више волите – додаје писац – назовите их: причама, бурлескама, фељтонима, цртежима, скицама и одломцима“), насталих у периоду од 1922. до 1931. године, ова књига представља по много чему јединствену појаву у српској приповедној књижевности прве половине 20. века. Отуда је за жаљење што је она (као уосталом и целокупан део Тартаљиног опуса који није био намењен деци) остала понешто ускраћена за опсежније критичке одјеке и анализе. Тим пре, што је реч о слојевитој, а ипак врло питкој прози, коју одликују добра организација тема, смелост у њиховом избору и несумњива оригиналност.

Имајући у виду сву наративну сложеност Тартаљине књиге, наш приказ ћемо ограничити на два мотива која сматрамо нарочито важним за њено тумачење. Реч је о мотивима *урбаној* и *оностраној*, који, по нашем мишљењу, подједнако снажно делују у свим причама из збирке *Саблазан са духовима*.

Урбано. Тематски и жанровски разнородне, Тартаљине приче повезује представа *урбаној*, која чини важну компоненту његове стваралачке поетике. У датој представи преламају се социјална, психолошка, друштвена и друга питања која чине наративни оквир овог писца. Посматрано из те перспективе, може се тврдити да поетика урбаног код Тартаље представља важан чинилац живота његових ликова, чија је судбина увек блиско повезана са ве-

леградом као симболом самоће и отуђења, али и нових, неслућених прилика за оне који се у њему налазе. У Тартаљиним причама велеград не представља простор на чијем се рубу животари (као у *Дошљацима* Милутина Ускоковића), нити узрок моралне искварености и политичке манипулације (као у *Покошеном пољу* Бранимира Ћосића) – већ *нови квалиџеџи* који се јавља у српској прози: место које чини средиште модерног човека, његовог социјалног, мисаоног и осећајног бића. Отуда велеград, са својим радницима, филмским журналима, џез клубовима, булеварима, аеродромима, фабрикама, лабораторијама, болницама, новинским огласницима, путницима у пролазу, авантуристима... – чини видљиво тежиште збирке *Саблазан са духовима*, поетички и морални оквир који повезује на први поглед неповезане ликове, одређујући им карактер, а тиме и судбину. Тиме Тартаља, може се слободно тако рећи, сублимира тежње читаве једне генерације писца која у представи урбаног види основ властите поезике (Божидар Ковачевић, Надежда Тутуновић и други).

Онострано. Заједно са представом урбаног, у средишту Тартаљине прозе налази се још један мотив који одређује поетички и мисаони оквир збирке *Саблазан са духовима*. То је представа *оностраној*.

Онострано код овог писца поприма вид ониричке силе која опседа савременог човека и управља његовим поступцима. При томе, идеја прогреса (коју обично подразумева живот у граду) код Тартаље не значи и осветљавање елементарног и хтонског у човековом бићу, већ пре додатну мистификацију ових садржаја. Мотив оностраног у збирци *Саблазан са духовима* нарочито је интригантан по својој типолошкој неухватљивој природи: крећући се кроз Тартаљине приче, увиђамо да он у њима нема сталну форму, већ се јавља у измењеним облицима, тако да увек треба изнова трагати за његовим манифестацијама. Тако, у причи „Госпођица за удају“, онострано узи-

ма на себе лик духова који опседају младу жену: њен страх од самоће материјализује се као страх од некада блиских, а сада покојних, чланова породице. Са друге стране, у причи „Соба на мансарди“ онострано се јавља као *животи* других: у сцени која као да антиципира раног Поланског, станар, пењући се степеницама до своје собе, открива властиту опседнутост туђим животима, и у са знању да је он *мртшав* док други *живе* налази разлог „уклетости“ зграде у којој борави. У причи „Опседнути овион“ онострано поприма облик демонског монолога који се одвија на попришту порушених идеала једног поштанског пилота; док у причи „Смрт капетана Сегедина“ оно има облик демонског смеха који посредује између непријатеља. Коначно, у причи „Последња сцена“, мотив оностраног се прилагођава конвенцији грађанске драме: он делује *изнујира*, као опседнутост собом и немогућност да се види даље од себе самог, што читавој сцени даје изразито бурлескни карактер.

Посматрано као амалгам ирационалног и рационалног, интуитивног и освешћеног, онострано у Тартаљиним причама подразумева, можда и пре свега, предестинацију властите судбине. Људи делују на одређени начин зато што су приморани на такво деловање – не толико по законима властите психологије колико снагом неке воље која је јача од њих самих. На тај начин, онострано се приказује као нераскидиви део сила које дефинишу свет савременог човека.

Узети као једна целина, са својим импликацијама у доменама филозофског и мистичног, мотиви урбаног и оностраног дају Тартаљиним причама квалитет који краси најбоље странице српске и европске прозе настале по узорима на Е. А. Поа, Е. Т. А. Хофмана, Ф. Кафку и Г. Мајринка. Истраживање утицаја ових писаца (али и уче-

ња Р. Штајнера и модерних теозофа) на Тартаљино дело представљаће, надамо се, у будућности предмет неких обимнијих студија.

БРАНКО ЋОПИЋ

/ОДАВНО СЕ УЈЕСЕНИЛО.../

12. XII 1939. (увече)

– одломак –

Друге године по мом рођењу, подијелили су се моји стари. Брат мог дједа Дачо отселио се на Козељ гдје смо имали „стан“ у ком смо преко зиме исхрањивали благо. На старом кућишту остаје мој дјед са два сина, мојим оцем, који је био млађи и са старијим Симом, доброћудном и веселом будалом и са још једним синовцем. То му је било дијете од другог брата, који је пијан промрзао на путу и умро негдје у Загребу.

Кажу, да је за ме била права срећа што је дошло до те диобе, јер ме је дотадашња планинка, Дачина жена, слабо пазила. Док је мати поваздан радила у пољу немајући времена да чешће дође и да ме подоји, ја сам био остављен на милост и немилост планинке. Кад бих почео да плачем, она би, кажу, омућкала крављачу у коју су се музле овце и то ми давала да пијем. Тако мојој матери не преостаде ништа друго, него да свако јутро упрти моју колијевку, па с њом на њиву. Сва срећа што сам био тихо и ћутљиво дијете. И док је она копала или жела, ја сам, заваљен у колијевку, спавао у хладу под каквом лијеском или грабићем. Кад бих се пробудио, играо сам се својим ручицама.

– Па овај твој не зна ни да заплаче, Сојо — чудили су се чак и мушкарци и надвиривали се над колијевку.

Кад би радници одмакли с послом већ далеко уз њиву премијештали су онда и моју колијевку. Тако сам се све до вечера премијештао од дрвета до дрвета.

Како је дјед био удовац, послије диобе планинка по-стаде моја мати. Тада сам и ја живнуо.

Оца сам запамтио иако је умро кад сам био још мален. Сјећам се добро кад смо заједно спавали на харману код још непревијане хрпе жита. Лежали смо у слами покривени све до врата, изнад нас је треперило густо озвјездано небо и мене је било страх у мраку под звијездама. Дрх-ћући привијао сам се уз оца и чврсто стискивао очи.

– Тата, шта ћемо ми вође?

– Чувамо жито, брате. Могу ноћас доћи 'ајдуци, па све покупити.

Још сам чвршће затварао очи и навлачио покривач на главу, али сам ипак видио хајдуке како иду одоздо од потока. Била су то некаква необична створења, мало слична људима.

– Тата, ето 'ајдука од воде.

– Ајде, ћути, бено, какви 'ајдуци. Будеш ли зановије-тао, нећеш други пут са мном.

Ућутао сам и покушавао да се толико охрабрим па да бар још једанпут провирим испод покривача на звијезде. Нисам змогао толико куражи, па сам у тој жељи и заспао.

Од сјећања на оца остало ми је у успомени једино то вече и дан његове сахране.

Те године започела је по селима да бјесни „шпањолска“. Сви су у кући лежали, и одрасли и дјеца. Било је прострто чак и по земљи. У нашој кући једино је још био здрав наш најменик неки Јово „с Брда“. Он нас је свију послуживао доносио нам воде, размућивао мед и ложио ватру. Кад би се болесници мало примирили, Јово је одлазио напоље да нахрани марву. Чуло се како у подруму испод нас дријешу говеда и гони их на воду. Викао је на коње, а кад би се чуло велико звоно с овна предводника, знало се да је онда пустио овце да гризу на ледини. Кад би се негдје мало дуже задржао или се не би чуло шта ради, дјед је са свог кревета ослушкивао и придизао се на јастуку:

– О, Јово, Јово? Ће си, брате, да донесеш зерицу воде.
Најменик се убрзо појављивао знојав и посут пљевом и трином од сијена и док је узимао водени суд, велику тешку јасенову „букару“, дјед га је испитивао.
– Каква су говеда, Јово, гризу ли добро?
– Гризу, вала, ко да су из глади утекла.
– А овце?
– И оне. Свако јутро пуштам их на ледину и тамо им мећем сијена.
– Нека, нека, добро је. Сад ће брзо и снијег, благо више не мере на пашу.

Поред најменика, долазила је да нас послужи и да нам спреми јело најближа комшиница Јела Угарак. Била је то остарија жена, брижно и добро чељаде. Њу сам послвије много заволио. Причали су да је понекад кришом с наших тавана односила по неки комадић сланине, али дјед се није љутио, јер је била оскудна и сама са сином а био је рат и њезин човјек негдје у Америци.

– Нека, болан, дјецо, нек се омрси са дјететом.

Отац је умро те године поткрај новембра. Сви у кући, па и они најболеснији, били су тога јутра на ногама. Чак су и мене дигли и обукли. Сједио сам на клупици поред прострта кревета на коме су биле положене велике црквене литије с позлаћеним крстовима и ресама. Са страхом и опрезно додиривао сам глатко дрво црвених држака од литије. Заставе и барјаке нисам смио да дирнем. Биле су то ствари за које нисам вјеровао да постоје на свијету, а кад су већ сад биле ту, ја сам иако слаб и болестан, ипак осјећао некакву сањиву тиху срећу болесна дјетета. Руке су ми биле тешке и болеле су ме при сваком покрету, |али свеједно био сам блажен што додирујем те досад невиђене ствари. Па кад су барјаци већ нестали с кревета, ја сам, сјећајући их се, повјеровао да њих никад није ни било, да сам то можда сањао или да је све то било давно негдје у неком другом свијету.

На платици под прозором лежи отац покривен танким покровом. Више њега велика свијећа с мирним свечаним пламеном. Соба ми је јутрос нешто много празна и проширена, људи корачају тихо и озбиљно. А у дворишту се чује лупа чекића и цвиљење мајсторске пиле. Неразумљиво ми је све то, не знам шта се догодило и мрзовољно пуштам да ме милују жене, које сузних очију сваки час улазе у собу.

— Сирота — каже једна и пружа ми однекле грумен шећера.

— Јадна мајко, он и не зна ништа — вели друга гледајући ме како мирно грицкам шећер. Баш ни овај Бог неће право: умрије наки честит човјек а Сима остаде.

У гужви с мново туђинског око мене, постаје ми и сама соба страна и непозната и ја се, заборављен од свију, тихо одшуњам до трапа узиданог у стрму обалу поред куће. Унутра је топло и загушљиво и тамно. Из једног угла бијеле мртв[.....] клице још прошлогодишњих кромпира пужу према излазу. Па кад сам већ за собом притворио врата трапа и све око мене потонуло у мрак, чинило ми се да још увјек видим те бијеле меснате пипке како се мичу пут мене узнемирени у свом безгласном свијету помрчине и тишине. С језом у ногама брзо се попнем на гомилу овогод./ишњих/ кромпира покривених сламом и ту се шћућурим тих и остављен.

Не знам колико сам остао унутра. Иза сна ме је тргло дозивање. Дјед је, изгледа, већ поодавно ходао око куће и тражио ме. Кад сам отворио очи, он је управ провиривао на врата. И брижан и помало обрадован повео ме је за руку.

— Ех, ти. Ђе си се то завукао. А овђе малоприје били Цигани, па се ми препали.

Изишао сам за дједом у пепељав сумрак јесењег вечера. У воћару више нас стајало је голо дрвеће самотно и ћутљиво. Било ми га је због нечега жао што остаје тако само у студеној ноћи под смраченим небом док ја, ево, улазим у освијетљену кућу.

– Ајде, роде, ајде, куд си се заглед’о — благо ме је опоменуо дјед.

У кући, иза два дугачка састављена стола, дизали су се последњи који бијаху дошли на подушје. Једног старца морали су стално умиривати и гурати напоље да не би запјевао. Ипак ускоро негдје иза куће на друму одјекну пјаничин глас:

– Зла конака у Марка конака, ој Раде...

Иза посљедњег посјетиоца у кући настаде необична тишина. Сви се нечујно некуд повукоше и легоше. Мајке читавог дана никако и не видјех. И тога вечера први пут пођох да спавам заједно с дједом.

Шћућурен иза дједа, помало ненавикао на нов лежај, ослушкивао сам како у мраку, с другог краја собе, допире плач мог млађег брата. Чинило се као да се то сам непробојни мрак јавља својим необичним гласом. Покушао сам затим да се сјетим неког ко је вечерас остао сам горе у воћару, али тмина око мене била је густа и навалљивала је са свих страна пригушујући моју плашљиву дјечију мисао. Хтио сам онда само још нешто да упитам дједа, али сам стигао само да се прибијем лицем уз његову топлу мишицу и одмах сам заспао.

Дани послје очеве смрти били су тихи и пусти. Нико ме није дирао, нит су на ме обраћали пажњу. Могао сам куд год сам хтио. И тада бих се понајрадије увукао у стари мљечар. Негда се ту држао смок, а сад је унутра била стара одјећа, нешто од алата и некакве старе књиге.

У мљечару је сумрачно и тихо. Кроз низак мали прозор вири споља мутан јесењи дан. У његову потуљену свијетлу свака ствар у мљечару стиче тајанствено необично лице и као да упорно и нијемо зове:

– Мали, дођи де к мени да видиш нешто.

Повисоко на полици стоји округао земљани лонац.

Личи ми на неког ко је надувао образе и сад је сваки час готов да прсне у смијех.

– Бу, мали! Јеси ли се уплашио.

По безброј пута преврћем по џеповима очеве радничке блузе донесене из Америке и сваки пут се надам да ћу у једном од њих пронаћи нешто необично. А кад ипак не пронађем ништа, тренутак-два сам незадовољан и тужан, бацам блузу међу остале ствари и већ се прихватам нечег другог. Ноћу опет сањам како сам у тој истој блузи пронашао велико сјајно дугме, а оно ми се зачас омакло и негдје се загубило. Онда обично почињем у сну тихо да плачем.

Од књига које су у једном углу лежале, највећи број од њих подеран и начет од миша, сјећам се само једне у којој је била необична слика: двојица људи јашу на једном коњу. Дуго бих онако у полумраку зурио у ту слику све док ми се не би учинило да су оживили и људи и коњ и сад путују некуд по свијету. Послије, кад бих се већ пренуо и оставио књигу, чинило ми се да сам ја ту двојицу јахача заиста видио негдје у околини. Сишао бих онда у авлију испред подрума, притиснуо лице између два проштаца на огради и загледао се кроз први лаган /51/ сумрак пут брода на потоку. Можда ће се кроз који тренутак показати тајанствени јахачи од шуме с друге стране потока.

— Шта то гледаш, Баја? — припитао је дјед, који је однекле избио у авлију.

— Гледам кад ће она два чо'ека на коњу проћи.

— Која два чо'ека, брате?

— Па она, ђеде, што сам и' видио горе у оној књиги.

— Аха! — и старац ме је лагано и пажљиво помиловао по лицу и повео ме у кућу.

Ајдемо ми, рођени, сад у кућу, доћи ће они већ кад буде наша слава.

Суботом увече дјед се спрема у млин. Мућка поред ува лампицу старинског фењера, тражи шибице и узима велики сукнени гуњ што га у нашем крају зову „аљина”. Онда му се обично не да вечерати, него дуго и неодлучно сједи за столицом, штупка мрвичаст кукурузов крив и тек

каткад баци поглед постранце на велику торбу пуну жита.

— Е, грдна рано, да је сад жив мој Вид, ни би он дао да се ја овако стар ломим по мраку.

Мати се онда обично окреће и тобож дохваћа нешто из угла, а видим, крије сузе. Знаш, то се говори о мом оцу.

— Једи, болрн, тата, како ћеш тако гладан у млин — говори мати дједу још увијек преврћући нешто по углу. Мени, опет, необично зашто га она зове татом и зачуђен трепћем.

— Ђеде, ајде и мене поведи са собом — и почињем да се умиљавам иза његових леђа и страшљиво га потезем за јаку од кожуха.

— Да те поведем... Види, види, он би са својијем ђедом у млин, а? — окреће се он обрадован и хоће да ме загрли. Ја, постиђен и у радосну очекивању кријем очи, шћућурим се и покушавам да се сакријем под његов кожух.

— А па, Сојо, ајде... ајде нађи дјечаку опанке, па нека се обује. Видим ја да ће ово бити ђедов замјеник.

Дјед већ запрти торбу, пригрће аљину и узимајући из ћошка шљаку вели с уздахом:

— Е, мој Баја, ти нејачак, а ја остарио. Како ће се остати живо ...

Ведре љетња ноћ. Још нема мјесеца, па је небо густо озвјездано и све трепери у прозирној сребрнкастој маглици. Идемо поуском путањом преко голих њива, око нас мртви батрљци пожњевена кукуруза. Држећи се за крај дједове аљине, ја подигнуте главе зијам у звијезде, земља се пода мнош колеба и ја са сваким кораком страхујем ћу пропасти у некакву провалију.

— Ђеде, ђеде, погледај како се проли једна звијезда.

— Видим, рођени. То је ајдук из тавнице утек'о.

— А зашто је утек'о, ђеде?

— Ех, зашто ... Још си ти мален за то ... Зажелио се, брате, јагода. /52/

Кад ме већ заболи врат, спуштам главу и тетурам као пијан. Ноћ ми је онда још мрачнија, поток се примакао и чује се како шушти у близини. Из даљине се приближује некаква чудновата хука. Напрегнем слух и хватам се за дједову аљину.

– Шта је оно, ђеде, што се чује?

– То ти је, брате, млин. Чујеш ли га како меље.

Хука се све више приближује и постаје све разговоријетнија. Са страхом и чуђен широко отварам очи и очекујем кад ће се помолити млин. Чак и дјед као да се примирио и са страхопоштовањем се приближује чудовишту. Најзад се иза брдељка покаже комад тамна крова и почиње све више да расте. Чује се већ и плускање воде и окретање жрвња.

– Ето то је млин, Баја — каже обрадован дјед, а мене минула сва напетост, дрхтим и сав сам испуњен моћним хуком. Намерно се узјогуним, застајкујем и сједнем у хладну траву.

– Ђеде, ја не смијем тамо.

– Ех, бено једна, чега се бојиш. Оно млин меље питу. Неће он малој дјечи ништа, још му је мило кад она дођу.

Хватам се старцу за руку и јсш увијек с неповјерењем закорачим преко висока прага држећи се за брашњав довратак. О, о оно што сам тада видио при свијетлости дједова фењера испунило ме је и страхопоштовањем и дивљењем више него ишта доцније што сам у животу видио. Моћно брујање тешког жрвња који је хватао и заносио очи, сипање брашна и његов топал мирис, брбљиво чекетало кош и још много других ствари које су се можда криле у неосвијетљеним дијеловима млина, све се то родило изненада у ноћи и стало преда ме, малог млинара. Засузиле су ми очи од узбуђења, осјетио сам срце како немирно бије и било ме је за тренутак страх да је све то сан и да ћу се одједном пробудити сам у тишини мрачне собе.

Дјед најприје чека да се сасмеље комшиско жито, а онда се спрема да саспе своје. Ја се скупим поред мучњака

и нетремице зурим у брз гладак жрвањ. Кад је понестало хране млин почне да јауче и да се спорије врти све док дјед није повукао за уставу. Жрвањ се онда стане све спорије окретати и на моје велико задовољство најзад се застави храпав, брашњав и тежак. Сад га још зачуђеније загледам, примакнем се сасвим близу и чини ми се страшан све док га не пипнем руком. А кад под прстима осјетим топал камен, прожме ме свега пријатно узбуђење и ја се жмиркајући окренем дједу:

– Ђеде, ја волим млину.

У ноћи док лежим с дједом на простирци од уваљана стрнокоса, од брујања жрвња час ми се чини да се то возе нечија кола, час опет да то неко незадовољан бранда, а најзад ми се учини да читав млин путује некуд у даљине и потонем у сан.

Ујутру ми дјед прича да сам неколико пута скакао иза сна и викао како млин меље питу. Баш се ничег не сјећам. А кад старац у повратку кући прича сваком кога сусретне да смо то нас двојица ноћас млинарили, ја се сав поносан узбиљим и престанем да се бацам на птице у живици.

Та рана сунчана слика код млина поточара убрзо је некуд ишчезла и потонула. Оболио сам, кад се појавила шпањолска, а једног дана, кад сам звјездане љетње вечери поново пошао с дједом у млин, страховао сам хао да се приближујем непознату гласну чудовишту које застрашујуће хучи у тамној даљини.

Једног дана, у рано влажно прољеће, избио је изненада мој други стриц, добровољац за кога су већ одавно мислили да је мртав. Сјећам се, тога прилично оштрог послијеподнева чепркао сам нешто испод младих шљивица око којих је све мирисало на рани невен, кад сам чуо како се пас испод колнице одједном узнемирио и стао да лаје. Озебао и земљавих руку брже боље скочим и провучем се кроз ограду, а кад сам стигао пред кућу затечем у авли-

ји дједа како се плачући љуби са неким необичним човјеком. Кад опазе мене, дјед се још више расплаче.

— Ето мој, Никола, оно ми је најстарији Видов.

Онда и странац стане да плаче, подигне ме од земље и пољуби ме квасећи ме мокрым брковима.

— Ех, ех, грдна рано, исти отац. Последњи пут смо се видели у Минесоти кад је кретао за стари крај.

Тако је изненада стигао мој стриц дочекан с много суза и већ сјутрадан ујутро поклонио ми је неколико празних месинганих чаура од војничке пушке. Биле су то моје прве играчке . . .

Пупи прољеће у врбацима, говедари дудучу у трубе савијене од врбове коре, а стриц сједи са мном у трави испод трешања, помаже ми да од гомилице камења начиним тор, а онда с рукама у крилу дуго и ћутке гледа некуд у бистре видике изнад модрикасте линије планине Грмеча. Кад се најзад прене, тренутак-два гледа ме као да сам изненада пао однекле с неба, да ме први пут види, а онда ме још увијек замишљен, снажном руком превали у траву.

— Ех, брате још ти ништа не знаш.

Стриц замишљен поваздан тако хода штокуд око куће и увијек набаса на ме, гледа ме неколико тренутака ћутке и замишљено као да се нечем далеком досјећа, а онда се обично спушта поред мене у траву и милује ме по коси.

— А ти, брате, увијек тако сам ... мајсторишеш.

Још га се стидим као госта који ми је однекуд драг, кријем очи и дуго ми треба док се бар мало осмијелим. Онда заједнички правимо кућу, шталу или штогод друго и враћамо се кући често у сам сутон. Дјед ме обично припита гдје сам то досад био, брижно гледа за стрцем и, чини се, и не чује мој одговор.

Послије вечере стриц окупљеним комшијама прича о Албанији и о томе како је преко Овчег поља бјежао пред Бугарима. Иако ме отјерају да спавам, ја се поново неопажено извучем испод покривача, ослоним се брадом о ивицу кревета и нетремице слушам његово причање. А кад

избије на врата неко нови и прекине стрица, ја га намрштен непријатељски гледам и све ми у соби постане и сувише гласно и стијешњено, па се ожалошћен покривам преко главе и у мраку пуном немирних свијетлуцавих шара поново гледам то далеко Овче поље пусто и безводно.

Једне недјељне вечери стиже стриц покасно у ноћ пијан и сав разбарушен и земљав. Још поиздалека чуло се како у мраку, загубљен међу пластовима, искидано и жалостиво покушава да запјева:

— Шта ћу сама, моја ноћи тавна . . .

Тај, мени тако познат и мио глас човјека који се са мном толико пута играо у трави под шљивама, одјекивао је сад тако необичан и сам у тмини напољу, да ми се све хтјело да скочим из кревета и да викнем у помрчину:

— Хеј, стриче, ево мене. Тражиш ли ме?

У кући су се таман спремали да легну, а кад су чули стрица, све се узнемирило, а дјед се уморно спустио на широк ковчег тужно климајући главом:

— Слутио сам ја да ће 'вако нешто доћи.

Гребући око врата споља се увалио стриц пијан и тежак и заваљујући читавим тијелом стао је весело да ословљава час једног час другог укућанина. А кад је опазио дједа како погружен сједи на ковчегу, застао је за тренутак љуљајући се у мјесту као да се пита: шта сад ово би, а онда се спустио на низак столац, спустио главу у руке и стао грчевито да плаче.

— Стриче, ништа од мене нема... стриче рођени.

Дјед се подигао са свог сједишта смијешно и необично шмрцајући и стао да тјеши стрица и сам сузећи и бришући нос.

— Мучи, Никола, мучи болан, све ће добро бити. Знам ја како је: жена се преудала, дјеце немаш, али све ће опет лијепо поћи... Ех, Никола, немој бити таки, све му његово ...

Зачуђен и нијем све сам то посматрао испод покривача и било ми је и стидно и жао у исти мах. Те вечери зау-

вијек је нестало онога мога дојучерашњег стрица, великог ћутљивог судруга у мојим дјечијим мајсторлуцима. Кад сам га сјутрадан угледао код ограда воћара како натмурен и блијед гледа у даљину, побојам се да ми не би опет пришао и побјегох у јаругу која је била сва обрасла копривом и пуна рбина од старих земљаних лонаца. Уз обалу је растао велики жбун зове и у његовој тавној и влажној сјени, ожарен копривом по ногама, ја сам дуго сједио жалостан и сам и било ми је тако као да је онај мој некадашњи стриц неповратно некуд отишао, а мене је ту оставио сама, бриде ми ожарене ноге, изгубио сам једну патрону и баш нико не зна за моју бескрајну дјетињску тугу.

И много година послије, кад год бих осјетио мирис зове и угледао њезин тешки зелени жбун, сјећао сам се свог првог великог судруга у игри и тешко ми је било повјеровати да га је заувјек нестало. Чинило се, као да се само некуд загубио, али се сваког тренутка може однекле појавити и, као и увијек, тихо се спустити до мене и помиловати ме по коси.

— А ти, брате, увијек тако сам, а?

Убрзо су стрица оженили. Било је то лудо и бучно вече пуно пјесме и пуцњаве и за нас дјецу баш нигдје није било мјеста нит је ко о нама водио бриге. Свуда смо били на сметњи. Чак је и мати била сва некуд ужурбана и отсутна па није ни опазила кад сам јој испред самог носа украо комад шећера. То ме је осмјелило, па сам пружио руку и за другим комадом, а она опет — као да ме никако и не види. То ме је напоскон растужило, па сам се тихо отпуњао у собу и увукао се у дједов кревет.

Сјутрадан сам од нове стрине добио прегршт сувих крушака и отада је почело наше велико тихо пријатељство које је зрачило на сваком кораку, а кога ипак нико други није опажао.

Границу мог малог дјетињског свијета чинио је подно ливаде, ниже куће поток Поткалишница са својим криву-

давим редом дрвећа. Када би мати или стрина нешто прале на потоку, ја бих отишао с њима, па сам читаво вријеме трчкарао и завиривао између врба и јова у бистру немирну воду пуну ситних окретних риба. Нагнут између два огранка рашљевите старе јове дуго зурим у тајанствен зеленкаст вир из кога ме гледа зачуђен бјелоглав дјечак. Крв ми се налијева у главу и лице је од тога отежало и подбуло, иза окуке се чује гласна и одсјечна пратљача моје стрине и то ме једино потсјећа, да не могу овако вјечито остати над водом и да се ипак једанпут мора кући. Нерадо се исправљам и тужно ми је што ће онај други дјечак остати сам на дну воде. Горе ме чека периља већ помало забринута због моје скитње, ја дуго и неодлучно обилазим око ње и баш се никако не могу наканти да јој кажем нешто за онога дјечака. Знам, казала би ми и не дижући главе:

— Одлази, бено, оно се ти огледаш у води.

И с друге стране потока је ливада, живица и оранице на падини бријега, али све ми је то ипак туђе и помало непријатељско. Иако је вода на мјестима врло плитка, ипак немам баш нимало воље да тамо пријеђем. А кад сам једног дана угледао и свог дједа како иде између ниских живица с друге стране (враћао се однекле из села) дуго нијесам могао да повјерујем да је то заиста он, онај мој прави дјед, и тек кад ми је с оне обале подвикнуо, престао сам зачуђено да жмиркам и прегазио сам преко воде к њему. Одоздо ми се опет читава наша обала учинила некуд необична иако добро позната и у мојој малој глави настане чудновата збрка, па сам се скоро сневеселио иако је старац био поред мене.

Ново лице ствари изазивало је често у мени нејасну и необичну тугу и било ме је страх да ћу се тако једног дана изгубити негдје у непознату свијету.

Страх, радозналост и маглене слутње изазивали су у мени просјаци. То су била прва тајанствена и непозната створења која су пролазила кроз мој мали свијет и наго-

нила ме да често у каквом тихом куту с помало језе сања-рим о томе другом свијету који понекад навири и овамо к мени страшан и неразумљив као [створ] из ноћи.

Чим би ко из куће радознало и с помало плашње у гла-су објавио да путем долази просјак ја бих премирао од страха, све око мене, и двориште, и воћар и унутрашњост куће, постали би друкчији као да их сад први пут јасно видим, а ја бих ако дјед није био у близини, пожурио да се сакријем под кревет. Тамо је вазда било паучине по ћошковима и на кревет./ским/ даскама изнад моје главе, ми-рисало је на прашину и неугодно је било постранце лежати са скупљеним ногама, док се споља чуло како просјак назива бога, шкрипи подницама улазећи у кућу и стењући спртава торбу. Одоздо испод кревета могао сам да видим само просјачове ноге прашне и у подераној обући и његову торбу поред њих. Те просјачке ноге заувјек су ми остале у сјећању: било их је понајвише у дебелим вуненим чарапама и у разгаженим опанцима опутњацима; натечене и сиве од прашине оне као да су се заувјек зауставиле ту на поду наше куће непокретне и тешке, па не мисле више даље да се крену. Друге су биле босе великих распљесканих стопала и крупних отвордних прстију. А једног облачног намрштеног љетњег лана, кад се све бијаше смрачило као да је ноћ на прагу, бануо је у нашу кућу просјак с дрвеном ногом. Гласно и без одјека ударала је дрвена нога по излизаним подницама, а кад је најзад просјак стао уз врата и опружио своју ногу, дуго је с дједом причао о рату, спомињао Карпате (мени се чинило да каже „Крпати“) а кад би њихов разговор за тренутак за-стао, просјак се, послије кратке станке, трзао као иза сна увијек са истим ријечима:

— Тако ти је то, мој брате — рат.

И од тога дана рат сам увијек замишљао као црна на-тмурена човјека коме се не види лице и који около бату-ра и лупа по мраку својом тешком дрвеном ногом. Бије негдје у тмини дрвена нога, а од њезина одјека откида се

и пада у грудима нешто суморно и хладно, руке се саме скупљају и грче као од непознате зиме и мене подилази жеља да се шћућурим негдје у тами под покривачем осамљен, мален, без суза и са стегнутим срцем.

Пролазиле су тако и путовале кроз моје дјетињство уморне просјачке ноге натечене и рањаве, настављале су да путују и да иду и у мојим сновима и дјетињским сањаријама, и још дуго и дуго све је то за ме било само један тајанствени непознат свијет пун језе. Тек доцније од свега тога у мани је стала да се јавља и да расте туга. Неосјетно и лагано почело је да пече то што је, ето, човјек стар гладан и сам, путује, уморан је и испод покисле капе тужно му вири сиједа коса.

Дједа је веселио долазак сваког просјака. Познавао је он и село одакле су и крајеве кроз које су пролазили, и чим би се који од њих помолио пред авлијом, дјед се већ обзирао за стоцом и навикивао на пса:

— Марш под курузану, вук те не уј'о... Ајде ти, стари, ајде, неће он — само онако режи мрцина.

Просјак је обично постранце улазио на поуска авлиска врата и све се обзирао на пса, а кад би се већ спустио на столац и спртио торбу, дјед би с њим развезао дуг разговор о људима и селима кроз која је просјак прошао, обојица су узвикивали, кад би се просјак сјетио за кога га дјед пита:

— Ама, то ти мене питаш за онога дугачког Петрину, онога што шушљијеће кад говори.

— Аха, тога, тога! Вале му два зуба.

— Јес, јес, знам га к'о себе ... Није, брате, још умро, ено га, здрав к'о парипина.

Па је просјак причао о људима који су устали из мртвих, о болестима и крађама, о својим просјачким невољама а ја, скупљен уз дједово кољено, слушао сам га са страхом и радозналошћу и необично ми је било кад би га дјед припитао:

— А ће ти оно рече да ти је кућа?

Никако ми није ишло у главу да просјак има кућу и узалуд сам се мучио, да замислим како то она изгледа: увијек сам само видио просјака како иде друмом а куће — нема нигдје.

Или би се просјак у једном тренутку загледао у ме и као забринуту припитао:

— А слуша ли те овај мали? [

— О, слуша, слуша добро — похвалио би ме дјед милујући ме по коси.

— А ја к'о велим: ако не слуша, да га понесем у торби.

— Богме, кад не би слуш'о, и ја би рек'о да га понесеш, а овако — не дам, добар је он.

Плавичаста зимска ноћ самује иза прозора на којима се већ расцвјетава сребрнаст лед. У фуруни угодно пупуће ватра и повлачи за собом некуд на разиграна дјетињска путовања у непознату земљу у којој је вјечито Божић. Лежим с дједом у широку кревету и слушавам његов сањив монотон глас:

— Вјерују у војединаго Бога Оца сведржитеља!

Дједу је пало на ум да ме учи „вјерују“, па се завалио полеђушке на кревет, ставио руке под главу, броји мени непознате црквенословенске ријечи, а кад му се учини да је већ доста наговорио, обраћа се мени:

— Е, дедер сад, Биограде, ишчитај ти.

Док он „чати“ ја обично мислим о свему другом само не о ономе што он говори и кад треба да се понови, ја се умудрим и тобож се замислим, трљам нос и најзад признајем:

— Не знам.

— Не знаш? Како, брате, да не знаш?

А онда се прекорно обраћа мојој матери.

— Чујеш ли га, Сојо? Све се бојим, биће брезбожник к'о и мој Вук.

Вук је дједов брат од ујака. Био је негдје у жандармерији „вакмајстор“ а кад је пензионисан, вратио се кући. Нема ни жене ни дјеце, ради недјељом, прича шаљиве и

подругљиве ствари о свецима и никад не иде у цркву. Занимљиво је слушати кад он прича, код њега су свеци смијешан и луцкаст народ, нема тамо ничег страшног, али се њега ипак сва дјеца прибојавају и престају да се играју и да вичу чим он дође.

— Богами, исти Вук — брижно понови дјед и опет наставља:

— Дедер сад, пази: Вјерују у војединаго ...

Примирио сам се и нерадо се трудим да упамтим дједове ријечи. А онда ми зачас мисао поново одлута за Вуком и за оним што је он причао, па се и нехотице пренем и окренем дједу.

- Ђеде, је ли свети Игњатије био 'ајдук?

Дјед нагло застаје у средини читања, мало се попридигне на узглављу, открива ме све до појаса и гледа ме тако као да сам негдје врло далеко или као да сам ситан попут мрава.

— Ајдук? Ама ће си то чуо, јадна ти мајка не била?

Дједово је лице необично и срдито. Видио сам га таквог само једанпут, кад сам у башти почупао „пријеранке“ купусног расада и донио га њему да начини метлу. Не знам јесам ли више зачуђен или уплашен: шта сам сад то страшно направио?

— Од кога си то чуо, несрећо?

— Од ђеда Вука. Знаш ли кад је казив'о копачима у луци.

Дјед сад поново легне натраг, забаци опет руке под главу и жалостиво мрмља:

— Од Вука, — а од кога би другог. О, Вуче, Вуче, на шта ми дијете наврзе...

Онерасположио се дјед, заборавио и на ме и на молитву, па заћутао и зловољно гледа у таваницу. Опет би га упитао оно за Игњатија, али ме је страх, и тако, не добивши никаква одговора, ја се и сам замислим о необичном свецу и на крају крајева ипак закључим да је заиста морао бити хајдук— тако је много љепше.

И тако се рђаво свршио први и посљедњи покушај мог доброг дједа да ме научи молитви. Растао сам слушајући препирке о вјери и о свецима између њега и Вука. Дјед је обично прекорно вртио главом и питао Вука у шта су му отишле толике године и како га није срамота, називао га Турчином и никаквом вјером, док се Вук само срзавао крупним коњским смијехом, називао дједа старом беном и ослоњен обема рукама на мали наџак који је са собом увијек носио, објашњавао је дједу како је који светац живио и зашто се посветио. Биле су то увијек занимљиве и шалљиве приче, видио сам смијешне и необичне старце како неошишани и необријани вире из пећина и из јама, варају свијет, басају кроз пустиње и бјеже од народа, док су дједови свеци били добричине који су ходили по свијету и чинили сваком добро. А ја сам однекле из прикрајка слушао њихове разговоре и било ми је чудно зашто се препиру: па добри су и једни и други свеци.

— Боже, Вуче, кад одеш на онај свијет, видећеш пакла — запријетио је једног дана дјед.

— Е, е, е, — загроктао је Вук — само ви са мном заједно закопајте и мој наџак, па да се горе поћерам са светијем Петром — биће трке.

Замислио сам Вука како са својим дугим козјим кожом трчи за светим Петром и то ми је било толико смјешно, да сам у свом заклону праснуо на сав глас.

— Аха, прислушкујеш ли, гаде? — повикао је дјед и пожурио се да ме извуче иза великог сандука у ћошку.

— Ко ти је река' да се ту завлачиш и да слушаш што стари људи диване, а?

Видио сам да се добри старац труди да изгледа строг, али му то није ишло за руком. Уплашен и оборена погледа, изненада уловљен у забрањену послу, био сам заиста врло смијешан.

... Двадесет година касније, на разграђену сеоском гробљу, пуном старих напола осушених трешања, посјетио сам гробове двојице стараца. Свадљиво размакнути

укосо један од другог, чинило се као да и даље нијемо продужују своју стару препирку о вјери и о свецима.

Тихо су отицали спори дремљиви сати тога мирног љетњег послеподнева кад се слијева заједно данас и јуче и кад су једно исто и прошлост и садашњост. И могло се очекивати да ће дјед сваког тренутка устати и прекорно се обратити мени:

А ти опет прислушкујеш шта нас двојица диванимо, а?

Почетком врућа прашна љета породила се стрина. Тога јутра кад сам се пробудио осјетио сам да је у кући свечаније и друкчије него обично. Нит су ми се наругали што сам касно устао, нит су ме опоменули да се умијем, а кад је однекле избио и стриц црвен и свијетао с боцом у руци, весело ми је намигнуо:

— Хеј, Баја, 'оћеш и ти потегнути једну... попиј, бено, попиј, стриц ти је добио сина.

Гуркао ми је под нос чашицу и гледао некуда кроза ме и видјело се да не мисли ни на ме ни на оно што говори. Зачас је опет чашу понудио неком другом и отпливао даље занесен и блистав.

Пред вратима је сједио дјед и дугачком мотком разгонио насртљиве пилиће. Кад сам се прислонио уза њ, пренуо се као иза сна:

— Јеси ли устао, Биограде?

Низ воћар је силазила комшиница Петра, гласна и мушкобањаста жена, и још издалека викала:

— Еј, Ницо, Никола, ракију 'вамо, крст ти није ћаћин. Ракију ..

И тако је започео и прошао тај дан сав однекуд нарочит као да су се све ствари мало помериле са свог мјеста, па их сад изнова треба обићи и упознати им ону страну која је стајала до зида. Стринина затворена врата иза којих су сваки час излазиле ужурбане жене и чуло се пригушено кмечање, давале су читавој унутрашњости куће одблијесак нечег тајанственог, док све најзад није погасио

сумрак са свакодневном риком говеда и блејањем оваца које су се прашећи путем враћале с паше.

У тиха топла послеподнева кад мајка оде на њиву и однесе радницима ужину, мене остављају да послужим и припазим на стрину. Она лежи сама у великој сјеновитој соби блиједа и гологлава, с времена на вријеме макне руку пут колијевке и нагне се да види шта ради дијете, а онда опет дуго и непомично гледа у пуст бијел зид испред себе.

— Шта радиш, брате? Ајде нешто приповиједај својој стрини.

— Не знам — стидљиво јој одговарам и обарам главу. Неудобно ми је самом у соби са том великом ћутљивом женом и тек кад проговори, онда то опет постаје она моја стара добра стрина и ја мало живнем и ослободим се.

— Ће су ти брат и сестра? — припитује стрина.

— Отишли су с мамом на њиву.

— На њиву... Боље би било да сте сви троје вође у соби, па да се мало шалите. Додија, брате, сам овако лежати, а ништа се око тебе не миче, све исто к'о и јуче. Ех, брате, мален си ти, па не знаш како је то.

Моли ме стрина да премјестим час ову час ону ствар у соби, пита ме је ли се наоблачило и неће ли ускоро киша, а кад се напољу зачује глас моје мајке и дјечја цика она се обрадована осмјехује:

Ето и' иду. Вала ти, боже.

Брата и сестру стао сам боље да запажам тек онда кад је дјед у кућу довео још једну принову, кћерку наше тетке којој те године бијаше умро муж. Била је то риђа дјевојчица криве вилице и помало косих очију, годину дана старија од мене. Онога предвечерја кад је дошла с дједом, ја сам баш помагао чобанину да разлучи овце од јагањаца, а кад сам ушао у кућу поред огњишта је већ сједио дјед и уза њ дјевојчица кривоуста, жутих мачјих очију сва умотана у велики црн шал.

— Еј, Биограде, ево ти још једне сестре.

Стидљиво сам се завукао у мрак иза великих шкалина које су водиле на таван и отуд сам радознано провиривао на нову сестру. А кад је однекле из мрака испливала и моја рођена сестра, дундаста плава цурица велике главе, и прислонила се с друге стране уз дједово кољено, новакиња се окренула к њој и непријатељски је погледала напућивши усне.

— Мој је ђед, није твој — незадовољно се набурила моја сестра.

Новакиња је оборила свој непријатељски поглед на велику месингану копчу на сестрину појасу и није ништа одговорила.

— Дивјачна та мала — брижно је промрсила мати — тешко ће бити с њом.

Сестру, преко двије године млађу од мене и још млађег брата опажао сам дотад само као два неугодна и непотребна створења, која су ту само зато да сметају. Кењкајући запристајала су за мном кад бих куд пошао с дједом или с чобанином, мајка је око њих вјечито била запослена и то ме је сасвим одбило од ње и привукло к дједу, а што ми је најмрже било, морао сам да љуљам /66/ брата кад би се понекад расплакао. Колијевка је била неспретна и тешка, мали гад се пискаво и продорно дерао и, чинило се, никад неће бити краја том досадном љуљању. Па и послѣје, кад је мали већ одавно проходао и тепајући, кривоног и срдит као гусак, запристајао за мном, ја сам се љутито издирао на њ:

— Марш ти, куда ћеш за мном, ево велка вука.

Мали је онда у недоумици застајао, спремао се да заплаче, а онда се неспретно окретао и враћао се натраг опрезно и полако као да се под њим љуља земља. Већ сјутрадан по доласку Бејину (тако се звала та наша сестра од тетке) у кући су се створила два табора: на једној страни она, а на другој нас двоје — сестра и ја. Мали брат био је неутралан. Почело се најприје с лицемјерним испитивањем.

— Ти немаш маме к’о ми.

— Имам, боме, маму Ваву, и имам стрица Ваву, и Цују, и Драгу — похвалила се туђинка непријатељски нас мјерећи својим косим очима.

Нас двоје стали пред њом у јединствен противнички фронт, држимо руке на леђима и такмичимо се.

— Имамо и ми ђеда и стрица Ницу и тету Саву и ону другу тету Саву и Мркана... Ми имамо и ујака Јандрију, а ти немаш.

— Е, е, ки немам, шта ће ми ујак Јандрија. Љепши је наш Ваво и Цуја.

— Е, твоја смрдљива Цуја.

— Смрдљив је ваш ћаћа, Турчин вас — наљутила се Беја.

Нас обоје надигосмо вику:

— О мама, ево она лаје. Ево каже да је наш ћаћа смрдљив и да нас Турчин.

Тако је између нас отпочео дуг рат са честим тужакањима и бојем... Трчали смо да је оптужимо и за најмању ситницу, а кад би је мама тукла, злурадо смо се смијуцкали мало поиздаље, никад сигурни да и нас не би штогод запало. Истучена, она се никад није дерала као што смо то ми чинили, него би се само забила гдјегод у какав угао и тамо дуго ћутала главе окренуте зиду. Ми смо се онда окупљали око ње, дражили је, викали: „Ричи, ричи, воле, бучи, бучи, краво“, боцкали је каквим штапићем, а кад се она на све то не би ни покренула, ми би се и сами уозбиљили и снуждили, престајали да је дражимо и зурили смо у њу као у необично створење које досад нијесмо познавали. У кући је постајало неугодно од њезина присуства, није нам се играло, а сестра је шапатом питала:

— Моревити да је она умрла?

— Е, умрла, — одлази, бенава, обрецнуо би се на њу и сам непријатно тргнут од те помисли.

Кад се најзад извуче из свог ћошка, Беја пролази крај нас као да нас и не примећује, а онда дуго сама, плачних

очију, сједи на дрвљанику и гледа у даљину или узме мог млађег брата, одведе га иза баштенског плота у високу траву и тепа му држећи га на крилу:

— Ех, јепи мој брацо. Је ли де, да си ти лијепи маји мајецни Бејин брат, а? Па да, брате, само си ти мој, а они нијесу. Нек они остану вође, пси једни, а ми идемо на Мркаље нашој Вави. Је ли де, брате.

Тутљиви брат Рајко мирно се предавао да га она мази и милује, брала му је миришљави невен и велике бијеле иванчице, док смо ми завидљиво провиривали иза плота и пробали да га премамимо к нама.

— Оди ти с нама Рајко, па ћемо зидати кулу чак до неба. Оди, оди, вамо, ено мама пече колачиће.

Проклети гад није ни слушао шта му ми обећавамо и најзад смо и нас обоје прелазили на Бејину страну и настајало би какво такво примирје, све док она не би с уживањем стала да руши „кокошињац” који би ми озидали и да нам смета и збуњује нас у игри. Кмезили би се и викали на њу, спремали се да и ми њој покваримо игру, али узалуд — не памтим да сам је икад видио да се игра. Њезино једино уживање и игра било је да нама напакости, да нам квари играчке, упропашћује наше мајсторлуке, вади јаја из птичјих гнијезда за која би јој ми казали и сличне ствари. Понекад би само од крпа начинила „бебу“, али никад нам није дала ни да је погледамо, љубоморно је крила у њедра, сакривала под сламарицу на кревету или је тискала по разним угловима и рупама све док и сама не би заборавила гдје јој се налази.

Одавна се ујесенило и већ данима сипи и кваси невидљива хладна киша. Погледам увис: умјесто неба чађава сумаглица мутна потуљена сјаја од кога заболеле очи. Нема више ни модре далеке планине иза које је „Америка и море“, нестало је и околних брегова, свуда виси мртво сиво прамење магле. Наш невесели дјетињски јесењи свијет завршава се доле код потока редом црна дрвећа који се гу-

би у кланцу између два бријега. Почесто нагнут преко ганка, дуго зурим доље према рјечици одакле допире разливен шум воде који час нарасте и приђе ближе испуњавајући пустим заглашним шаптањем тишине, а час утисне и повуче се, па се све преда мном сузи и узмакне некуд кроз тамну рупу куда се између дрвећа, према невидљиву мосту, губи блатњава трака уска путељка. Зурим и очекујем кад ће се из магле помолити Међедовић, смијешни Лакат Браде Педаљ Мужа или какво друго створење о коме нам увече причају дјед и стриц. А кад позадуго баш никог нема, прођем с друге стране куће и стојећи под стрехом испружене руке дочекујем на длан споре монотоне капи. А кад ми и то досади и рука се удрвени и отежа, сјетим се да потражим сестру и брата или се, сакривен иза стрине, ругам Беји. /67/

Сједим с дједом на голу брдељку повише куће, чувамо овце. Дјед је овога прољећа нешто слаб, зимогрољиво се замотао у дугачку црну аљину и жмиркајући грије се на нејаку прољетњем сунцу.

— А, а, мој Баја, остарило се, ослабило. Теби није ледено?

— Није, ђеде.

У низини испод нас пружио се поред потока узак појас равнице — „баре“. По њима тамо-амо расуте групе говеда малене попут играчака са смијешно кратким ногама. У дну, поред озелењела, кривудава реда врба, скупила се гомила дјечака говедара, чује се како тутуче гласна труба начињена од врбове коре и глас јој замире и губи се доље далеко низ поток, у подводну јошику. С друге стране потока пење се густа једва нешто озелењела шума, оvdје ондје пријатно се свијетли у њој бијела процвјетала трешња. Иза ње опет брда прошарана тамном шумом а сасвим позади магличаста плава планина по чијим врховима блијешти заостао снијег. Планина лежи на хоризонту

сва прозирна и лака, а када дјед каже, да је и тамо густа јелова шума и да у њој има међеда — тешко је у то повјеровати. Једном су из планине на товарима дотјерали мирисаву смреку шимлу окићену опором зеленом оштром јеловом четином. Казали су да је то из планине — из Грмеча. Како је тај други дивљи мирисави Грмеч био далек од ове разливане модрикасте мрље тамо у даљини.

— Ђеде, шта има тамо иза планине, је л' тамо море и Америка?

— Море и Америка? Ех, брате, море и Америка су далеко, далеко, преко сила такије планина.

— А шта има иза Грмеча?

— Па има села к'о и с ове стране, има и градова. Тамо је и Сарајево... Е, Сарајево, Сарајево. Једном је, мој Баја, твој ђед пјешке дрмнуо у Сарајево с болеснијем сином у нарамку. Био у твог ђеда још син, твој покојни стриц, заболјела га на цијело нога, а ја, мој Баја, дијете у нарамак па ајде, ајде, ајде, равније петнаест дана. Није онда било возова ко сад. Ех, ех, једини Боже, тежак дјечак, а мени га већ додијало носити, стојим крај некакве воде и све се мислим: би л сад зажмирио на оба ока, па с њим доље у воду... Додијало, мој Баја, обе руке отпадоше.

— Па јеси ли га бацио, ђеде?

— Ех, бено моја — невесело се насмије старац и поглади ме по коси — како би бацио дијете. Нијесам мој Баја, него једва жив доћи до Сарајева, па, јопет, све цабе ... Сиромо мој Миле.

— А шта је онда од њега било? Дедер, ђеде, кажи.

Дјед загледан некуд у низину, гризе невесело зглавак палца и очи му влажно блистају.

— Е, шта је било? Туђи свијет, даљина, а ја неук тежак. Ех, ех. .. Има тамо у Сарајеву велико гробље, некакво Кошево, како ли му кажу.. . Мален си ти још мој Баја, нијесу за те те приповијетке.

И као да се пренуо, дјед ме загрли око врата и привуче уза се.

— Биограде мој лијепи, док ти само буде седма година, тебе ће ђед у школу: на, учитељу, научи мог Биограда читати и писати. Неће ми макар унуци бити слијепци.

Ућутао се и замислио дјед с руком заборављеном на мојим раменима, а ја се лагано извучем из његова загрљаја и станем скупљати каменчиће да зидам „кулу“. То ме је научио наш најменик, говедар Лука, ћутљиви тмурни дјечак црн као угљар и сав зарастао у косу. Нашао сам га једног облачна дана у јесен како под брестом на пољани нешто зида од комада шупљикаве тешке шљаке.

— Шта то радиш, Лука?

— Зидам кулу. А кад је сасвим дозидам, натрпаћу је допола сувим лишћем и повоздан ћу спавати у њој, а ајдуци неће моћи до мене.

— А ће су ајдуци?

— У шуми, ће би и били на другом мјесту. Мене су већ неколико пута ћерали кад сам напасао говеда под шумом у Долићу, а ја утечем горе на плећину, на сунце, а они онда не смију за мном.

— Е, е, моревити да ми то лажеш?

Десила се са мном и Беја. Мрзовољно је мјерила говедареву кулу, а онда се подсмјешљиво окренула Луки.

— А како ћеш изићи из куле, кад нема на њој врата?

Говедар је набрао обрве и загледао се у кулу.

— Шта је тебе брига како ћу изићи. Нећу никако ни излазити.

— А шта ћеш онда јести? —упорно је испитивала Беја.

Говедар се збунио, тупо се загледао преда се, а онда је својим дугачким бичем замахнуо на Беју.

— Одлази ти кући, вјештице кривоуста. Шта се тебе тичу мушке ствари.

А кад је већ Беја замакла према кући, дуго је и мрзовољно гледао за њом и најзад се окренуо мени.

— Не слушај ти њу, мали, луду цуретину. Поврати ти мени само и припази говеда, па ћу ти показати како се зида кула у којој живе јунаци.

— Шта си то направио Баја? — окренуо ми се дјед кад је кула била већ скоро завршена.

— Озидо сам кулу, ђеде. Погледај дер, колика је,

Дјед се примакао и надвирио се кроз уску рупу на врху куле.

— Мрачна, брате, права азачка тамница. Хуу, ладно мора бити у тој твојој кули, није за стара човјека — подсјећа на смрт. Начини ти, рођени, кућу са великим, великим пенџерима, да се у њој добро види. То ти начини свом ђеду.

— Оћу, ђеде, кад нарастем велики, сад не знам.

— Кад нарастеш? Е мој, Биограде, дотле ће ђед отпутовати далеко, далеко и неће му више требати кућа с пенџерима. Даа ...

Прехладио се дјед код оваца, па је већ неколико дана у кревету. Лежи на повисоку узглављу просијед и старачки блијед, дуго и озбиљно гледа сваку ствар у соби и почесто навирује на прозор. Мислим да је то дјед угледао напољу нешто необично, па се и сам извлачим из ћошка, иза синџерице, и радознано вири кроз окно. Напољу је тих прољетњи дан, изнад расцвијеталих јабука путују свијетли облаци, у сунчану дворишту, поред корита, стоје /74/ двије грлице. Безгласна и мудра иза плота кроз ниску траву пролази мачка.

— Шта ли је то дјед видио тамо? — питам се зачуђено. — Можда се нешто сакрило доље у сумрачну пролазу између појате и живице.

Дјед замишљено гледа своје блиједе танке руке с плавим жилицама и обраћа се мени сјетно насмијешен.

— Баја, боме ће ти ђед умријети.

— Нећеш! — ведро кажем у добро познато старачко лице, а онда се поново завлачим иза шиваће машине, сјећам се тренутно непријатна хладна блистања литија и позлаћених крстова с очева погребца и опет кажем намрштено и тврдо:

— Нећеш, нећеш ти умријети.

— Оћу, рођени, умријећу и однијеће ме на гробље, на Микаилића Брдо.

— А ја ћу узети куку од брначе, па ћу те јопет довући отуда.

— Аха! — Дјед је од срца насмијан. — Шта мени море смрт, кад ће мене мој Баја јопет довући натраг.

— Е, кад би се то могло. — уздише старац који је дошао да обиђе дједа.

То је крупна старчина големе чупаве главе. Подбочио се испод браде дебелом шљаком, дуго и ћутке гледа у под, плуцка, а онда изненада, баш као да је читаво вријеме само о томе мислио, пита дједа:

— А мореш ли, Раде, што потрошити, рачи ли ти се што јести?

Зачуђено гледам у дједа. Необично ми то да је њему име Раде. Раде је, чини ми се, име плавим људима ониским и дебелим (такав нам је био један кум Раде) а дјед је издужен и мршав као какав Станиша.

— Слабо ми се једе, мој Дмитре, слабо — тмурно вели дјед. — Ето, сад ми нешто пало на ум, да ми је младије коприва, па да се сваре и мало зачине... Уз рат смо то често јели... Чини ми се, одма би од њи оздравио.

Старчина опет обара главу и као да смишља нешто друго, сви ћуте, а ја се тихо и неопажен извучем из собе. Под високим плотом ниже куће дуго претражујем по аптовини и репуху нема ли, можда, младих коприва. Узнемирио сам квочку, нашао стару излизану потковицу, а од коприва ни трага. На углу ограда поред младе врбе, набасам на преврнут плехнат котлић земљав и пробијена дна. Кроз рупу из таме гледа тајанствен непознат свијет. Унутра сигурно има нешто необично. Пун треме преврнем клипом котлић: сад је на сунцу све празно и обично, испуњено необичном свјетлошћу. Блиједа напола сува трава и један црн кукац тврних крила, који престрашен поку-

шава да се сакрије. Постајем одједном тужан и пуст и поново вратим котлић на старо мјесто.

Претражио сам послије простор испод младих шљивица, тамо је растао невен и чупави „коњски босиљак“, испод трешања је била чиста зелена ледина, а тек ниже појате наиђем на коприве. Расле су густо уза сам подзид таман од влаге и старости.

Тек што сам покушао да откинем прву младу биљчицу, ожарим прсте и намрштен тргнем руку. Подуго затим сједим неодлучан и трљам прсте, а онда поново са два прста опрезно прихватим чупаву стабљичицу и откинем је. Добро сам прошао и то ме охрабри. Послије се опет неколико пута ожарим, осјећам како ме у носу пали оштар мирис коприве, али ипак не попуштам. Најзад је поред мене читава хрпа, збијем је у своју црвену личку капу и весео журим преко плота. У соби код дједа тихо је и пусто, старчина је већ некуд отишла, а дјед је замишљен и сјетан.

– Шта то носиш, рођени?

– Ђеде, набро сам ти коприва. Ево и' пуна капа.

Старчево лице развлачи се у осмијех срећан и ведар. Изненађен и узбуђен привлачи ме себи и дуго милује по коси.

– О, лијепе моје коприве. О, драге ђедове коприве.

– А нећеш ли сад, ђеде, умријети онако к'о мој тата?

– Нећу, рођени, нећу — одговара он меко, а затим ме пушта, брише очи и главе окренуте зиду искидано мрмља:

— О, добре моје паметне коприве.

Срећан и узбуђен завлачим се у свој сумрачни ћошак. Заборавио сам на ожарене прсте пуне пликова, па ми одједном дошло жао и оне старчине, која је отишла, његово празно мјесто виче пуно туге и тишине: Гдје ли је сад стари са својом дебелом шљаком, можда га више и нема ни гдје на свијету.

Па и несвјесно гладим ожарена мјеста, укочено гледам у сумрак који се већ хвата по угловима собе и плаче ми се за старцем кога више нема.

А обноћ опет сањам како берем коприве и то сад за оца, а оне се некуд измичу и бјеже, чује се однекле и глас онога старога, а мени се од свега тога грдно ражалило, па у сну почињем тихо да плачем. Дуго ме дрмају, зову, умивају ме хладном водом и најзад ме, озловољени, истуку.

Сјећам се, увече кад би се вратиле са каквог сабора, мајка и стрина би [] празничкој одјећи, сјеле на клупицу пред кућом и дуго, уз шушкетање вечерња вјетра, причале једна другој о свом дјетињству и о својој младости. Мати је онда гледала некуд неодређено у модрикаст сутон у шљивику и не би ме задуго примјећивала. А онда бих се и ја сам због тога растуживао и, сједећи у још топлој прашини подно њихових ногу, зачуђен сам гледао мајци у лице. Била ми је она, за тих тренутака и блиска и тако далека и нечим неразумљива у исти мах. Ти вечерњи разговори у празничким хаљинама остали су у сјећању као свечани и тихи тренуци у којима дише већ потуљен и далек сунчани живот.

— А кад сам била цурица од осам-девет година — прича мајка стрини — чувала сам овце тамо код нас у Лици на некакву бријегу Поштаку. Напола голо брдо и камењар пун понора и бездана, а ми, к’о дјеца, баци камен у бездан а одоздо суну на стотине дивљих голубова.

— А шта раде голубови у бездану, мама? — припитао бих ја мешкољећи се подно њихових ногу.

— Шта раде?... Легу се, брате — праве гнијезда. — па је настављала.

— А кад је лијеп дан, па се изиђе на вр’ бријега, онда се у даљини види море. Сасвим, сасвим далеко сија се море баш као да је неко метнуо на земљу огледало, па се оно сјаји према сунцу...

— Боже једини — чуди се стрина. — Море. Да ми је једном виђети то море.

Враћа се тако мајка у дјетињство и мало помало, кроз њезина причања, и њен завичај и њезино дјетињство постајали су за ме један познат и сунчан свијет. И чини ми се, давно некад био сам тамо и добро се сјећам једне слике: осамљено дрво трепери на сунцу поред неког друма, под њим стоји моја мајка, а јато дивљих голубова прољјеће и губи се некуд иза каменита осунчана бријега.

Кад се иде у њезин завичај, најприје се мора попети великом окуком уз Ђукино брдо. На тамнозеленој падини тога брда, гледано издалека, та бијела окука личи на изврнуту бројку пет, коју је неко дијете у игри написало, па заборавило да је избрише. Пут даље води кроз планински кланац Рисавац. С брдашца повише мање куће, планина се за ведрих дана види плава и осмјехнута, и кад год је погледаш, у души постаје ведро и мирно као кад се каже ријеч „дан“.

Пут сам само дотле знао. А куда је даље водио, шта је све могло да се налази иза плаве планине — то сам само видио онда кад сједим сам код оваца у високој бујади и кад је све тихо само се негдје високо чује невидљива шева.

— Знам, никад више нећу отићи тамо ни видјети онај крај — сјетно је говорила мајка сједећи у сутону поред замисљене стрине — то ће, може бити, некад учинити неко од моје дјече.

И онда се обично, упола озбиљно, обраћала мени:

— Ти ћеш, брате, кад порастеш, једног дана отићи тамо, да видиш ће ти је мама школу учила. Оћеш ли?

—’Оћу — потврђивао сам озбиљно и одлучно, и никако ми се није дало да се насмијешим.

Пролазиле су године шарене, насмијане, сиве и озбиљне, жубориле су и протицале као воде, и често у позну јесен, кад се обарају дуге кише, кад птице путују и у ноћи неко непознат тугује и глас му иде по вјетру, у празне је-

сени кад око друмова труне мокро лишће, ја сам се сјећао далеког мајчина завичаја. Треперио је он сакривен у мени као звијезда изнад тамна, неосвијетљена хоризонта и — опет је у души постајало лако и утјешно: доћи ће дан, отвориће се негдје сакривена врата и пред човјekom ће се показати живот широк, сунчан и добар, прави живот који као да смо давно негдје гледали и знали, па га заборавили у безличном свијету [] бескрајних ових јесенских киша.

Сјај прозирних јесењих дана почиње да се мути и да гасне. Обарају се прве непријатно једноличне кише, њихов тихи шум по већ скоро голим гранама испуњава душу леденом тугом. Склоњен под стреху дуго зурим уза сплет мокрих свјетлуцавих грана и узалудно се трудим да негдје у висини пронађем заосталу сакривену јабуку, бар једну једину малу кржљаву јабучицу. Баш нигдје ни једне нема. Све је голо и празно, без шума слијеће мокро тешко лишће заостало овдје-ондје на гранама и лијепи се уз блатњав друм. Понекад, љуљајући се у сивој празнини неба, пролети трома тешка врана, шкиљећи пажљиво пратим њезин лијет: не носи ли можда орах. Деси се каткад, омакне јој се орах из кљуна и док она и даље продужује лијет, орах у косом лијету пада назад. То је за ме најрадоснији тренутак: трчим босоног кроз мокру траву и пун треме разгледам на ономе мјесту гдје је плод пао. То су обично крупни већ поцрњели ораси тешки и с набубрелом језгром, од дуга лежања на влажну мјесту.

У кућу ми се никако не да. Сва су дјеца зановјетна и плачљива, мати и стрина невеселе су и вазда некуд у послу, љуте се кад их штогод запитамо, дјед прави безброј зубаца за грабље, до зла бога досадан и незанимљив посао, Симо и најменик Петар заузети су око храњења стоке. Из подрума се почесто чује лупа и Петров умирујући глас:

— Охоо, јоо, стани, Шарота брате, куд си навалила...
Јоо, куд си навалила, најешћеш се.

Стрица Нице нигдје нема. Он у кући постаје све више и више страна и непријатна личност. Спрема се да сели у Банат на добровољачку земљу, одавно се на то накањује, а баш му се никако не да, и већ одавна спрема грађу за кућу коју ће тамо правити, погађа се и ратује с мајсторима и увече ако је већ код куће, дуго и брижно разговара с дједом о некакву дугу, спомиње и куне „рате“ и отплате и често се, оборене главе и сакривених очију, хвата за своју ријетку косу и болећиво и танко цвили: /102/

— Ух, стриче, стриче, ко ће из свега овога испливати.
Ух . . .

Жао ми је у тим тренуцима стрица и у исти мах стид ме је да он то не примјети.

Откад су настали кишни јесењи дани и ракија се почела пећи, стриц је ријетко код куће. Стрина, отежала и поружњела, са својим великим трбухом безразложно се усходала по кући, туца и завирује из ћошка у ћошак као да некуд тражи излаз и брижно хуче:

— Онај несрећник, опет неће код котла... О, јадна мајко...

А кад већ одавна превали подне, она зове мене и Беју.

— Ајде, брате, па видите горе код Кончара да није ћићо Ницо код котла, а ако га нема, завирите код кума Лазе у биртију... Ајте, рођени, брзо па ће вам тета нешто дати, кад се вратите.

Беја је велика „поселарка“, једва чека, кад ће је послати каквим послом у село. Неспретно разапиње стари огромни кишобран са шареним широким ободом и вуче ме за рукав.

— Ајде, Бранко, брзо, брате ...

Поклопљени кишобраном шљапамо боси блатњавим друмом пуним локвица. Лупкање ситних честих капљица о разапети платнени кров над нама слијева се у пјевуцкав пријатан шум, Беја немарно и весело зуји попут комарца,

под кишобраном је тако угодно, кад се зна да је напољу ситна ледена киша. Блиједе магле које скривају видик и сиво разливено небо ниско над главом. Журимо прскајући ноге жутим блатним водоскоцима и за тренутак забрављамо куд смо оно кренули.

Још подалеко од котла, док се пењемо уз клизаву странчицу пут Кончареве куће, дочекује нас жагор неодређен и расплнут, не зна се тачно одакле излази. Тек кад избисмо на зараван, пред групу зграда, жагор се претвори у мноштво појединачних напола познатих гласова и узвика, запахну нас љут мирис дима и кисела проливена кома. Под ниском колницом, у сувати, пекао је котао. Око њега, очију поцрвевелих од дима, врзала су се двојица Кончара, отац и син, саплићући се о гомиле исцијепаних дрва, о разбацане суде и о кољена сељана који су сједили свуд околу збијени у тјешњаку око котла. Неко је, очито већ пијан, лежао завучен под кукурузаном, отуд су му вириле само ноге у старим блатњавим ципелетинама. Непознат сељак, мутних крвавих очију, точио је ракију и пружајући околу чашу, гледао је сваког поспаном и климајући главом баш као да га не познаје, нит га се тиче ко је то — главно је да се ије и да неко пије. Пијану ларму надвисивао је јак глас кума Данчике Богуновића, блиједа изболована човјека вјечитог „мародера“, али још увијек живахна и добро расположена. /103/

— А кад оно нас Личанчина дођосмо у Кикијенду, дадоше нам пушчетину и сабљетину.

Кум је говорио жучно и оштро као да се са неким препире, срдито је махао рукама и нагињао се сасвим напријед, па би истом, с времена на вријеме, скочио и кунући докторе, операције и свој покварени стомак журио некуд иза кукурузане. Чак се и отуд чуло како без престанка гунђа.

Припијени једно уз друго уза саму соху кукурузане и сметајући својим великим разапетим кишобраном, нас двоје смо туђински намрштени разгледали пијанце. — Стрица Нице није било међу њима.

– Охо, види кумова, види кумова — повикао је кум Данчика враћајући се иза курузане и тек тад нас примјетивши. — Дајде вамо ракије мом кумићу и кумици.

Точе нам ракију из велике зеленкасте боце. Ја се оборене главе браним упорно и стидљиво, док ме се најзад не окану тврдећи да нијесам никакав момак и да сам прави ђед. Беја радо прима чашу и кад је почну хвалити због тога, она испија чашу до дна, прима и другу сва весела и сјајних очију, почиње смијући се да тетура и да се хвата сваком за руку и најзад поблиједи и сједнувши на земљу стане да повраћа. Кум Данчика се грохотом смије.

– Ништа, кумице, ништа. То је само док се не навикнеш.

– Ајд, болан, што опијате дијете, — кори их једна од Кончаревих жена, узима Беју за руку, чисти јој одјећу и у наручју је односи у кућу. Ја остајем изгубљен и сам поклопљен својим кишобраном, нико више на ме не обраћа пажњу, иако сваком сметам, па се најзад растужен и помало озебао враћам кући, шљапкајући по мутним локвицама воде на друму. Шум и пљускање набујала потока у низини подно друма сад је, чини ми се, јачи, па као да неко усамљено тугује одлазећи у мокре даљине. Сиво прамење магле спушта се све ниже низ грдне брегове и лијено се повлачи преко шумовитих коса. Све је потуљено и тамно, једино још црвени циглени кровови с перјаницама дима живо гледају кроз голе воћаре и кад им се приближим, немирно свјетлуцају мокрим неравним површинама. Утопљен у магличасте просторе уз једнолично шуштање кише по напету платну кишобрана упорно се плетем пред неразумљивим питањем.

– А зашто су Беју опили, кад је то тако мучно? Чудни су људи.

Око Ђурђев-дана на нашим пашњацима појавило се ново лице: пиргав ситан дјечачић плавих очију и великих провидних ушију. Додавила га однекле комшиница Стана да јој чува оно десетак њезиних оваца.

Прво јутро на пашњак га је допратила сама Стана. Прекучена у пасу, држећи једну руку вјечито за тканицом./104/ она му је брижно показивала куд треба пасти овце, а гдје је „штета и квар“. Одлазећи, у пола стране још се једном окренула и прикричала му.

– Добро пази да благо не улази у штету, јер ћеш бити бијен. А тамо око ручанице сјави овце у башчицу и дођи ручати.

Тај дан баш је падала недјеља, није се ишло у школу, путем су пролазили празнички обучене жене и обријани људи, па и у доласку Станина најменика било је нечег празничног и свечаног. Дочекали смо га помало отуђено иако је у сваком од нас трептала свијетла немирна искрица.

– Ко ли је сад ово и одакле је? Дошло је нешто ново. Нешто ново има на пашнику.

Правећи се тобож као да не маримо за њ, почели смо да се играмо „клина“ у близини новака трудећи се гласно и разметљиво да се пред њим покажемо што бољи у клисању. А он нас је само гледао очима добрим и отворено плавим као ситни љетњи цвијет „вида“, почео је ускоро и сам одобравајући да узвикује, кад би се који од нас истакао у игри и убрзо и сам стао да се игра заједно с нама нимало се не љутећи кад би у игри изгубио. Био је онда, чини се, још веселији као да својим супарницима чини некакво добро.

– Ха, сад сте ви добили — узвикивао је радосно, помало зачуђено трчећи на њихово мјесто.

Тако је почело наше кратко пријатељство, али убрзо смо малом добричини загорчали живот.

Дјеца из школе однекле су прокљувала да је мали Петар, тако се звао Станин најменик, незаконито дијете копиле, и убрзо је настала права хајка. Пролазећи из школе, у групама све по шесторица-седморица, ђаци су видећи малог у плећини код оваца, још издалека викали:

– Еј, копилаћ, копилаћ, ђе ти је ћаћа, еј, копиле — и бацили су се на њ камењем.

Дјечак их је само гледао као окамењен жмиркајућл плавим очицама и не умијући да им одговори, или устајао и лагано одлазио узбрдо и сакривао се иза ниска трња. И сваким даном све се ријеђе виђао да сједи ка средини плећине као што је обично чинио, и кад би дошло вријеме проласка дјецe из школе, мали је стао, још прије њихова наиласка, да се редовно склања за трњак. Стана је испред куће викала на ђаке.

– Ама, мирујте у дијете, пси једни, шта вам је он скривао. Јесте ли се томе у школи научили, срам вас било!

Некад весео, окретан и увијек спреман на игру, Петар се сад сасвим отуђио од нас свију, повоздан је шврљао ивицом пашњака далеко од остале дјецe или је сједио испод ниског црног трња и од камења нешто зидао. А кад смо се једном договорили да га заједнички задиркујемо, он је у почетку ћутао и слагао камен на камен као и да нас не примјећује, а онда се одједном изненада подигао нешто /105/ зло и дотле непознато синуло му је у очима и он је стиснутих зуба измахнуо и једно од најдрскије чобанчади распалио каменом више ока. Мали се напасник јаучући срушио на земљу лица обливена крвљу, а Петар је на то и сам сјео и ојађено заплакао:

– Ето вам сад, а што ме дирате.

Уплашени сви смо се разбјегли куд који. Држећи се за главу, кукајући и посрћући рањеник је отрчао низа страну кући, убрзо се појавио његов отац, задуван и љутит, истукао кога је год стигао од нас, једно пола сата узалудно тражио малог Петра, а онда се повратио кући псујући и машући граном.

Два дана послије тога дошла је однекле „с брда“ мати малог Петра и одвела сина. Ситна и љепушката, плаве косе и плавих очију, она је без љутње, с тугом, погледала групу нас ђака који смо се били зауставили изнад пута п тихо казала:

– Ето, сад он оде, неће вам више сметати.

И отишла је лагано и без журбе водећи дијете за руку, а ми смо ћутке, као кривци, кренули доље, пут школе. И свима нам је било нешто жао и криво. Да је бар повикала на нас и потјерала нас, лакше би било, овако — како је све то неразумљиво и чудно. Просто, окренула се и отишла, а ипак је требала нешто да учини, а не тако. Било је нешто недовршено и недоречено у свему томе.

Почетком јулских празника, у вруће прашно љето, основали смо разбојничку дружину. Циљ нам је да заједнички крадемо јабуке, крушке, бостане, краставце и друго. Понекад и рибе ловимо дуго се препирући око подјеле ловине. С поносом се називамо „комите“ и с омаловажавањем гледамо на остале дјечаке, нећемо да се купамо заједно с њима, с њима се не играмо и састајући се, брижљиво се кријемо да нас они не примјете.

Сваког дана кад напасемо благо, састајемо се послије ручка поред потока Јапре под големом старом врбом удну једне луке. До нашег скровишта води узан путељак сакривен у густу бујну тамнозелену зоб, затим има да се пређе тијесан дубок јарак у коме без престанка уједначено гргољи вода, иза тога прескочиш плот сав ишчезао под густом вињагом и - хоп - ево те под врбом у бујној хладној трави. Над главом се, заклањајући небо, раширио замршен сплет грана и читав крш танких суварака угушен бујним зеленилом. Стабло врбе од старости се распукло и изнутра иструнуло, па кад се у њ јаче удари ногом, из шупљине сипи сасушена тамно жута прлад. Бојимо се, да унутра нема змија, па нерадо завирујемо у шупљину.

Врба се налази у ћошку једне ливаде која се коси касно, у љето, кад трава сазрије, па је свуда око ње израсла висока јака травуљина, која нас штити од радозналих погледа и ствара око нас атмосферу нечег дивљачког /106/ и тајанственог, хајдучког. Због тога ваљда у томе скровишту понајвише и разговарамо шапатам. Да бисмо били праве комите, надјели смо имена чувених разбојника о

којима се тада по селима много причало и од којих су неки, побјегавши из бихаћке „куле“ пролазили и кроз наша села. Ја се зовем Ланга, мој брат од ујака, жустар и поносит дјечак, носи име Чаруга, Лазица Шајин зове се Прпић Мали, Ђурица Родић, Прпић Велики, један опет Миле Карановић и тако редом.

Кад се сви искупимо почиње договор о томе куда ћемо тога дана.

– Идемо у Калањев бостан, близу је моје куће и не види се од Калања. А бостани зрели, све оволики, ко качице — хвали се Ђуро.

– Идемо, идемо одма — пристају сви.

– Само немојте да од нас који каже неком да смо били у крађи и да нас ода -притврђује Ђуро Родић.

– Ко би био така кукавица, Вук Бранковић — чуди се буразер Ратко и све жмирка као да је у задимљеној просторији.

Крећемо кроза шикаре, преко плотића и уз влажне сјеновите јаруге и најзад нас ево под Калањевом башчом у плиткој пријатној удолини на чијем су се дну рашириле три-четири големе крошњате лијеске.

– Ко ће горе у башчу?

Лазица се први јавља, он је добар познавалац бостана. Само га куцне и већ зна, да ли је зрео ил зелен. За Лазицом се јавља главати ”Миле Карановић“. Пужући четвороношке пењу се из долине, па се Лазица с времена на време подигне, обазре се десно и лијево и продужује даље сијевајући подераним туром. Ми остали нестрпљиво чечимо под лијескама и пожурујемо их.

– Брже, еј, брже, болан.

Најзад њих двојица ишчезавају иза живице обрасле аптовином и копривом а послјије кратког времена провлаче се поново назад вукући бостане заједно с лозом.

– Уф, ћаћа вас ранио, шта ли сте довукли.

Сакривени у долини частимо се братски и обилато.

Изнад нас жеже мирно непомично подневно сунце, негдје од ријеке чује се пјесма дјевојака, трава на дну влажне сјеновите долине пријатно је мека и угодно расхлађује дланове, ми смо прави правцати хајдуци и „комите” - све је на свијету широко сунчано и драго. Истински смо срећни и све нам је околно добро и наше.

Хајдуковали смо тако скоро читаво љето, а једног дана неко је ишчепркао и сазнао нашу тајну и тужио нас жандармима.

Сјећам се добро тога страшног поподнева, док са пролазио путељком кроз густу грабову шуму, одједном сам стотињак метара ниже себе, угледао жандарме како пред собом гоне Лазицу и Ђурицу везаних руку. Претрнуо сам и сав се укочио и следио од дотле непозната страха, осјетио /107/ сам како ми негдје у грлу убрзано бије срце и хоће да ме задави. Скочио сам у пресушен јарак пун сува лишћа које је издајнички гласно шуштало и отуда сам, ужарених очију и с муком задржавајући шиштав дах кроз осушено грло, гледао како Лазица и Ђурица оборене главе неприродно брзим и ситним корацима праше пред жандармима, који су службено-озбиљни и подједнаки као двије нове лутке упоредо корачали друмом. Застрашујући су светлицале бајонете, а двије безличне фигуре нијесу ми се чинили као људи него као некаква виша и страшна створења која немилосрдно кажњавају. Јадни Ђурица и Лазица, њих је пограбило највеће и неумитно зло.

Кад су жандарми замакли за окуку, побјегао сам још дубље у шуму без много размишљања, и одлучио, да се више никад не вратим кући. Сјетио сам се, да су нас тужили за крађу бостана и воћа: и сад сам се сам себи чинио као највећи злочинац и хајдук пред чијим ће се злодјелима запањити читаво село, само док за њих сазна.

Притиснут досадом и тешким осјећањем кривице чекао сам све до ноћи у шуми често се премјештајући с једног мјеста на друго утрнулих ногу и с неугодном мором у мозгу. А кад се стао хватати сутон и шума стала да ожи-

вљава необичним и мрачним сјенама, ја се уплашим и често се обзирући одјурим преко гола брдељка у трњак више куће. Отуда сам чуо дједа како, ходајући и завирујући свуд око куће, узалудно дозива.

– О, Баја, Бајаа, ајде у кућу, брате, ништа се не бој, отишли су цандари. О, Баја, не да тебе твој ђед. Баја...

Шмрцајући и шуштећи кроза зоб попут јежа спустио сам се до куће. Дјед је био обрадован и псовао је жандарме.

– Лопови једни, дошли ми страшити дијете. Не бој се ти, брате, ништа.

Бостана и крађе није ни поменуо. Добри дјед. Увјерен сам био да је и он, као дијете, крао туђе воће и башчарију. Само је мама, у пролазу, љута и опора попрјетила прстом.

– Показаћу ја већ теби, кад ђед оде.

Истина, заборавила је да ме избије, али отада се моје хајдуковање само од себе прекинуло. Лазица и Ђурица престали су да се с нама друже и гледали су нас попрјетко и крвнички, а њихови родитељи пријетили су нам кад би навратили поред њихове куће.

– Виде лопова што кукаву дијецу наговарају да иду у крађу. Чекајте само, док вам дође учитељица, биће шиба.

Онда смо стали и њих да избјегавамо исто као и жандарме и тако се свијет све више пунио неугодним и непријатељским људима.

KRAJ

Славица ГАРОЊА РАДОВАНАЦ

ПОЕТИКА МЕЛАНХОЛИЈЕ И СНЕВАЊА СУНЧА-
НОГ ЖИВОТА

„Отвориће се негђе сакривена вратица и пред човјеком ће се показати животи широк, сунчан и добар...“

Б. Ћопић

О Бранку Ћопићу, омиљеном писцу мог детињства, који је добрим делом обележио бројне послератне генерације у Југославији, никада нисам писала. Нисам га никада ни упознала, а постојао је у нашим животима, све више некако запостављан, али и потцењиван, нарочито у неким „новим духовним токовима“ модерне српске књижевности, све до његовог (трагичног) краја, који нас је одједном и поново подсетио на њега. Уз Ћопићеву незаобилазну прозу и поезију за децу, којом је обележио неке радосне шездесете нашег одрастања, али и ништа мање сјајну „партизанску“ поезију, сву на фону расне народне лирике родне Босанске Крајине, сада скрајнуту, заједно са идеологијом којој је без остатка припадао у младим данима свог стваралаштва, између ћутње, мука и разочарања тананог лирског меланхоличара и неке врсте прогнаника након *Јеретиичке приче*, освануо је у том распону целокупан Бранков опус закључно са *Башином слезове боје*, као песма у прози, одмах класично дело српске књижевности, талог оног најбољег што је писац носио целог живота у себи, човека који се већ опраштао са животом (а ми то нисмо знали). Уз то неподељено и опште признање, као лабудова песма, тако се завршио књижевни опус једног, ако не у свим жанровима најбољег, онда свакако најдаровитијег, језичко-лексички најсочнијег и најчитанијег писца југословенске књижевности у деценијама након

Другог светског рата. И о Бранку се мислило да се већ све зна, па отуд и она лична предрасуда, да ли се ишта ново о њему може додати, крај толиких који су о њему писали.

А онда, колико изненађење, и моје лично, када се у зборнику Задужбине Црњански, „Србија и коментари“ за 1988/89. (главни уредник Живорад Стојковић), појавио дотад непознати текст Бранка Ћопића, директно из његове бележнице или „тефтера“, како је волео да каже, први пут објављен овде, онако како га је (очигледно непретенциозно) и сам писац радно насловио: „12. XII 1939 (увече)“ - и тако оставио. Интимна непосредност ове постхумно објављене прозе сведочи о вазда узбудљивом настанку истинске, праве књижевности – онда када се пише само за себе, без свести или намере да се то што се има (мора) рећи, обавезно и објави.

Ова обимна лирска проза, на трагу малог романа, којој недостаје наслов, па смо је због готово правилних лирских, рефренских пасажа о јесени за ову прилику насловили по једној Ћопићевој синтагми (ОДАВНО СЕ УЈЕСЕНИЛО...), по свом фону као да је матрица позно остварене лирске прозе у *Башиће слезове боје*...али и више од тога. Писана у једном даху, тј. за једно вече, у малој свещици, оловком, са тачно наглашеним временским исечком (12. децембра 1939), она узбудљиво сведочи о генези не само неколико основних магистралних линија у Ћопићевој поезици (лирска меланхолија у комбинацији са реализмом на фолклорној матрици, заумни прелогички дечји свет, подлога за његове чувене бајке и поезију за децу), него снажно сведочи и о каснијем израстању мотива, приповедних циклуса, обликовања најважнијих ликова и типова у бројним потоњим делима, најзад и о самој психогенези уметника – дечака бујне узобразиље, али и танане лирске осетљивости, баштиника раскошне колективне архетипске матрице и митске свести, коју је изузетно плодносно валоризовао у свом каснијем обимном опусу. Другим речима, даровани смо прозом која по неком ви-

шем реду ствари представља оно најбоље што је иза једног духа остало и заокружује његов опус, када је већ давно писац напустио своје овоземаљско послање.

Нисам сигурна да је овој прози до сада посвећивана већа пажња и да је икада прештампавана, од када је први пут објављена у споменутом зборнику Задужбине Црњански. И сам зборник, већ библиографска реткост, поодавно објављен, уочи ратних полома 1991, остао је скрајнут као и ова антологијска проза Бранка Ћопића. Зато је прилика управо на овом месту и поводом јубилеја који обавезује – стогодишњице рођења великог писца – да се она поново објави, барем у већем одломку, да се скрене пажња на овај драгуљ српске књижевности и прикаже – ма како општепознат – један нови сегмент дела Бранка Ћопића и његове поетике, која овде добија, чини се, на кључном значају у његовом опусу, а можда као Ћопићев најблиставији прилог српској књижевности.

Проза Бранка Ћопића, „12. XII 1939 (увече)“, написана је дакле, уочи Другог светског рата, у најранијој фази стваралаштва овог тад, младог писца, на почетку каријере. Међутим, већ по овом обимном тексту (стр. 47-107 споменутог извора¹, са укупно „стотињак страница исписаних читким рукописом, оловком, без исправке“, односно 60 страница штампаног текста већег формата), за који није наведено где је настао (вероватно у Београду, у Бранковим студентским данима), не само да представља синпосис за сав заумни свет Ћопићевог потоњег стваралаштва, у правом смислу „трезора“ (Ж. Стојковић) разноврсних мотива, само овде гушће и кондензованије датих, већ је реч о првобитном сјају доживљаја живота, онако како само дечје очи виде и памте, упечатљивијег и „очуђенијег“ од многих касније, „рационално“ остварених Ћопићевих дела. Непатвореност Ћопићевог света из перцепције најраније спознаје света детињства, тако у поне-

чему остаје непоновљена и недомашена у његовом оствареном опусу. Мада ова проза, настала пре 76 година, захтева једну посебну и обимну студију, за ову прилику, све шћемо се на неке њене најзачајније врлине и карактеристике.

Оно што је видно и у овом раном Ћопићевој тексту, јесте својеврсни дечји аниматизам, којим дете свакој ствари дарује живот и душу, готово божанско преимућство, а којим из дечје перспективе као спроводник колективне, архаичне митске свести припада и Ћопић, оживљавајући и посматрајући уствари свет као низ сензација, „пропуштен“ кроз перцепцију дечака изузетне хиперзентивности (у узрасту, када је све у свету иначе, заумно и чудо). Међутим, у накнадном коментару – у временски и метафорички наглашеном циклусу јесени као еквиваленту душевног стања субјекта, са израженом лирском меланхолијом, скоро ритмички све таложећи и сводећи на „тугу“ као основно осећање живота, заправо лирску константу и трајну категорију живота, што као рефренски лирски контекст прожима ову прозу, и много јасније, психогено осветљава једно мало познато лице писца, пут душе уметника која се на крају, слама пред сасвим несталом светлошћу живота за којом се и у овој прози стално стреми, као основним путоказом и окосницом целокупног животног смисла.

Очуђена перцепција дечака, видна је у метафизици најобичнијих, најситнијих предмета. Сем што је за дечака, чак и део црквених предмета са очеве сахране нешто чаробно („Са страхом и опрезно додиривао сам глатко дрве црвених држака од литије. Заставе и барјаке нисам смио да дирнем. Биле су то ствари за које нисам вјерово да постоје на свијету, а кад су већ сад биле ту, ја сам иоанако слаб и болестан, ипак осјећао некакву сањиву тиху срећу болесна дјетета...“ 49), сав микропростор најближег окружења насељен је тајанственим бићима, тачније, сва она сва имају своју душу:

„У мљечару је сумрачно и тихо. Кроз низак мали прозор вири споља мутан јесењи дан. У његову потуљену свијетлу свака ствар у мљечару стиче тајанствено необично лице и као да упорно и нијемо зове: – Мали, дођи де к мени да видиш нешто. Повисоко на полици стоји округао земљани лонац. Личи ми на неког ко је надувао образе и сад је сваки час готов да прсне у смијех: – бу, мали! Јеси ли се уплашио. (50)

И уобразиља из књиге прелази у живот, јер код дечака не постоји граница између јаве и сна (маште), као у примеру, где на тавану, дечак проналази прастару књигу и једну необичну слику: „двојица људи јашу на једном коњу“, да би из тога изникла следећа сцена и дијалог с дедом Радом. (- Шта то гледаш, Баја? – прошаптао би дјед, који је однекле избио у авлију. – Гледам кад ће она два чо'ека на коњу проћи. – Која два чо'ека, брате? – Па она, ђеде, што сам и' видио горе у оној књиги. – Аха! – и старац ме је лагано и пажљиво помиловао по лицу и повео ме у кућу. – Ајдемо ми, рођени, сад у кућу, доћи ће они већ кад буде наша слава. (51).

У овој прози антологијске странице представља дечаков први одлазак с дедом у млин, и први (битно је и: ноћни) доживљај виђења млина, који је у потпуности антропоморфан:

„О, о оно што сам тада видио при свијетлости дједова фењера испунило ме је и страхопоштовањем и дивљењем више него ишта доцније што сам у животу видио. ...Засузиле су ми очи од узбуђења, осјетио сам срце како немирно бије и било ме је за тренутак страх да је све то сан и да ћу се одједном пробудити сам у тишини мрачне собе....(52).

На сличан начин је очуђено осликан и дечаков сусрет са водом, тј. својим одразом, као у огледалу:

„Нагнут између два огранка рашљевите старе јове дуго зурим у тајанствен зеленкаст вир из кога ме гледа зачуђен бјелоглав дјечак. Крв ми се налијева у главу и лице је од тога отежало и подбуло, иза окуке се чује гласна и одјесна пратљача моје стрине и то ме једино потсјећа, да не могу овако вјечито остати над водом и да се ишак једанпут мора кући. Нерадо се исправљам и тужо ми је што ће онај други дјечак остати сам на дну воде...“ (60)

Дечија перцепција, која је већ готова уметност (симбола), нарочито је видна у два мотива: у приказу просјака (којих се дечак боји, и због кога се завукао под кревет) и кроз слику рата. Прва сцена дата је оригинално, само кроз слике ногу, које су промицале „ђедовом“ кућом:

„Одозго испод кревета могао сам да видим само просјачове ноге прашне и у подераној обући и његову торбу поред њих. Те просјачке ноге заувјек су ми остале у сјећању: било их је понајвише у дебелим вуненим чарапама и у разгаженим опанцима опутњацима; натечене и сиве од прашине оне као да су се заувјек зауставиле ту на поду наше куће непокретне и тешке, па не мисле више даље да се крену. Друге су биле босе великих распљењских стопала и крупних отврдних прстију. А једног облачног намрштеног љетњег дана, кад се све бијаше смрачило као да је ноћ на прагу, бану је у нашу кућу просјак с дрвеном ногом. Гласно и без одјека ударала је дрвена нога по излизаним подницама, а кад је најзад просјак стао уз врата и опружио своју ногу, дуго је с дједјом причао о рату...“ (61).

На исти начин и визију рата, дечак из разговора старијих постепено преображава у сликовит симбол („И од тог дана рат сам увијек замишљао као црна натмурена човјека коме се не види лице и који около батурска и лупа по мраку својом теешком дрвеном ногом...“ (61)).

Спој митске свести у сталном је преплету са реалним животом, а из дечије перспективе (са снажним колективним и фолклорним архетипом, као и лексиком), израњају дубоке психолошке особине јунака који окружују дечака, чиме он слика (стваран) свет Одраслих око себе.

У суштини – то је тегобан живот како укућана (трагична фигура деда Раде који, заправо од четири, губи два сина – једног као дечака, друго – Бранковог оца – који умире на крају Првог рата, са неизвесном судбина трећег, који се позно враћа са фронта и четвртим - субенастим сином Симом), али и читавог народа, сеоског, српског народа Босанске Крајине, са тежачким пољопривредним радом, трајном несигурношћу и сиромаштвом, са пуно „најменика“ и просјака, нарочито после рата, жена-удовица и босоноге ратне сирочади. То је све исказано посредовано, врхунским фрагментима и лирским језиком, много модерније и успешније, него у потоњим Ћопићевим прозама (приповеткама). Но, дечје очи и овде у свему виде лепоту – нарочито кроз приповести старијих, кроз реч и причу и ретку душевност која провејава из тог најужег окружења – укућана. Прелазак у спољњи (већ негативни) свет почеће са школом, а скроз негативан почиње кроз први сусрет са државом, тј. влашћу (дечаци-хајдуци које хватају и спроводе, нимало нежно, жандари), на чему се ова повест и завршава.²

У овој прози сваки од кључних мотива из стварног живота прошао је кроз регистар дечакове митско/бајковите перцепције света, иако је реч о тегобним животним чињеницама као што је смрт оца, којим започиње ова проза, или фрагментима / симболичним сликама рата кроз карактеристичке детаље и тренутке (шпанска грозница, повратак стрица из рата), свадбом (стрица) или порођајем (стрине), дечјим надметањем и нетрпеливошћу према придошлицы (Беја), као и низом секвенци и галеријом ликова у непосредном окружењу. По суптилним спољашњим регистрованим поступцима (дечији стид према

„издаји“ Одраслих – попут његовог обожаваног стрица, који одједном долази пијан, док је нарочита блискост са дедом Радом маркирана у неколико кључних, посредова-них сцена (одлазак у млин, доношење коприва болесном „ћеду“) - који је заправо исти заточник те митске свести, који подржава и развија ту дечју уобразиљу, стварајући њихово најбитније и трајно емотивно савезништво у дечаковом одрастању. На развој дечакове бујне маште, где нема границе између стварног живота и света фантастике битну улогу имају и неки епизодни ликови, као што је Петар говедар, што ће све, тек се по овој прози види, Ћопић изузетно плодотворно валоризовати у својим чувеним бајкама и песништву за децу.

„Сједим поред њега на врху падине, налазимо се горе изнад потока, њиве и друма – изнад свијета, и док ми он прича о путовању мрава, о препирци јарца и овна и о Ћосиним враголијама, мени се све више чини, сједи то поред мене весели дјечак који живи и налази се свуда: у пољима, шумама и у ведрим даљинама, са птицама, вјетровима, Ћосом и глупим овном, дјечак који све зна и већ је свагдје био, и а кроз који часак можда отићи ће и од мене безбрижан и без туге као лептир....И док се стриц Ницо, из године у годину све брижнији и опорији, често љутио на моја необична запиткивања и прорицао да ће од мене, по свој прилици испасти „некаква будала“, дотле је стари говедар *знао одговор на сва моја питања* и зато са га највише волио. Знао је он и колико је небо далеко од земље и гдје је за земљу „кукама“ привезано, знао је одакле се може дохватити до мјесеца, знао куда тече вода.....(мој курзив,78)

Суштински, као обележје модерне прозе, кроз овај текст Бранко Ћопић из „очуђене“ перспективе“, посредовано и танано уствари осликава психологију и све болове живота и одраслих. Ту је у изузетним лирским секвенцама у ненаметљивом прожимању пред чудима детињства дата, заправо, као рефлексивна завршетка рата и прве сце-

не – смрти и сахране Ћопићевог оца умрлог од шпанске грознице, сва тежина живота неуког, неписменог народа (ауторефлексија деда Раде, како је најстаријег сина носио петнаест дана до болнице у Сарајеву, где је и умро, и сахрањен у „неком Кошеву“), или психички расцеп стрица, повратника- добровољца са Солунског фронта (коме се жена преудала) и његов нови брак (са децом која се „не држе“ и заматак приче о колонизацији „где се боље живи“), и посебно топао лик стрине, мученице, као и свих жена (која тихо, кад је сама „бугари“ за својом помрлом новорођенчади), најзад и читава галерија слугу „најменика“, просјака, који не заобилазе ни деда Радину кућу.

Попут трезора разноврсних мотива, типова, карактера, лексичког и фолклорног блага, у овој прози тек сада су видни корени и генеа, сем Ћопићевих ненадмашних бајки и песама за децу, и замеци чувених деџјих романа (*Орлови рано летје*) - сегментом којим се ова проза завршава, но само као непрерађена, реална чињеница касног детињства - оснивање „разбојничке дружине“ коју хватају жандари, а око чега се позавади пола села, са једним другачијим, суровијим лицем живота - и индикативном реченицом, заправо поетским кредом за читаво Ћопићево схватање света, којом се завршава ова проза:

„Онда смо стали и њих да избјегавамо исто као и жандаре и *тако се свијет све више људи негодним и непријатељским људима*. „(мој курзив).

Ту се негде прекида чисти и непатворени свет детињства, негде пред улазак у школски узраст, и ступа у непријатељски свет Одраслих. Стога је ово једна од кључних одредница Бранковог осећања живота. Он и не вреди да се живи ако није „светао, сунчан и јасан“. Тај меланхоличан тон, рефренски проткиван, видан је, и готово ритмички распоређен дуж читавог текста:

„Ново лице ствари изазивало је често у мени *нејасну и необичну шућу* и било ме је страх да ћу се тако *једној дана изгубити негде у неизнајном свијету*“, што се може тумачити и као поетски кредо Ћопићевог осећања читавог живота (60).

Или: „Тек доцније од свега тога у мени је стала *да се јавља и да расте шућа*. Неосјетно и лагано почело је да пече то што је, ето, човјек стар и гладан и сам, путује, уморан је и испод покисле капе тужно му вири сиједа коса“.(61)

Ово саучесништво, осећање свих „болова света“ преноси се са људског и на биљни, заправо, сав живи свет:

„Изишао сам за дједом у пепељав сумрак јесењег вечера. У воћару више нас стајало је голо дрвеће самотно и ћутљиво. *Било ми ја је због нечега жао* што остаје тако само у студеној ноћи под смраченим небом док ја, ево, улазим у освијетљену кућу. (49 - сви курзивни моји).

У стилу накнадног коментара, тад младог човека о животу одраслих (на који није умео ни могао да пристане, чувајући оно вечито дете у себи), Ћопић таложу првобитан доживљај живота, које ће непромењен, бити обележје његовог литерарног света у целини:

„Сваки је од нас однио у свијет понешто од тих прозирних сунчаних слика изатканих од наших ведрих дјетињских прољећа, лета и јесени, од прича и маштања и нас и наших старих кроз које је говорила нејасна чежња човјека да се откине од тешке стварности наших сељачких дана и ноћи *и оштрови у блажену добру земљу из приче*. (мој курзив, 98).

Та „блажена, добра земља из приче“, живот који је саван, обликован је и кроз мајчино детињство као визију

раја, „један познат и сунчан свијет“ митског златног века, у сталној колизији са стварним животом, коме погодује доба јесени. И отуд кључни поетички став писца, исказан у следећем одломку, који је, може бити, и временски стварносни тренутак, окидач за настанак читаве ове прозе тог, 12. децембра 1939:

„*Одавно се ујесенило* (мој курзив) и већ данима сипи и кваси невидљива хладна киша. Погледам увис: умјесто неба чађава сумаглица мутна потуљена сјаја од кога заболеле очи. Нема више ни модре далеке планине иза које је „Америка и море“, нестало је и околних брегова, свуда виси мртво сиво прамење магле. Наш невесели дјетињски јесењи свијет завршава се доле код потокаредом црна дрвећа који се губи у кланцу између два бријега....Зурим и очекујем кад ће се из магле помолити Међедовић, смијешни Лакат Браде Педаљ Мужа или какво друго створење о коме нам увече причају дјед и стриц....“(67)

Уроњен у непатворену дечију перцепцију света на аутобиографској основи, Бранко Ћопић је створио изузетан лирски текст прожет меланхолијом, из чега се могу маркирати сви основни токови и тонови у његовом потоњем стваралаштву. Јер, живе реалистичке, дијалоге и лексику његових јунака, живот у пуном смислу - готово рефренски пресеца меланхоличан лирски пасаж, коме психолошки одговоара топос јесени – он се ритмички понавља након сваког стварносног интермеца, а у чему читамо готово пророчки, аутопоетички и филозофски став према животу, који писца кроз низ деценија, врхунски реализованог у *Башћи слезове боје*, на крају доводи до добровољног искорака из њега.

За ову прилику доносимо одломак ове обимне прозе, и то углавном њен први део, са још два уметка обележена звездама. У напомени Ж. Стојковића³ о околностима зашто овај тефтер Бранко Ћопић није за живота штампао

ни у једном од два издања својих Сабраних дела (1964 и 1975), надамо се, да ће се и кроз будуће превредновање српске приповедне прозе, обратити пажња на ово изузетно остварење, које би морало наћи своје место, како у антологијским изборима, тако и у читанкама за школску омладину, која на овај начин најбоље упознаје сопствену литературу и њене класике, већ опасно удаљене од ње.

26.-28. август 2015.

¹ Бранко Ћопић, 12. XII 1939 (увече), „Србија и коментари“: за 1988 / 1989, Задужбина Милоша Црњанског, Београд, 1989. (Издања Задужбине Милоша Црњанског; књ. I), стр. 43-108. Сви цитати су према овом извору.

² Краткотрајни узлет у те просторе среће биће још само Идеологија будуће правде и једнакости за све (партизански покрет), а након тога, са „победом“ и успостављањем вредности далеко другачијих од циљева за које се залагао, постепено ће потонути одрадли човек са душом и вечитим лицем дечака пред истом немани – власти – да би се добровољно вратио у свој свет бајки. И стога је ова проза можда кључна за генезу целокупног Бранковог живота и дела.

³ Живорад Стојковић, „Ћопићев „Гефтер“, исти извор, стр. 108-112.

Лазар Комарчић (1839-1909)
Приповешке, Београд, 1894

Драгутин Ј. Илијћ (1858-1926)
Новеле (1892.),
Светле слике из првих дана хришћанства (књ. I и II, 1896.),
Светле слике из српске борбе за крст часни (1897., 1903., 1960.),
Приповешке (1905)

Милутин Ускоковић (1884. – 1915.)
Под живошом (1905.),
Vitae fragmentae (1908.),
Како руже цветају (1912.)

Душан Срезојевић (1886 – 1916)

Гвидо Тартаља (1899—1984)
Саблазан са духовима, (1931.)

Бранко Ћопић (1915-1984)
Под Грмечом (1938),
Борци и бјегунци (1939),
Планинци (1940),
Свети маџарац (1946),
Сукова школа (1948),
Изабране хумористичке приче (1952),
Љубав и смрт (1953),
Драги ликови (1953),
Доживљаји Николешине Бурсаћа (1955),
Горки мед (1959),
Башића слезове боје (1970)

821.163.41-1

ПРИЧА : часопис за причу и приче о причама / главни уредник Слободан Стојадиновић ; одговорни уредник Славољуб Марковић. – год. I, бр 1 (новембар 2007). – Београд (Гандијева 167-177) Књижевно друштво „Свети Сава“, 2007 (Ниш : СБЕН). 21 cm.

Тромесечно

ISSN 1820-5909 = Прича

COBISS.SR-ID 144590860